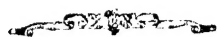

સ્તંભનો ઇતિહાસ-સાર,

૨૨૮૧

રચી પ્રસિદ્ધ કરનાર

લલિતાશંકર લાલશંકર વ્યાસ.

(અંગ્રેજી-ગુજરાતી પદેસા, ખીજા, ત્રીજા

ઘોરાણને માટે.)

આવૃત્તિ બીજી.

સને ૧૮૬૭ના ૨૫મા આક્ટ મુજબ સંધાનસભા દ્વારા

ગીતિ.

ભરતખંડ એ તારું, ગયું તુર શું ફરીથી મળવાનું ?
ક્યાં તે રજપૂત કેરું, શૌર્ય બિચ્છા! રે બહુ દિસે સાચું તે

સુરત.

“અખિકા પ્રેસ”માં લલિતાશંકર રવિશંકરે છાપ્યા

૧૮૮૫.

(સર્વે હક સ્વાધીન રાખ્યા છે.)

કિંમત ૧૦ આના.

ભરતખંડનો ઇતિહાસ-સાર,

રચી પ્રસિદ્ધ કરનાર

હાલિતારાંકર હાલરાંકર વ્યાસ.

(એંગ્લો-ગુજરાતી પહેલા, બીજા, ત્રીજા

ધોરણને માટે.)

આવૃત્તિ બીજી.

સને ૧૮૬૭ના ૨૫મા આક્ટ મુજબ નોંધાવેલો છે.

ગીતિ.

ભરતખંડ એ તારું, અયું નૂર થું ફરીથી મળવાનું !!
ક્યાં તે રજપૂત કેરું, શૌર્ય જગ્યા! રે બધું દિસે સાબ્યું !!

સુરત.

“અધિકા પ્રેમ”માં લવાનિરાંકર રવિરાંકરે છાપ્યો.

૮૮૫.

(સર્વે હક સ્વાધીન રાખ્યા છે.)

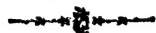
કિંમત ૧૦ આના.

ગીતિ.

ઇતિહાસો દરશાને, અનુભવનાં ફળ અનેક દૃષ્ટાંતે,
 પૂર્વે જન ક્યમ વરત્યું, યયું તેતું શું પરિણામ અંતે.
 નાનાવિધનાં રાજ્યો, ઉત્પન યદ્ધને મયાં અતિ દિપતાં,
 કો સ્થિતિ કુડી પામ્યાં, કો ભય પામ્યાં અરિસું ગુપ્ત કરતાં.
 સદાયરણુનાં કેવાં-મિષ્ટ, કંટુ દુષ્ટ આચરણુ કેરાં,
 ફળ વળી અતિ મદનાં, લોભ વિષયનાં જણાવિદે જનનાં.
 સંપત ક્ષણુ એકજમાં-જાય, પડે જન વિપતિ સાગરમાં,
 નીતિ નૌકા તારે, આ ભવમાં તે શિખાડી દે પળમાં.
 પ્રિય જન વાંચી અથો, ઇતિહાસોથી બઈ રહું જાન,
 માર્ગ સુધા ઝાલી, મેળવવું અંતથી અમર માન.

આ ચોપડી નીચે લખેલે ટેકાણેથી મળશે:--
 સુરત, નાગરફળીયું, લલિતાશંકર લાલશંકર પાસેથી.
 સુરત પટાળનીચાળ, નાથાભાઈ નરેશભદાસ પાસેથી.
 સુરત, નાણાવટ, વિઠલવાડી કમનદાસ નારણદાસ બુક્સેશર
 પાસેથી,

સૂચના.

એંગ્લો—ગુજરાતી પહેલા. ખીન્ન, અને ત્રીજા ધોરણોમાં ને ઇતિહાસ શિખવામાં આવેછે, તેને વાસ્તે એક સ્ટેલી અને સરળ ભાષાવાળી. ટૂંકી અને બધી મુખ્ય બાબોનો સમાવેશ થમ્સો હોય એવી એક ચોપડીની જોઈ છે. એવી ખાત્રી થવાથી તથા હાલ કેટલુંક થયાં મારા ધણા શિક્ષક મિત્રો તરફથી કે વારંવાર સાંભળતો આવ્યોછે કે સદર્જી ધોરણોના ઇતિહાસ જોકે પોતાની જે જે વાંચી સમજી તેમાં લખેલી બિના યાદ રાખી શકે અને તે તેને રમુજને બદલે બોલો થઈ ન પડે એવા એક ઇતિહાસની જોઈ છે. આમરે દસ વર્ષના અનુભવથી નહાની ઊમ્મરના બે ફરાઓ કેટલો બોલ જીલી શકે છે તે અને જૂદા જૂદા પશ્ચિમી ભાષાઓની જૂદી જૂદી રસમતાથી દોરવાઈ કેવી કેવી તરેહના પ્રશ્નો પરિક્ષામાં પૂછેછે તે ધણુંક મારા જણામાં આવ્યું, સખબ, આ “ભરતખંડના ઇતિહાસ—સાર” ને, એનજી આપ્યો. જેવા પુસ્તકની જોઈછે તેવું આ છેજ એમ કેહેવાની કું હિમ્મત ખરીશકતો નથી. પણ એટલું તો કહી શકું છું કે કુમળી વયના વિદ્યાર્થીઓને આ બધું પુસ્તકથી ઇતિહાસનો જે કંટાળો તથા શિક્ષકોને વારંવાર નોટ લખાવવાની મામાકુટ, એ એ અડચણો, બધે દરબને દર ધર્મ શકસે, પહેલી આવૃત્તિમાં શરૂઆત પ્રમાણે

મારા શિક્ષક મિત્રોએ મને કેટલીક અગત્યની સૂચનાઓ કીધી તે ઉપર આ આવૃત્તિમાં પૂરતું લક્ષ દીધું છે, અને તે કારણથી એ બધાં ઉપયોગી થઈ પડશે એવી આશા છે.

ખેડા ધોરણને માટે ૧૪, ૨૭. અને ૧૦૫ મે પાને ગબનર જેનરલનાં નામ તથા વરસ આપેલાં છે તે તથા ૬૯ મે પાનેથી મુદ્દો તથા છેલ્લે વરસ વાર બિના આપેલી છે તે શિખવવી બસ છે.

ખીજા ધોરણને માટે ખેડાનાં ૪૭ પાનાં શિખવવાં બસ છે, અને તેમાં ૩૫ અને ૩૬ એ બેજ પાનાં ધોરણની ખહાર છે ત્રીજા ધોરણને માટે ખાકીનો ભાગ ૮૧ પાના સુધીનો શિખવવો.

એ પુસ્તકમાં મેં પૂરવણી દાખલ કીધી છે તેમાં પ્રખ્યાત માણસોનું વૃત્તાન્ત અને મુખ્ય લડાઇનાં કારણ તથા તે માંહેલા મુદ્દો લખેલાં છે, પછી અંગરેજોને કયો પ્રાંત કયા વરસમાં મળ્યો તે અગત્યના સુઠી કહાડી લખ્યા છે. એ પૂરું થયા બાદ મુદ્દો તથા વરસ-વાર બિના લખવામાં આવી છે. એ બધી બાબતો છોકરાઓને પુનરાવતન કરવામાં ઘણી ઉપયોગની થઈ પડશે.

છેલ્લે મારી વિનંતિ છે કે સ્વયં વાંચનારાઓ આ પુસ્તકમાં નજર ચુકથી રહી ગયેલી બૂલ સુધારી વાંચસે.

સુરત, નાગરકળીયું.

લાલિતારાંકર લાલિતારાંકર ઓચાસ,

તા. ૧ ફેબ્રુઆરી ૧૮૮૫

૨૨૮૯

પરત્ત્વંડનો ઇતિહાસ-સાર.

પ્રકરણ ૧ લું.

પરદેશી મુસલમાનો હિંદુસ્તાનમાં આઠ્યા ત્યાર પહેલાંની હુકીકત.—ભરત રાજા ઉપરથી આ દેશને ભરતખંડ કહેજે. એ દેશના મૂળ વતનીઓ બીજા, કોળી વગેરે હતા, અને તેના વંશજો સોત, નર્મદા અને મહાનદીની આસપાસનાં જંગલોમાં, સરયુજી ટેકરીઓમાં, અને છોટા નાગપુરમાં, હજી ઘોડા ઘોડા છે. આર્ય હિંદુઓ અસલ મધ્ય એશ્યામાં રહેતા. તેઓ સિંધુ નદી ઓળંગી દિલ્હી ભણી વધ્યા. આર્યલોકોનું જૂનામાં જૂનું ધર્મ-પુસ્તક વેદ છે. તેનો સંગ્રહ ઓચાસે કાઢ્યો ત્યાર પછી મનુએ મનુ-સ્મૃતિ નામનું ધર્મશાસ્ત્ર રચ્યું. એણે લોકોના ચાર વર્ગ પાડ્યા—બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રી, વૈશ્ય અને શૂદ્ર. ત્યારપછી અયોધ્યામાં સૂર્ય અને ચંદ્રવંશી રાજાઓ થયા. સૂર્યવંશીઓમાં રામ ધણો પ્રખ્યાત થયો, તેના પરાક્રમનું વર્ણન રામાયણમાં કીધું છે. ચંદ્રવંશી રાજાઓનું ચરિત્ર મહાભારત નામના પુસ્તકમાં છે. ઘણા પ્રાચિન કાળમાં હસ્તિનાપુરના રાજા ભરતને મે પુત્ર હતા.—પાંડુ અને ધૃતરાષ્ટ્ર. પાંડુને પાંચ પુત્ર હતા.—યુધિષ્ઠિર, ભીમ, અર્જુન, નિકુળ, અને સહદેવ. ધૃતરાષ્ટ્રને સો હતા. તેઓ કૌરવને નામે પ્રસિદ્ધ છે. એ મને કુટુંબો વચ્ચે હસ્તિનાપુરની ગાદીને માટે વાંધો ઉઠ્યો. કુરુ-ક્ષેત્ર આગળ યુદ્ધ થયું તેમાં પાંડવો જીત્યા. મહાભારતમાં લખેલું છે કે એ યુદ્ધ વખતે મગધદેશ (બહાર પ્રાંત)માં સહદેવ રાજા ગજ્ય કરતો હતો. તેનો પાંત્રીસમો વંશજ અજાતશત્રુ કરીને હતો, તેના રાજ્યમાં બૌદ્ધ ધર્મનો સ્થાપનાર ગૌતમ થયો. તેનાથી

પંદરમો વંશના ચંદ્રગુપ્ત હતો અને તેના પૌત્ર અશોકના રાજ્યમાં બૌદ્ધધર્મનો એટલો બડોળો પ્રસાર થયો કે ટિબેટ, ચિન, શ્યામ, અને બ્રહ્મદેશના લોકો પણ એ ધર્મ પાળવા લાગ્યા. પણ ૮મી સદીમાં શંકરાચાર્યે હિંદુસ્તાનમાંથી એ ધર્મનું મૂળ કહાડી વેદ ધર્મ પાછો સ્થાપ્યો. ઇ. પૂ. ૧૯૧ સૈકામાં મળવાનો ભતૂહરિ રાજા પોતાની સ્ત્રીના જ્વરકર્મ ઉપરથી વિરાગી થઈ ચાલતો થયો ત્યાર પછી તેનો બાપ વિક્રમ ગાદીએ બેઠો તેણે ઇ. પૂ. ૫૬માં શક ચલાવ્યો તેને સંવત્ કહેજે. દક્ષિણ હિંદુસ્તાનમાં મહારાષ્ટ્ર દેશમાં ગોદાવરીને કાંઠે પૈઠાણમાં શાલિવાહન પોતાનો શક ચલાવ્યો, ઇ. સ. ૭૮.

પરદેશી હુમલાઓ.—ઈરાનના રાજા ડરાયસ હિસ્તાસ્પિસે (ઇ. પૂ. ૫૨૧-૫૧૮) પંજાબ ઉપર સ્વારી કરી. અને સિંધુ નદ એળંગી તે દેશનો કેટલોક ભાગ જીતી તેને અંડણી આપતો કરીયો. ત્યાર પછી ઇ. પૂ. ૩૨૭માં મહાન સિકંદર હિંદુસ્તાન ઉપર ઉતર્યો અને પંજાબના એક પ્રદેશના રાજા પોરસ સાથે લડી તે તથા બીજો કેટલોક સિંધુ નદનો તટ પ્રદેશ જીત્યો. તેનો આગળ વધવાનો વિચાર હતો, પણ તેના થાકેલા સૈન્યના આગેવાનોએ નાખુશી બતાવી તેથી તે બાકી કર્યો, ઇ. પૂ. ૩૨૬.

પ્રકરણ ૨ જી.

પરદેશી મુસલમાનના સંબંધમાં એ હકીકત છે કે ઇ. સ. ૭૧૨માં મહમ્મદ કાસિમ નામના આરબે સિંધ ઉપર ચડાઈ કરી તે દેશ જીતી મુસલમાની સત્તામાં આણ્યો. પણ પછવાડેથી તે પાછો હિંદુઓના તાબામાં આવ્યો, ઇ. સ. ૭૫૦. જેવામાં ગીજનીની ગાદીએ સમ્પત્તગીન (ખોરાસાનના સામાની વંશના રાજા અલ-ખગીનનો શુભામ જેને જમાઇ કરી વારસ ઠેરવેલો) બેઠો, ૮૭૭,

રીવામાં સિંધુ નદના પ્રદેશના રાજ્યોએ પોતાની પાટોસમાં હુલ્લી મુસલમાનોનું રાજ્ય છે તે કોઈ દહાડો હોરાન કરશે એમ વિચારી તેઓને ગીજનીમાંથી કહાડવાનો ઠગવ કરીધો. લાહોરના રાજા જયપાળે આગળ થડી પેશાવર આગળ સખતગીન ઉપર હુમલો કર્યો, પણ તેમાં ફાવ્યો નહીં. સખતગીન આથી ખીજવા-
ઈને બેવાર આપા પંજાબ ઉપર ફરી વળ્યો, અને પુષ્કળ દ્રવ્ય લઈ ગયો. જયપાળ દિલ્હી, અજમેર, કલંજર અને કનોજ એ રાજ્યનાં લશ્કરોની મદદ રાખીને તેની સામા લડ્યો પણ હાર્યો; સખતગીને તેની છાવણી લૂંટી, તેના આસપાસના ખાતોમાંથી ખંડણી લીધી, અને સિંધુ નદી સુધી દેશ છૂતી, પેશાવરમાં થાણું કરી ગીજની ભણી વળ્યો. તે ૯૯૬માં મરણ પામ્યો.

ગીજનીવંશ.—સખતગીન પછી તેણે પુત્ર મહમ્મદ ૯૯૬માં ગીજનીની ગાદીએ બેઠો. તેણે ખોરાસાનના રાજ્યનો સ્વતંત્ર હક મેળવી સુલતાન નામ ધારણ કરીધું. તેણે દિલ્હરતાન ઉપર બાર સ્વારી કરી:—(૧) લાહોરના રાજા જયપાળને હરાવી અતિશય લૂટ લઈ તે ગીજની ગયો. આથી કંટાળી જયપાળ પોતાના દીકરા અનંગપાળને રાજ્ય સોંપી પોતે બળી મુઝ્યો. ૧૦૦૧; (૨) ભાટીઆગો રાજા ખંડણી નહોતો આપતો તેને હ-
રાવ્યો. ૧૦૦૪; (૩) મુલતાન ઉપર ઉતરી ત્યાંના સુબેદાર અમુલ કુતેલ લોદીએ ખંડ હાવડું તેના બંદોબસ્ત કરીધો, ૧૦૦૫; (૪) અનંગપાળની સરદારી હુલ્લીનાં લાહોર, ઊજ્જન, ગ્વાલિયર, કલં-
જર, કનોજ, દિલ્હી, અને અજમેરનાં એકઠાં મળેલાં લશ્કરોને હ-
રાવી નગરકોટ જ્વાળામુખીનું દેહુડું લૂંટી પુષ્કળ દ્રવ્ય લઈ ગયો, ૧૦૦૮; (૫) તેણે મુલતાન લીધું, ૧૦૧૦; (૬) તેણે રથાનેશ્વર લૂટ્યું, ૧૦૧૪; (૭-૮) તેણે કાશ્મીર ઉપર મહામ્લ કરી.

૧૦૧૪, ૧૦૧૫; (૯) તેણે. શરણ આવેલા કનોજના રાજાને હે-
રાન ન કરતાં. મથુરા છૂટ્યું. ૧૦૧૮-૧૯; (૧૦-૧૧) કલંજરના
રાજા ઉપર તેણે ચ્હડાઈ કરી પણ ફાળ્યો નહીં, ૧૦૨૨, ૧૦૨૩;
(૧૨) તે સોરઠીસોમનાથ ઉપર ચ્હડી આવ્યો, ૧૦૨૪. અહીં ર-
જપૂત લોકો ખુબ લડ્યા, પણ મહમૂદે ત્રીજો દહાડો જળરો ધસા-
રો કરી તેઓને હરાવ્યા. ને દેહરામાં પેસી શિવલિંગને બાંગુ
તેમાંથી પૂજકળ દ્રવ્ય જડ્યું તે લઈ તે ગીજની ગયો. ત્યાં તે
૧૦૩૦માં મરણ પામ્યો. તે સાહસિક ને ધનલોભી હતો. ફરદુશી
શાહર એ રાજ્યમાં થઈ ગયો.

મહમૂદના મરણ પછી મળગાદીને માટે તેના બે જોળીયા
દીકરા મહમૂદ અને મસાઉદ વચ્ચે તકરાર ઉડી. મહમૂદે સાત
માસ રાજ્ય કીધું. અને પછી તેને પદભ્રમ કરી તેની આંખો
કોડી મસાઉદ ગાદીએ બેઠો. ઈ. સ. ૧૦૩૦ની આખરે મધ્ય
એશિયાની સેલજુક કરીને એક તુર્કિ બંને ગીજની ઉપર ચ્હડાઈ
કરી. મસાઉદ નારીને લાહોર આવ્યો. અને પછી આખું જોગસાન
સેલજુક લોકોને હાથ આવ્યું. એને એના બત્રીજાએ મારી ના-
ખ્યો. ૧૦૪૦. મસાઉદને મારી નાખ્યા પછી આંધળા મહમૂદને
પાછી ગાદી મળી. અને તેના પછી તેનો ભત્રીજો મહમૂદ ગા-
દીએ બેઠો. અને સુલતાન નામ ધારણ કીધું. એના પછી ૧૦૫૧
માં પેલેલા મહમૂદનો છોકરો અબ્દરસીદ ગાદીએ બેઠો. લા-
હોર સિવાય આખો પંજાબ પ્રાંત જે હિંદુઓએ લઈ લીધો હતો
તે એણે પાછો જીત્યો. ત્યાર પછી ફરકસાદ અને ઈબ્રાહિમ
અગુકમે ગાદીએ બેઠા. તેના પછી ૧૦૬૮માં બીજો મસાઉદ
ગાદીએ આવ્યો. એણે ગંગા નદી સુધીનો મુલક સર કીધો.
એના પછી એનો છોકરો આર્સલાન ગાદીએ બેઠો. પણ એના

ભાઈ ખહેરામે એને પદબ્રથ કીધો. એણે એના જમાઈ કુતુબુ-
દ્દીનને મારી નાખ્યો તેથી એના રાજ્યની ખરાબી થઈ. એ
હિંદુસ્તાન નહાસી આવતાં રસ્તામાં મરણ પામ્યો. રાજ્ય કીધું
૧૧૧૮-૫૨. ત્યાર પછી તેનો છોકરો ખુશરૂ ગાદીએ બેઠો.
રાજ્ય કીધું, ૧૧૫૨-૫૯. એના મરણ પછી એનો છોકરો
ખુશરૂ મલિક ગાદીએ બેઠો. ઘેરીવંશના મુસલમાન લોકે ૧૧૮૯
માં એના રાજ્યની સમાપ્તિ કીધી.

ઘેરીવંશ, (૧૧૯૩-૧૨૦૬)-ગીજનીવંશના નખળા રાજાએ
રાજ્ય કરતા હતા તે વખતે ગીજની અને હેરાતની વચ્ચે ઘેરાના
ખાડી મુલકમાં શરવીર રાજા રાજ્ય કરતા હતા. તેમાં શાહખુદીન
અથવા મહમ્મદઘેરી ૧૧૭૩માં ગીજનીની ગાદી પચાવી પડ્યો.
બે વરસ પછી એણે મુલતાન જીત્યું; અને ૧૧૭૬માં નવાબના
રાજાને હરાવ્યો. બીજે વરસે ગીજની વંશના છેલ્લા રાજા ખુશ-
રૂ મલિક ઉપર લાહોરમાં ચઢાઈ કીધી, અને આખરે ૧૧૮૪માં
તેને કેદ પકડ્યો. સને ૧૧૯૧માં મહમ્મદે બિટંગનો દિલ્લો સર
કર્યો. તેને ઘેરો ધાલવાને ચોહાણ રજપૂત પ્રથિવરાજ નિકળ્યો;
પાણિપત આગળ મોટું યુદ્ધ થયું તેમાં મુસલમાનો હાર્યા, અને
શાહખુદીન પાછો ગીજની ગયો. ત્યાં મોટું લશ્કર એકઠું કરી
૧૧૯૩માં હિંદુસ્તાન પાછો આવ્યો. પ્રથિવરાજ અને એની વચ્ચે
સ્થાનેશ્વર આગળ મોટું યુદ્ધ થયું, તેમાં પ્રથિવરાજને હરાવી કેદ
કરી મારી નાખ્યો. પછી શાહખુદીને પ્રથિવરાજના અનારસ પુત્રને
ખંડણી આપતો કરી દિલ્હીની ગાદીએ બેસાડ્યો; અને દિલ્હીની
પાસે થાણું કરી ત્યાં પોતાના માનીતા ગુલામ કુતુબુદ્દીન ઈબ્રકને હાથ
કારભાર રાખી પોતે ગીજની ગયો. ત્યારપછી કુતુબુદ્દીને દિલ્હી પ્રાંત
તાબે કીધો. ૧૧૯૪માં શાહખુદીન પાછો આવ્યો, અને કનોજના

રાજેન્દ્રરાજ જયચંદને હરાવી કનૈજ ને બનારસ લઈ પાછા પીજની ગયો. પછી તેના સરદાર કુતુબુદ્દીન તથા મહમ્મદ બખ્શ ચાંદ અગ્રાના બહાર, બંગાળા અને ગુજરાતનાં રાજ્યો તોડી, અગિયાર વરસ પછી શાહુદ્દીન પાછો પંજાબમાં આવ્યો. પણ ગફર નામના લોકે તેને મારી નાખ્યો, ૧૨૦૫.

ગુલામ વંશ. — કુતુબુદ્દીન, (૧૨૦૬-૧૨૧૦). મહમ્મદ ઘોરીના મરણ પછી તેનો સરદાર કુતુબુદ્દીન દિલ્હીમાં સ્વતંત્રપણે રાજ્ય કરવા લાગ્યો. તે પ્રથમ ગુલામ હતો તેથી તેની પાછળ જે બાદશાહ થયા તે ગુલામવંશના કહેવાય છે. એના રાજ્યમાં કંઈ જનજીવાળેગ બીના બની નથી. એણે દિલ્હીની છતની બાદશારીને માટે એક મિનારો બંધાવ્યો, તેને “કુતુબ મિનાર” કરીને કહે છે. તે અસ્તમસ બાદશાહે પૂરો કર્યો, તે હજી દિલ્હીમાં છે. એના પછી એનો છોકરો આરામ ગાદીએ બેઠો; પણ એક વરસની અંદર તેને અસ્તમસે પદભ્રષ્ટ કીધો. એ અસ્તમસ પણ ગુલામ હતો અને કુતુબુદ્દીને એને પોતાનો જમાઈ કીધો હતો. એણે ૧૨૧૦-૩૫ સુધી રાજ્ય કીધું. એણે મૂલતાન અને સિંધનો ઉત્તર ભાગ તાબે કરી, બંગાળા તથા બહાર પ્રાંતના નવાબ મહમ્મદ બખ્શ્યારને વશ કીધો. પછી માળવા સર કરી જ્વાલીયર, ભીલસા, અને ઉજ્જનના લોકે બંડ કીધાં હતાં તે શહેર તાબે કીધાં. એ ૧૨૩૫માં મરણ પામ્યો. એના પછી એનો છોકરો કુતુબુદ્દીન ગાદીએ બેઠો. એને રાજ્ય કરતાં છ મહીના થયા એટલામાં એની વિપત્તિ ચાલને લીધે એની બહેન રીજ્યા એગમે એને પદભ્રષ્ટ કીધો અને પોતે રાજ કરવા લાગી ૧૨૩૬. એણે શરૂઆતમાં સાદું રાજ્ય કીધું, પણ જમાલ નામના એક હુસસી ગુલામ સાથે એણે પ્રીતિ બાંધી તેને અમીર-અલ-ઊમરાવનો દર

જાને આખો તેથી અમીરો એના ઉપર ઘણા નાખુશ થયા. અલતુનીઆ નામના સરદારે બંડ ઉઠાવેલું તેની સામા રીજાઆએ એક ફોજ મોકલી. એનીજ ફોજે એને કેદ કરી બંડખોરના હવાલામાં સોંપી. કેદખાનાના રખેવાળને વશ કરી તેની સાથે પરણી, અને બંનેએ દિલ્લી ઉપર ચઢાઇ કરી, પણ કેદી થઇ માર્યો ગયા; રાજ્ય કીધું, (૧૨૩૬-૩૯). એના પછી એનો ભાઈ ખુદેરામ ગાદીએ બેઠો. એના વખતમાં મુગલ લોકોએ લાહોર ઉપર ચઢાઈ કીધી. તેઓને કહાડી મૂકવા એણે લશ્કર મોકલ્યું, પણ તેમાં બંડ થયું ને માર્યો ગયો, ૧૨૪૧. એના પછી રકતુદ્દીનનો છોકરો અલાઉદ્દીન મસાઉદ ગાદીએ બેઠો. એના રાજ્યમાં મુગલોએ સિંધ ઉપર હુલાકા કર્યો હતા. એની ધાતકી તથા નહારી ચાલને લીધે એને કેદ કરી એના કાકા નાસીરુદ્દીન ને ગાદી આપી, ૧૨૪૬. એ બાદશાહ પોતાના ઘર વ્યવહારમાં ઘણો સાદો હતો. એ કીતાબોની નકલો કરીને તે વેચી પોતાનો ઘર ખર્ચ ચલાવતો. તેને માત્ર એકજ બેગમ હતી તેતુંજ રાંધેલું તે જમતો. એ બાદશાહે પોતાનો સઘળો રાજકારભાર એના વજીર આમુદ્દીન બલબલ (પ્રથમ એક તુર્કિ ગુલામ)ને સોંપ્યો. એ વજીરે પંજાબ જઈ ગફર લોકો કે જેઓ મુગલોને મદદ કરતા તેઓને સજા કરી. ભુદેલખંડ, મેવાડ વગેરેના રજપૂતોએ બંડ કીધાં, તે એણે સમાવી દીધાં. નાસિરુદ્દીનને કોઇ વારસ ન હોવાથી બલબલ ગાદીએ બેઠો, ૧૨૬૬. એણે પોતાની બતના તુર્કી અમીરોની સત્તા નરમ પાડી. એના રાજ્યમાં બંગાળના હાકિમ દઘલે બંડ ઉઠાવ્યું. તેની સામાં બલબલને બે લશ્કર મોકલ્યાં, પણ તેથી કંઈ વળ્યું નહીં ત્યારે એ બતે ગયો. આખરે દઘલ કેદ પકડાયો અને માર્યો ગયો. બલબલે પોતાના છોકરા બધરાખાનને બંગાળ

નો હાકેમ ઠેરવ્યો; એણે ૧૨૮૭ સુધી રાજ કીધું. ત્યાર પછી એનો પૌત્ર કૈકુબાદ ગાદીએ બેઠો. એ બદકેલીમાં પડ્યો, અને એનો રાજકારભાર એના વજીર નાજમુદ્દીનને સોંપ્યો. એ લોભી વજીરને પાદશાહ યવાની ઇચ્છા થઇ. પછી એણે પોતાને હરકત કરતા જોટલા સખસો હતા તેને મારી નાંખાવ્યા. એણે કૈકુબાદ અને તેનો બાપ બધરાખાન જે બંગાળાનો હાકેમ હતો તેઓ વચ્ચે કુસંપ કરાવવાની તજવીજથી કૈકુબાદને મોટાડું સૈન્ય આપી બંગાળે મોકલ્યો. પણ બાપ દીકરા મળી ગયા. ને નાજમુદ્દીનને ઝેર દઇ મારી નાખ્યો. એના પછી જલાલુદ્દીન ખીલજી વજીર થયો; પાદશાહ તથા તેના વારસોને મારી નાંખાવી એ પોતે ગાદીને ધણી થયો, ૧૨૯૦. આ પ્રમાણે ગુલામ વંશનો અંત આવ્યો.

ખીલજી વંશ.—કૈકુબાદને મારી નાખ્યા પછી જલાલુદ્દીન ગાદીએ બેઠો. તે વખતે એની ઉંમર ૭૦ વરસની હતી. એના વખતમાં માળવામાં બંડ થયું તે એણે સમાવી દીધું; અને પછી તેણે પંજાબમાં મુગલોની મોટી ફૈજ આવી હતી તેને હઠાવી, કહાડી મૂકી. ખીજે વરસે એટલે ૧૨૯૨માં યુદ્ધેલખંડમાં અને માળવાના પૂર્વ ભાગમાં બંડો થયાં તે તેના ભત્રીજા અલાઉદ્દીને બેસાડી ધણી લૂટ મેળવી, અને ફૈજ વધારી છતાં જલાલુદ્દીને તેનો ડર ન રાખતાં તેને અયોધ્યાનો મુખો બનાવ્યો. પછી એણે દક્ષિણ ઉપર ચઢાઈ કરી, અને ઈલીચપુરમાં થઈને મહારાષ્ટ્રના રાજા રામદેવની રાજધાની દેવગઢ (દોલતાબાદ) ઉપર હુમલો કર્યો; રાજા તાબે થયો, અને ઈલીચપુર આપી દેવાને કબૂલ થયો. એ પછી અલાઉદ્દીન માળવે પાછો ગયો. ૧૨૯૫માં તે દિલ્હી ગયો. જલાલુદ્દીન એને સામો મળવા આવ્યો, તેવામાં અલાઉદ્દીને પહેરેગીરને ઈશારત કરી બિચારા ૭૭ વરસના વૃદ્ધ ડોસાને મારી નાંખાવ્યો, અને લેલુ

માયું એક ભાલા ઉપર ઘોંચીને આખા લશ્કર તથા શેહેરમ ફેરવ્યું. જલાલુદ્દીનના મરણ પછી તેની રાણી મલીકાજહાને પોતાના ન્હાના છોકરા ઇબ્રાહિમને ગાદીએ બેસાડ્યો. અલાઉદ્દીન આવી રાણીને કેદ કીધી, તથા લેના બે કુંવરોને મારી નાખ્યા પોતે બાદશાહ થયો. સને ૧૨૯૭માં ગુજરાતના રાજા કરણધેલ એ પોતાના પ્રધાન માધવની સ્ત્રીનું હરણ કીધું તે ઉપરથી તે પ્રધાન દિલ્હી આવ્યો, અને ગુજરાત જીતવાનું અલાઉદ્દીનને સમજાવ્યું; તે ઉપરથી બાદશાહે પોતાના ભાઈ અલદ્રખાને ગુજરાત જીતવા મોકલ્યો. તેણે તેની રાજધાની પાટણનો નાશ કીધો કરણની અતિરૂપવાન રાણી કૌળાદેવી અલદ્રખાને હાથ આવે તેને દિલ્હી મોકલી દીધી. પછી અલદ્રખા ખંભાત બૂટવાને ગયે ત્યાં મલેક કાફૂર કરીને એક ખૂબસુરત ગુલામ તેને હાથ આવ્યો એ ગુલામ અલાઉદ્દીનનો માનીતો થઈ પડ્યો, ને પછીથી એ લશ્કરનો સરદાર બનાવ્યો. એણે ૧૩૦૦માં રણથંભોરનો કિલ્લો સર કર્યો; ૧૩૦૩માં ચિતોડનો કિલ્લો લઈ મેવાડનું રાજ જીત્યું ૧૩૦૬માં તૈલંગણ ઉજડ વાળી વરગુળ લીધું. દેવગઢના રાજા રામદેવના મરણ પછી તેનો છોકરો ખંડણી નહોતો આપતો તે ઉપર લશ્કર લઈ જઈ દેવગઢ જીત્યું. અહીં કરણની છોકરી દેવળ દેવી એના હાથમાં આવી. આ પછી એણે આખો મહારાષ્ટ્ર તથા કર્ણાટક ઉજડ કર્યા. આથી અલાઉદ્દીન આખા હિંદુસ્તાનના પાદશાહ થયો; ૧૩૧૨. પછવાડેથી અલાઉદ્દીન કાકુરને વશ થઈ રહ્યો, અને ૧૩૧૫માં મરણ પામ્યો; કહેછે કે કાકુરે તેને ઝેર દીધું હતું. એ ખૂતી, સ્વાધી, વિશ્વાસઘાતી અને લોભી હતો, કાકુર કાવત્રાં કરી પાદશાહના વડા કુંવર ખીજરખાને કેદમાં નાખ્યા હતા તેની હવે એણે આંખો ફાડી નાખી, અને તેનાથી ન્હાન

ભાઈ ઉમારને નામનો બાદશાહ બનાવ્યો, પણ એનેજ એના સતી-
પાત્રઓએ મારી નાખ્યો. ઉમારને એના ભાઈ મુબારકે આંધળો
કીધો, અને ખીજરખાને મારી નાંખી પોતે સુલતાન થયો, ૧૩૧૬.
એણે પોતાની વિધવા ચલમાં રાજની કાજુ છોડી પોતાના
વજીર ખુરાશખાને રાજકારભાર સોંપ્યો. એ વજીરે ૧૩૧૯માં
મલબાર જીત્યું, અને દિલ્હી પાછો આવી મુબારકને મારી નાંખા-
વી પોતે ગાદીએ બેઠો, ૧૩૨૦. એજ વરસમાં પંજાબના લશ્કરે
એને હરાવી પોતાના સરદાર ગ્યામુદ્દીન તઘલખને ગાદી
આપી.

તઘલખ વંશ—ગ્યામુદ્દીન તઘલખે (૧૩૨૦-૨૫) શાન્તિથી
રાજ કર્યું. એણે ખેડુતોના કાયદાને માટે સારા કાયદા રચ્યા.
૧૩૨૪માં એણે બંગાળા ઉપર ચારી કીધી. અને શાહમુદ્દીન
અધરાશાહને તાબે કરી તેના ભાઈ બહાદુરશાહને કેદ કરી દિલ્હી
લઈ ગયો. ગ્યામુદ્દીનને દગાથી મારી નાખવાને એના છોકરા મ-
હમ્મદે લાકડાનો એક ડેરો બનાવ્યો હતો, તે તેની ઉપર પડવાથી
તે ચગદાઈ મૂંચ્યો. ત્યાર પછી મહમ્મદ તઘલખ ગાદીએ બેઠો.
એ શરવીર, બંણેલો, અને ઉદાર બાદશાહ હતો, તે જતાં નિર્દય
સ્વભાવનો હતો, અને ગાંડાઈ ભરેલાં કામો કરતો. ખુદાનાં એની
સત્તા ક્રિદ્વસ્તાનના ઘણા ખરા ભાગમાં બેઠી, પણ પાછળથી એના
ગાંડાઈ ભરેલાં કામોને લીધે દિલ્હીના તાબાના મુકદ્દેના હાકેમો
એની સત્તા ન કબુલ કરતાં સ્વતંત્રપણે વર્તવા લાગ્યા. પછી
એણે ઈરાન અને ચીન લેવાને તે દેશો ઉપર મોટી ફોજો મો-
કસી, પણ તે હારી. અને નહારી આવતાં ખોરાક ખૂટવાથી નાશ
પામી. એણે દિલ્હીને ટાળી દેવગઢને દોલતાબાદ નામ આપી ત્યાં
રાજગાદી સ્થાપીને વળી પાછો દિલ્હી આવીને રહ્યો; દક્ષિણમાં

મોટું બંડ થયું તે તે ગરબમાં બ્રાહ્મણી વંશની બાદશાહી સ્થપાઈ. હામ હામ બંડ થવા લાગ્યા; તે સમાવવાને તેને ઘણું રખડતું પડ્યું. આખરે સિંધમાં હૂંફ શેહેરમાં તે તાવથી મરણ પામ્યો, ૧૩૫૧. એણે ગાંડાઇમાં પોતાના એક દાંત ઉપર કબર ચણાવી હતી ! એના પછી એનો ભત્રીજો ફીરોજશાહ ગાદીએ બેઠો. એણે ૧૩૫૧-૮૮ સુધી રાજ્ય કીધું. એણે બંગાળાનું તથા દક્ષિણના રાજ્યોનું સ્વતંત્રપણું કબ્જ કીધું, ૧૩૫૬. સિંધમાં બંડ થતાં હતાં તેનો ખાસ બંદોષસ્ત કરવામાં એનો ઘણો વખત ગયો. એણે ઉદ્યાપણ ભરેલા કાયદા તથા રાયતના કાયદાનાં કામો કીધાં હતાં—કુવા, વાવ, તળાવ, નહેર, ધર્મશાળા, મસજીદો વગેરે બંધાવ્યાં હતાં. સતલજની પાસે શીરોજપુર શેહેર એણે વસાવ્યું. એના પછી એનો પૌત્ર ગયામુદીન ગાદીએ બેઠો. એ મોજમજામાં પડ્યો અને રાજદ્રોજ વહરને સોંપ્યું; એવામાં શહેરમાં બંડ થયું તેમાં એ માર્યો ગયો. એણે પાંચ માસ રાજ્ય કીધું. એના પછી શીરોજનો બીજો પૌત્ર અબુબકર ગાદીએ બેઠો. એને શીરોજના ત્રીજા છોકરા નાસિરુદીને પદબપ્ટ કરી કેદ કીધો. એ ગીરતમાં મરણ પામ્યો. ૧૩૮૯. એના પછી નાસિરુદીન ગાદીએ બેઠો; એણે ત્રણ વરસ રાજ કર્યું તેમાં ઇરાવાના રાજ્યએ બંડ ઉઠાવ્યું, તે એણે સમાવી દઈ તેનો દિલ્લો લેઢી નાખ્યો. એનો વહર ઇસ્લામખાન મુસલમાન થયો હિંદુ હતો. એ પાદશાહ ૧૩૯૨માં મરણ પામ્યો. એના પછી એનો છોકરો હુમાયુ ઉર્ફે શિકંદરશાહ ગાદીએ બેઠો, પણ તે ૪૫ દિવસ રાજ્ય કરી મરણ પામ્યો. એના પછી એનો ભાઈ મહુમ્મદશાહ ગાદીએ બેઠો. એના વખતમાં જવાનપુર, યુઝરાત, માળવા, અને ખાનદેશ—એ પ્રાંતોના શુભેદાર દિલ્હીની બાદશાહીના

અમલમાંથી છૂટા પડ્યા. ૧૩૯૪માં શીરોગ્નપાદમાં શીરોગ્નનો પૌ-
નસરતખાને કેટલાક અમીરાએ પાદશાહ બનાવ્યો; અને મહમ્મ
દિલ્હી રાખી રહ્યો. ત્રણ વરસ પછી નસરતખાને ફલાહી, મહ
મ્મદને કેદ કરી મુલુકખાલખાને નામનો અમીર પોતાના ના-
મથી રાજ્ય ચલાવવા લાગ્યો. ૧૩૯૮માં તૈમૂરલેન કરી એક તુકિ
મુસલમાને દિલ્હી ઉપર ચઢાઈ કરી; પાદશાહી ફેળ લારી;
પાદશાહ ગુજરાત નાહો; તૈમૂરે પોતાને પાદશાહ કહેવડાવ્યો; અને
તેના લશ્કરે પાંચ દિવસ સુધી દિલ્હી લૂટ્યું અને પાળ્યું; હળ્ત-
શે લોકોને મારી નાખ્યા. પછી પુષ્કળ દ્રવ્ય લઈ તૈમૂર સમરકં-
ગયો. એના ગયા પછી જે માસ અંધાધુંથી ચાલી; તખ્ત
માં સરદારોમાં મારામાર ચાલી; આખરે નસરતખાં ફાલ્યો. પા
તેની કનેથી હુકમાલખાંએ રાજ ધીનવી લીધું; પછી મહમ્મ
તઘલખ ગુજરાતથી પાછો આવ્યો. ૧૪૦૫. એ ૧૪૧૨ સુધી
નામનો પાદશાહ રહ્યો, ને એજ વરસમાં એના મરણથી તઘલખ
વંશનો અંત આવ્યો, એ વંશ ૧૩૨૦થી ૧૪૧૨ સુધી ચાલ્યો.

સૈયદવંશ.—મહમ્મદ તઘલખના મરણ પછી સરદારોએ
દોલતખાને રાજકારભાર સોંપ્યો. એણે પાદશાહ નામ ધારણ
કર્યા વગર જે વરસ અમલ કર્યો. પણ તૈમૂરે, ખીજરખાં કરીને
પંજાબમાં સૂબેદાર રાખ્યો હતો. તેણે દિલ્હી છૂટી રાજ કબજે
કીધું, ૧૪૧૪. એણે સાત વરસ રાજ કર્યું તે બધો વખત મોઝ
મઝા અને આળસમાં કાઢ્યો. એના પછી સૈયદ મુખારક પાદ
શાહ થયો. એણે રોહિલખંડ તાબે કરવાને કેટલીક લડાઈઓ કરી
એને પંજાબમાં ગફર લોકોએ અને મુગલ લોકોએ ઘણો સંતા
આપ્યો; એને એના વજીરે મારી નાંખાવ્યો. ૧૪૩૩. ત્યાર પછી
એનો ભત્રીજો મહમ્મદ પાદશાહ થયો. અમીરાએ વજીરને મા

રી નાંખાવ્યાં. ચોટા વખત તો મહમ્મદે સારી રીતે રાજ ચલાવ્યું, પણ પાછળથી મોઝમજામાં પડ્યો તેથી જવાનપુરના સુલતાને એનું કેટલુંક રાજ કબજા કર્યું; માળવાના રાજા મહમ્મદ ખીલજીએ છેક દિલ્લી ઉપર હુમલો કર્યો. લાહોરના સુબેદાર મહમ્મદ લોદીએ એને આ સંકટમાંથી છુટો કર્યો. એ ૧૪૪૩માં મરણ પામ્યો. એની પછી એનો છોકરો આલમરાહાહ ઉદ્દે અલાઉદ્દીન ગાદીએ બેઠો, પણ બહોલ લોદીએ આવી દિલ્લીની ગાદી કબજા કરી; એ ઉપરથી આલમે રાજનામું આપ્યું, અને ગાદી ઉપર થા હાય ઉઠાવ્યો. આ પ્રમાણે સૈયદ વંશનો અંત આવ્યો. ૧૪૫૦.

લોદીવંશ.—એના પહેલા બાદશાહ બહોલપાને ૧૪૫૦-૮૮ સુધી રાજ કર્યું. તેણે પંજાબમાં બંડ સમાવ્યું, અને જવાન પોરના રાજાએ સાથે ૨૬ વર્ષ સહી તે રાજ સર કર્યું. ૧૪૭૮. દશ વર્ષ પછી તે મૃત્યુ ત્યારે તેના રાજની સરહદ પૂર્વે ખંગાળા સગી અને પશ્ચિમે પંજાબ સુધી હતી. એના પછી એનો છોકરો શિકંદર લોદી ગાદીએ બેઠો. ૧૪૮૮. એણે ૧૪૯૧માં બહાર પ્રાંત જીત્યો. એના રાજ્ય ઉપર મહાદી નામોશી એ છે જે એણે ધર્મોન્નયણમાં હિંદુઓનાં દેહોમાં તોડી ત્યાં મસજીદો બાંધી. એ ૧૫૧૭માં મરણ પામ્યો. ત્યાર પછી એનો છોકરો ઈબ્રાહિમ ગાદીએ બેઠો. એના રાજ્યમાં ઘણાં બંડ થયાં. બહારનો સુબેદાર એનાથી સ્વતંત્ર થયો; પંજાબનો સુબેદાર દોલતખાન લોદી બંડ કરી ઉઠ્યો, અને બાબરને પોતાની મદદે બોલાવ્યો. બાબર ઈબ્રાહિમની સાથે પાણિપતના મેદાનમાં લડ્યો. અંતે તેને હરાવી દેહલીની ગાદીએ બેઠો. ૧૫૨૬. આ પ્રમાણે લોદી વંશનો અંત આવ્યો. આ બધા વંશના રાજાઓ પદાણુ અથવા અદ્વિગાન કહે-
જતા. પણ એમાના ધણુખરા વુદ્ધિ જતના હતા.

હિંદુસ્તાનના મુસલમાન પાદશાહોનાં નામ તથા વર્સા:—

પરદેશીઓના હુમલા.	તથા વર્સા-૧૩૨૦-૧૪૧૨.
સમક્તગીન.....૯૭૬-૯૯૬	ગ્યાસુદ્દિન ... ૧૩૨૦-૧૩૨૫
મહમ્મદગઝનવી.૯૯૬-૧૦૩૦	મહમ્મદ.....૧૩૨૫-૧૩૫૧
મહમ્મદઘોરી...૧૧૬૩-૧૨૦૫	ફીરોઝશાહ ... ૧૩૫૧-૧૩૮૮
ગુલામ વંશ-૧૨૦૬-૧૨૬૦	ગ્યાસુદ્દિન રજે ૧૩૮૮-૫માસ
કુતુબુદ્દિન...૧૨૦૬-૧૨૧૦	અબુઅકર ... ૧૩૮૮-૪ માસ
આરામ... ૧૨૧૦થી ૭ માસ	નાસિરુદ્દિન ... ૧૩૮૮-૧૩૯૨
અદતમસ ... ૧૨૧૦-૧૨૩૫	શિકંદરશાહ ૧૩૯૨-૧૧ માસ
રકનુદ્દિન ... ૧૨૩૫-૧૨૩૬	મહમ્મદ રજે ૧૩૯૨-૧૩૯૫
રજીઆબેગમ. ૧૨૩૬-૧૨૩૯	તસરતખાં ... ૧૩૯૫-૧૩૯૮
બહેરામ.....૧૨૩૯-૧૨૪૧	ગાદી ખાલી...૧૩૯૮-૧૪૦૫
અલાઉદ્દિન મસૌદ ૧૨૪૧-૪૬	મહમ્મદ (ફરી) ૧૪૦૫-૧૪૧૨
નાસિરુદ્દિન ... ૧૨૪૬-૧૨૬૫	સૈયદવંશ-૧૪૧૨-૧૪૫૦
ખસખત.....૧૨૬૫-૧૨૮૭	દોલતખાલોદી ૧૪૧૨-૧૪૧૪
કેકુબાદ૧૨૮૭-૧૨૯૦	ખીજરખાં ... ૧૪૧૪-૧૪૨૧
ખીલજી વંશ-૧૨૯૦-૧૩૨૦	સૈયદમુબારક ૧૪૨૧-૧૪૩૩
જલાલુદ્દિન... ૧૨૯૦-૧૨૯૫	મહમ્મદ.....૧૪૩૩-૧૪૪૩
ઇબ્રાહીમ.....૧૨૯૫ ખે માસ	અલાઉદ્દિન... ૧૪૪૩-૧૪૫૦
અલાઉદ્દિન ... ૧૨૯૫-૧૩૧૫	સોદીવંશ-૧૪૫૦-૧૫૨૬
ઉમર.....૧૩૧૫-૧૩૧૬	ખદ્દોલોદી...૧૪૫૦-૧૪૮૮
મુબારક.....૧૩૧૬-૧૩૨૦	શિકંદરશાહ... ૧૪૮૮-૧૫૧૭
ખુશરૂ.....૧૩૨૦ આઠ માસ	ઇબ્રાહિમસોદી..૧૫૧૭-૧૫૨૬

આભણી પાદશાહી.—આ દક્ષિણનું રાજ્ય મહમ્મદ તખલખના વખતમાં અફઘાન સરદાર ઝફરખાંએ સ્થાપ્યું. એ ગંગુ દરીને એક આભણીના ગુલામ હતો. ૧૩૪૭માં સુલતાન અલાઉદ્દીન હસન ગંગુનું એણે નામ ધારણ કરી દસ વર્ષ રજ કર્યું. એના વંશમાં ૧૮ રાજા થયા. તે તેમણે ૧૫૨૬ સુધી રાજ કર્યું. આ રાજ્યના છેલ્લા રાજા પછી એના પાંચ ભાગ થયા:— (૧) આદિલશાહી, આદિલશાહે ૧૪૮૯માં સ્થાપ્યું; એને આરંગઝમે ૧૬૮૬માં લીધું વાળ્યું. (૨) નીજામશાહી (અહમદનગરમાં); આ રાજ્યનું રક્ષણ અકબરની સામાં આદમીખીએ કર્યું; આખર શાહજહાને એનો અંત આણ્યો. ૧૬૩૭; (૩) ઈમાદશાહી (વરાહનું); એને અહમદનગર સાથે બેઠી લીધું. ૧૫૭૪; એનું મુખ્ય શહેર ઈલીચપુર હતું. (૪) ગોવળકોંડાનું અથવા કુતુબશાહી; એને કુતુબસમુકે ૧૫૧૨માં સ્થાપ્યું હતું; આરંગઝમે ૧૬૮૭માં એનો અંત આણ્યો. (૫) બિરાદશાહી (બીદરનું); એને અકબરે ૧૫૮૯માં પોતાના રાજ સાથે બેળી લીધું.

મકરાણ ૩ જી.

મુગલ વંશ. ૧૫૨૬-૧૮૫૭.

બાબર(૧૫૨૬—૩૦). એ તૈમૂરનો છઠો વંશજ હતો. એણે પંદર વરસની ઉંમરે સમરકંદ હતું; પણ પાંદર તરતજ ખાંચું. પછી એણે ધણા યોદ્ધા વખતમાં કાબૂલ હતી હિંદુસ્તાન હતવાનો મનસુબો કર્યો. દિલ્હીમાં જે અઘાધુધી અને કુસંપ ચાલતાં હતાં તેની બાબર એને પંજાબના સુબા દોલતખાંન લોદીએ આપી. એ ઉપરથી એણે ઈ. સ. ૧૫૧૯માં હિંદુસ્તાન પર સ્વારી કરી. ચાર લગાઈ હત્યા પછી એ દિલ્હી ઉપર લશ્કર લઈ ગયો.

સાણિપતના મેદાનમાં યુદ્ધ થયું. તેમાં ઈબ્રાહિમ લોદી હાર્યો. અને એ આદિશાહ થયો. ૧૫૨૬. અને પોતાના છોકરા હુમાયુને આગ્રા પર કીધું. ૧૫૨૭માં ચીનોડના મહારાણા સંગે ઈબ્રાહિમ મેદાનો પક્ષ કરી સંગ્રામ રજપૂત રાજાઓને બાબરને હિંદુસ્તાનમાંથી હાંકી દેવાડવાને એકલા કીધા. શિક્કી આગળ એક યુદ્ધ થયું તેમાં બાબર હાર્યો. ૧૫૨૮માં એણે મેદાનીરાય ઉપર ચડાઈ કરી ચંદેરી લીધું; બીજે વરસે બહાર અને બંગાળા પ્રાંતો હતા. બાબર ૧૫૩૦માં મરણ પામ્યો.

હુમાયુ. (૧૫૩૦-૧૫૫૬.) એ બાબરનો છોકરો હતો. એ બુદ્ધેશખંડમાં કલંબરને ઘેરે વાસતો હતો તેવામાં અફઘાન લોકો બંગાળપોરમાં બંડ ઉડાવેલું તેનો ને કાશીની પાસે ચુનારગઢનો કિલ્લો શિરખાંત નામનો પહાણ કબજે કરી બેઠો હતો તેનો બંગ્લાબસ્ત કરી પાછો આવ્યે આવ્યો. ૧૫૩૨. પછી ગુજરાતના મહાદુરશાહ ઉપર ચડાઈ કરી તેને હરાવ્યો. ૧૫૩૪. બીજે વરસે એણે ચાંપાનેરનો કિલ્લો લીધો. હુમાયુ ગુજરાતની ખટખટમાં પડેલો બેઠે સુરવંશના શીરખાંએ બહાર પ્રાંત હતી બંગાળાના રાજાને કહાડી મૂક્યો. હુમાયુ એના સામાં ગયો. પણ કુનાજ આગળ એક યુદ્ધ થયું તેમાં હાર્યો. ૧૫૪૦. પછી તે લાહોરમાં પોતાના ભાઈ કામરાન પાસે નાહો. પણ તે કાબૂલ ગયો હતો તથી એ સિંધમાં ગયો, અને ત્યાંથી મારવાડ નાહો. એટલું જતાં એના દુશ્મનોએ એનો કેરો છોડ્યો નહીં; તે અમરકોટ ગયો, ત્યાં એની રાણીને એક પુત્ર (અકબર) થયો. ૧૫૪૨. શીરશાહ દિલ્હીની ગાદીએ બેઠો; એણે સુરવંશ સ્થાપ્યો. પછી એણે બંગાળા, માળવા, અને મેવાડ હતાં. તરતજ પછી ચીનોડ લીધું. તથી આખું રજપુતાના એની સત્તા નીચે આવ્યું.

એ બુદ્ધિશ્રાંતમાં કલંબર લેવા ગયો ત્યાં એને કોઈએ મારી નાખ્યો, ૧૫૪૫. આ વખતે હુમાયુને ધરાનના દરબારમાં આશ્રય લીધો હતો; ત્યાંના રાજા શાહુતમસ્કે, એણે શીયા થવાનું ક્યૂંત્ર કાઢ્યું તે ઉપરથી, એને લસ્કર આપ્યું, અને તે વડે એણે સિકંદરશૂરને સરહિંદ આગળ હરાવી પોતાની ગાદી પાછી મેળવી, ૧૫૫૫.* પણ છ મહિના બાદશાહી મેળવી મરણ પામ્યો. એ બહાદુર, મિત્રનસાર, અને ભણેલો હતો.

અકબર, (૧૫૫૬-૧૬૦૫). એ હુમાયુનો છોકરો હતો, અને ૧૫૫૬માં સિંધમાં અમરકોટમાં જન્મ્યો હતો. જ્યારે હુમાયુ મરી ગયો ત્યારે એ તેર વરસનો હતો. રાજકારભાર બધા તેના આપની વખતના સરદાર બહેરામખાનને શીર હતો. હુમાયુનું મરણ સાંભળી અદિલશાહનો* સરદાર હેમુ લસ્કર લઈ દિલ્હી પર આવ્યો. પાણિપત આગળ યુદ્ધ થયું, તેમાં હેમુ હાર્યો, કેદ પડાયો, અને માર્યો ગયો. બહેરામખાને આસપાસના બળવા બેસાડ્યા; પણ તેની કરડી હાકમીથી લોકો કંટાળ્યા, અને વખતે વખતે અકબરને પણ તે લેખવતો નહીં. અકબરે ૧૮ વરસની ઉંમરે પોતાનું પરવશપણું જનર્યું, અને રાજસત્તા પોતાને હાથ લીધી. ૧૫૬૦. આથી બહેરામ બંડ કરી ઉડ્યો, પણ ફાળ્યો નહીં. કંટાળીને તે મકેદે જવા નીકળ્યો, પણ ગુજરાતમાં એને કોઈએ મારી નાખ્યો. હવે અકબરના હાથમાં પૂર્ણ સત્તા આવી. ૧૫૬૩ માં એણે અજમેર અને બીજાં બધાં ગ્વાલિયર તાબે કર્યાં. પછી એણે રજપૂત રાજાઓને તાબે કરી રાખવાનો વિચાર કર્યો.

* હુમાયુનો અમલ હાર્યો અને એણે દિલ્હીની ગાદી પાછી મેળવી તે દરમ્યાનમાં સુરવંશના ત્રણ રાજા થયા:—શેરશાહસર ૧૫૪૦-૪૫; હિસ્લામશાહ ૧૫૪૧-૫૨; અને અદિલશાહ ૧૫૫૨-૫૫.

અને ૧૫૧૭થી ૧૫૭૨ સુધીમાં એણે જેપુરના રાજા બહારમલ
ચિતોડના રાજા ઉદેસિંગ, અને જોધપુરના અથવા મારવાડના
રાજા માલદેવને તાબે કર્યા, અને તેમાંના પહેલા અને ત્રીજાની
કન્યા સાથે અકબર પરણ્યો. અને ૧૫૧૯માં રણથંભોર અને ક-
લંગરના પહાડી કિલ્લા લીધા. ૧૫૭૨માં ત્રીજા મુઝફ્ફરસાહેબે હરાવી
મુઝ્જરાત છલ્યું; પછી બંગાળા, બહાર અને ઓરિસ્સા લીધા; પછી
૧૫૮૬માં કશ્મીર, ૧૫૮૨માં સિંધ, અને ૧૫૮૪માં કંદહાર લીધાં.

હવે અકબરનું મન દક્ષિણના રાજ્યો તાબે કરવા તરફ
ગયું. અહમદનગરના રાજ્યમાં અધિર હતું, તે ચાર ટોળી બંધા-
ઈને તે માહોમાંહે લઈતી. એ ટોળીમાંના એકે અકબરની મદદ
માગી, તે ઉપરથી અકબરે પોતાના કુંવર મુશદ અને બહેરામના
છોકરા મીરજાખાનને લશ્કર આપી મોકલ્યા. ૧૫૮૫. આ વખતે
અહમદનગરમાં ચાંદબીબી પોતાના છોકરાની વતી રાજ કરતી હતી.
તે જાને લડવા નીકળી, અને મુશદ લશ્કરને હરાવી તેને સત્તા
કરવાની દરજ પાડી. બીજે વરસે અકબર જાને આવ્યો. ચાંદ-
બીબીને લડતાં લડતાં દારૂ ખાંધો ખાંધો મર્યો. ત્યારે તેણીએ
પોતાનાં બચાવીરે તેણીમાં લરી દુશ્મનની સામે લડી, પણ તર-
તજ તેને કાઢ્યે મારી નાખી. અને અકબરે અહમદનગર લીધું.
૧૬૦૦. હવે અકબરનો છોકરો સીલીમ એની સામે થયો, પણ
તેને બંગાળા અને ઓરિસ્સા પ્રાંતો આપી સમજાવ્યો. અકબર
૧૬૦૫માં મરણ પામ્યો. એ શરે, દયાળુ, અને હિંસાથી હતો.
એ મુસલમાનો અને હિંદુઓ ઉપર એક સરખી નજરે જોતો. એ
હિંદુઓને પણ કૌંચા એકા આપતો. એણે બહુઆવેશ કહાડી
નાખ્યો, અને સતિ થવાનો ચાલ ધણે દરજજે બંધ પાડ્યો.
રાજા ટાડરમલ, જમીનની વસુલાત વગેરેના ખાસ બાંધનાર આ

રાજ્યમાં થઈ ગયો. 'બ્રિટિશ ઈસ્ટ ઇન્ડિયા કંપની' એ રાજ્યમાં રથપાઈ, ૧૬૦૦. એ વખતે ઇંગ્લંડમાં દક્ષિણેય રાજ હતી હતી.

જહાંગીર, (૧૬૦૫-૧૬૨૭). અકબરના મરણ પછી એના છોકરા સીલીમ, જહાંગીર (દુનીયાનો હુતનાર) નામ ધારણ કરી ગાદીએ બેઠો. એના કુંવર ખુશરુએ ખંડ કીધું, પણ જહાંગીરે તેને કદ કાઢ્યો. એ ગાદીએ બેઠો ત્યાર પહેલાં એનું મન તુર-જહાંગીર કરીને એક અતિ રૂપાળી સ્ત્રી જે શેરઅફઘાન નામના અમીર સાથે પરણી હતી, તેના ઉપર લાગેલું હતું, તેથી એ પાદશાહ થયો ત્યારે એણે તે અમીરને ધણું સમજાવ્યું કે તું દારૂગતી આપ; પણ તે વાત તેણે ધણું ન કીધી તેથી તેણે મારી નાંખી તેની સાથે પાને પરણ્યો.

આપણે અકબરના રાજ્યમાં કહી ગયા કે ચાંદબીબીના ખુનથી અલમદનગર અકબરને હાથ આવ્યું. પણ તે પૂર્ણ રીતે નાંખે થયું નહોતું, તેથી જ્યારે મુગલ લોકોએ એના ઉપર પાછો હુમલો કીધો, ત્યારે મલીકઅબર કે જેના લાકમાં સત્તા હતી તેણે તેઓને ફાવવા દીધા નહીં. સને ૧૬૧૪માં જહાંગીરના છોકરા શાહજહાંગે ઉદેપુરના રાણાને હરાવ્યો; તે શરણ આવ્યો તેથી તેને તેનું રાજ્ય પાછું આપ્યું. જહાંગીરે માત્ર બીજાપુર, ગાલકાંઠા, અને અલમદનગરનાં રાજ્યોને ખંડણી આપતાં કીધાં.

સને ૧૬૧૩માં જહાંગીરે અંગ્રેજ લોકોને બેપાર કરવાના કેટલાક હક આપ્યા, અને સુરત, ખંભાત, ગોધા અને અમદાવાદમાં કોટી આપવા દીધી. ૧૬૧૫માં ઇંગ્લંડના પેલ્લા જેમ્સ સર ટામસ રોનામે વકીલને દિલ્લી મોકલ્યો. જહાંગીરે તેને માત્ર આખી ઈસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનીના બેપારને વધારે છુટ આપ્યા.

સને ૧૬૨૦માં મલીકઅંબરે કરાર તોડી પાદશાહના સર-
દારને કહાડી મૂકી સૂએદારને બહરાનપુરમાં ઘેર્યો. શાહજહાંને
એની સામા મોકલ્યો. તેણે ઘેરો ઉડાવ્યો, અને મલીકઅંબરે સલાહ
કીધી. અત્યાર સુધી નુરજહાં અને શાહજહાં વચ્ચે સંપ હતો.
પણ તેણીએ પોતાના પહેલા ધણીના પેટની છોકરીને જહાંગીરના
નાના કુંવર શેરીઆર સાથે પુરણાવી. એવા વિચારથી કે જહાં-
ગીર પછી તેને પાદશાહ કર્યો. આથી કલેશનું બીજ રોપાયું.
શાહજહાંએ દક્ષિણમાં બંડ ઉડાવ્યું, ૧૬૨૧. તે એસાડવાને પાદશાહે
કાબૂલના સૂએદાર મહોબતખાનને અને શાહજહાં પાર્શ્વિકને મોક-
લ્યા. શાહજહાં ત્યાંથી બંગાળે નાહો, અને થોડા વખત પછી તેના
આપને શરણ થયો. હવે નુરજહાંએ શાહજહાં સામાં કાવતું કીધું.
તેમાં મદદને માટે મહોબતખાનને દિલ્લી બોલાવ્યો. એને પાર્શ્વિક
સાથે દોરતી થઈ, ને તેના ઉપર પણ રાણીને ધિક્કાર હતો તેથી
મહોબતખાન ઉપર ગુસ્સે થઈ તેનો ઘાત ઘડવાનો વિચાર કીધો.
પણ તેમાં થયું એટલું કે જહાંગીર મહોબતખાનના હાથમાં કેદ
પકડાયો. એક વરસ પછી નુરજહાંએ જહાંગીરને છોડાવ્યો, અને
મહોબતખાં તથા શાહજહાં બંનેએ મળી દક્ષિણમાં બંડ જગાવ્યું.
સને ૧૬૨૬માં શાહજહાંનો વડો ભાઈ પાર્શ્વિક મરણ પામ્યો, અને
બીજો વરસે જહાંગીર પણ મરણ પામ્યો. એ સમજવાળો અને
ન્યાયી હતો, પણ દારૂડીઆ અને આકળા સ્વભાવનો હતો.

શાહજહાં, (૧૬૨૭-૫૮).—શાહજહાંને જેવી પોતાના
બાપના મરણની ખબર પડી કે તે દક્ષિણથી તરતજ આવે
ગયો ને ગાદીએ બેઠો, ૧૬૨૮. શેરીઆરે ગાદી મેળવવાને
ગાન કીધું, પણ અઝકખાં વજીરે તેને હરાવી મારી નાખ્યો.
એના રાજ્યમાં પહેલી અગત્યની બીના એ બની કે દક્ષિણના

સૂએદાર ખાનજહાં લોદીએ બળવો કર્યો, પણ તેને સમાવી દીધો. અને ખાનજહાંને માળવે કહાડી તેની જગાએ મહાબતખાનને નીમ્યો; બાદશાહનો વિશ્વાસ એના ઉપરથી ગયો જાણીને ખાનજહાંએ આગ્રામાં બળવો કર્યો; ત્યાં હારી ગયો, પણ નહાસીને અહમદનગરના રાજા સાથે મળી ગયો. આથી મુગલ લોકોને દક્ષિણમાં લશ્કર મોકલવાની જરૂર પડી. તે લશ્કરને ફેટલીકવાર અહમદનગરની સામાં અને ફેટલીકવાર ખીજપુરની સામાં લડવું પડ્યું, તેથી ૧૬૩૪ સુધી મુગલોનું કાન્યું નહીં. શાહજહેએ અહમદનગરની ગાદી ઉપર ઈર્ફાને અડાવી ઈર્ફા આસપાસનો મુલક તાબે કરીધો. આખરે શાહજહાં જાતે ગયો; ખીજપુર ને ગોલકોટાને ખંડણી આપતાં કરીધાં; અને શાહજહેને તાબે કરી અહમદનગર લઈ લીધું, ૧૬૩૭.

શાહજહાંને ચાર છોકરા હતા.-દારા, શૂજા, ઔરંગઝેબ. અને મુરાદ. આ ચારેમાં ઔરંગઝેબ સર્વથી લુચ્ચો અને હુશિયાર હતા. શાહજહાં જ્યારે માદો પડ્યો, ત્યારે તેણે પોતાના વડા છોકરા દારાને રાજકારભાર સોંપ્યો હતો. તે અરસામાં ઔરંગઝેબ અને મુરાદે રાજ્યમાં બળેડો કરી મૂક્યો. શૂજા બંગાળેથી કાશિ સુધી આવી પહોંચ્યો હતો; આખરે ઔરંગઝેબ લુચ્ચાઈથી બંધાને હરાવી પોતે ગાદી પચાવી પડ્યો, (૧૬૫૮), અને શાહજહાંનાં આગ્રામાં કેદ કરીધો; ત્યાં તે ૧૬૬૬માં મરણ પામ્યો. એકંદરે જોતાં શાહજહાં ડાહ્યો અને ઇન્સાફી હતો; એને ઇમારતોનો ધણે શોખ હતો; સાડા છ કરોડ રૂપિયા ખર્ચી પોતાને માટે હીંગા માણેકથી જોડેલું મન્દિરાસન કરાવ્યું હતું. આગ્રામાં એનો બનાવ-લો તખ્તમહેલ (પોતાની બેગમ સુમતાઝમહાલની કબર) ને દુનીયામાં સર્વથી ખૂબસુરત ઇમારતોમાની એક છે તે હજી છે. એણે ટાડર-મંત્રના જેવો વસુકાતનો બદોબસત દક્ષણમાં કરીધો.

ઔરંગઝેબ અથવા આલમગીર ૧ લો, ૧૬૫૮-૧૭૦૭.
 ઔરંગઝેબ પાતાના બાપને પદઘટ કરી ૧૬૫૮માં ગાદીએ બેઠો.
 એના ભાઈ દારાએ લાહોરથી મુલતાનતે રહેતે ગુઝરાત જઈ પો-
 તાને બાદશાહ કહેાવ્યું. ઔરંગઝેબે તેને જેપુર પાસે હરાવ્યો.
 તે નહારી સિંધ ગયો. પણ ત્યાંના રાજાએ તેને કેદ કરી મોક-
 લાવ્યો; ઔરંગઝેબે તેને મારી નાંખાવ્યો. શમ્મતને પ્રયાગ પાસે
 હરાવ્યો, અને તે આરાકાન તરફ નહારી ગયો, પણ તે ત્યાં
 તેના કુટુંબનાં માણસો માર્યા ગયાં. આ કામોમાં મીર જમલ
 નામના સરદારે પાદશાહને ઘણી મદદ આપી, તેથી તેને બંગા-
 લાનો હાકેમ બનાવ્યો. એણે આસામ ઉપર ચડાઈ કરી, અને
 તેનું મુખ્ય શહેર લઈ, બીજા છૂટવા ગયો, પણ દુકાળને લીધે
 ખાધું કરવું પડ્યું.

શાહજી ભોંસલે કરીને એક મરેઠો ખીજનપોરની પાદશાહી
 દોઝમાં નાયક હતો. તેનો દીકરો શિવાજી દક્ષિણમાં બાદશાહી
 મુલકમાં લૂટફાટ કરતો કરતો છેક ઔરંગઝેબ સુધી આવ્યો.
 તેમાં શાયિસ્તખાન કરીને મુગલ સુબો રહેતો હતો; તેણે દક્ષિણ
 તરફ કુચ કરી પૂના લીધું, અને જે ઘરમાં શિવાજી ઉભયો હતો
 તેજ ઘરમાં મુકામ કર્યો. શિવાજી છાતોમાતો ત્યાં ગયો, અને
 શાયિસ્તખાનને તલવાર મારી, પણ કદત તેની એ આંગળીએ
 કપાઈ ગઈ, અને તે બચ્યો, પણ તેનો છોકરો અને ચાકરો માર્યા
 ગયા. શિવાજી ત્યાંથી નાહો. ત્યાર પછી ૧૬૬૪માં તેણે સુરત
 લૂટ્યું. પછી તેણે મકેકે હજ કરવા જતા જત્રાળુ લોકો ઉપર
 હુમલો કર્યો. એ ઉપરથી ઔરંગઝેબે ગુસ્સે થઈને તેની સામા
 નીપરના રાજા જયસિંહ અને દીલીરખાનને મોકલ્યા એમની
 આગળ શિવાજીનું કંઈ આશુ નહીં, તેથી તેણે વીસ દિવસ આપી

હીંચા, અને જનગીર દાખલ ખાર પોતાની પાસે રાખ્યા. એ
 નુકસાનના બદલામાં ખીન્નપુર રાજ્યના કેટલાક ભાગની ચોથ
 અને સરદેશમુખી (ઉપજનો દશાંશ) ઉપર શિવાજીનો હક કરી
 આપ્યો. પછી શિવાજી પાદશાહની મરજીથી દિલ્હી ગયો, પણ
 ત્યાં તેને કેદ રાખ્યા જેવું કરવામાં આવ્યું, એટલે તે ત્યાંથી
 નાઠો, ૧૬૬૬. સને ૧૬૭૨માં અફઘાન લોકોએ ખંડ ઉઠાવ્યું,
 અને મુગલ સરદાર અમીરખાનને હરાવ્યો; એ ઉપરથી પાદશાહ
 પોતે ત્યાં ગયો, પણ દિલ્હીની આસપાસ ખંડ થવાથી તે તુરંત
 પાછો આવ્યો. સને ૧૬૭૬માં દિલ્હીથી થોડેક દૂર નરોળ ગામમાં
 કોઈ સતરાપી વંશગણે હિંદુ મુસલમાનને પોતાના મનના કરી
 ખંડ ઉઠાવ્યું. એક બે વાર પાદશાહી ફોજને મારી હટાવી, પણ
 પાછળથી તેઓનું બેર નરમ પડ્યું. આથી ઔરંગઝેબે તમામ
 હિંદુઓ ઉપર જજીઆવેશ નાખ્યો. એ બાબત જોધપુરનો રાજા
 જસવંતસિંગ જે કાબૂલનો સૂબેદાર હતો, તેણે પાદશાહને ઘણું
 સમજાવ્યો, પણ તેણે માન્યું નહીં. આથી જ્યારે જસવંતસિંગ
 કાબૂલમાં મરણ પામ્યો, ત્યારે પાદશાહે તેની વિધવા તથા છોક-
 રાને કેદ કરવાની તજવીજ કરી, પણ રજપૂતોની બહાદુરીથી
 તેઓ બચ્યાં, અને સહીસલામત જોધપુર આવી પહોંચ્યાં. આ
 અપમાનથી સંધ્યા રજપૂતો સામા થયા, પણ પાદશાહના ત્રણ
 પુત્રોએ તેઓને હરાવ્યા, અને તેઓનો દેશ ઉજ્જડ વાળી ઘેરા
 છોકરાને ગુલામો તરીકે વેચ્યાં. આ પછી રજપૂતો તદન નરમ
 પડી ગયા. સને ૧૬૮૬માં ઔરંગઝેબે ખીન્નપુર લીધું, અને
 ખીન્ને વરસે ગોલકોંગ સર કરીધું. શિવાજીનો છોકરો સંભાજી કેદ
 પડ્યો તેને મારી નાખ્યો. સને ૧૭૦૦માં ઔરંગઝેબ અહમદ-
 નગરમાં ગયો, અને ત્યાં મરણ પામ્યો, ૧૭૦૭. તે ઘણો હુશિયાર

અને લડાઈની ઝનુનવાળો હતો, પણ ધર્માન્ધ, લુચ્ચો, અને દગ હતો. એના વખતમાં મુગલો રાજ્ય પૂરેપૂરી મહત્ત્વમાં હતું, અને એના મરણ પછી જલદીથી તેનો અસ્ત થવા લાગ્યો.

ઔરંગઝેબ પછીના બાદશાહો.—બહાદુરશાહ (શાહ-આલમ ૧ લો,) ૧૭૦૭-૧૨. ઔરંગઝેબના મરણ વખતે હં-મેસની માફક તેના ત્રણ છોકરા મોઆઝીમ, આજમ, અને કામઅક્ષ વચ્ચે ટંટા ઉઠ્યો. આખરે મોઆજીમ પોતાના બે ભાઈને મારી નાખી બહાદુરશાહનામ ધારણ કરી ગાદીએ બેઠો. એની પાંચ વર્ષની કારકિર્દીમાં મરેહાઓએ ઘણાક મુલક જીત્યો. રજપૂતો જેઓ પૂરેપૂરા તાબે થયા નહોતા તેઓએ પોતાને સ્વતંત્ર કહેવડાવ્યું. એ કામમાં આગેવાન મારવાડના જસવંત સિંગનો પુત્ર અન્નિતસિંગ હતો. આખરના રાજ્યમાં નાનકટી સ્થાપેલી સીખ લોકોને નામે ઓળખાતી એક ધર્મની ટાળીનું જોર વધ્યું. તેઓએ પોતામાં લશ્કરી ક્વાયત દાખલ કરી. સને ૧૬૭૫માં તેઓનો આગેવાન ગુરૂગોવિંદ હતો, અને તેના પછી બંધુ કરીને હતો. સને ૧૭૧૨માં બહાદુરશાહ મરણ પામ્યો. એના પછી એના ચાર દીકરાઓ વચ્ચે ટંટા થયા. આખરે વડો દીકરો, બુલશીકારખાનની મદદથી, જહાંદારશાહ નામ ધારણ કરી ગાદીએ બેઠો. ૧૭૧૨. એ રંડીયાજીમાં છેક બહી ગયો, એને રાજકારભાર વજરને સોંપ્યો. આ વખતે બહાદુરશાહનો પૌત્ર ફૂફશીર જે જહાંદારશાહના હાથમાંથી બચી ગયો હતો અને બંગાળમાં રાજ્ય કરતો હતો, તે અલાહબાદના સુબેદાર સૈયદ અબ્દુલ્લાને અને બહારના શમેદાર સૈયદ હસન-અલીને લલચાવી મોકલું લશ્કર લઈને આવ્યો, અને આગ્રા આગળ જહાંદારશાહને હરાવી તેને મારી નાખી પોતે બાદશાહ થયો.

૧૭૧૩. કેટલોક વખત સુધી તેા સૈયદોએ સત્તા ચલાવી, પામ
જ્યારે તેઓની સત્તા કમી થવા લાગી ત્યારે તેઓએ ઝીને મારી
નાખ્યો. ૧૭૧૯. સૈયદોની સામાં કેટલાક મહોટા સરદારો થયા,
નેમાં નિઝામ-ઉલ્મુલ્ક ફતેહ પામ્યો, (તેના વંશજો હાલ દક્ષિણ-
હેદ્રાવાદમાં રાજ્ય કરે છે). પંજાબમાં સીખ લોકોનો મરઘર બંધુ
પાદશાહી પ્રાંતને વેરાન કરતો હતો તે માયો ગયો. ફૂકશીર પછી
સૈયદોએ રફીઉદ્દારાજા અને રફીઉદ્દારાજાને અનુક્રમે ગાદીએ
બેસાડ્યા, પણ તેઓ થોડા માસમાં મરણ પામ્યા. આખરે તે-
ઓએ રોશન આખરને મહમ્મદશાહ નામ ધારણ કરાવી ગા-
દીએ બેસાડ્યો. મહમ્મદશાહે ગાદીએ બેઠા પછી બે મહીનામ
તે બે સૈયદ લાઈને ઠોર કરાવ્યા. તેણે પોતાના બે કાબેલ વચ્ચે
સાદતખાં અને નિઝામ-ઉલ્મુલ્કને ન લેખવતાં કમ અફઝના
માણસોની સલાહ પ્રમાણે ચાલવા માડ્યું, તેથી નિઝામ-ઉલ્મુલ્ક
૧૭૨૪માં હેદ્રાવાદમાં સ્વતંત્રપણે રાજ્ય ચલાવવા લાગ્યો, અને
સાદતખાંએ તેજ પ્રમાણે અયોધ્યામાં કીધું. અજમેરમાં રાજા
અજિતસિંગ સ્વતંત્ર થયો, અને મરેઠાઓએ માળવા તથા ગુ-
જરાતમાં ફરીવળી આગ્રા સુધી જઈ દિલ્હીમાં ડર ઉપજાવ્યો.
એના વખતમાં બધાં મળી ચાર પ્રાંતો.—રજપુતાના, દક્ષિણ,
અયોધ્યા અને બંગાળા સ્વતંત્ર થયા.

ધરાનનો નાદિરશાહ અફઘાનીસ્તાનમાં આવેલો તેણે હાં
સાંભળ્યું, કે દિલ્હીની બાદશાહી કમજોર છે; તે ઉપરથી તેણે
બાદશાહને કહેવડાવ્યું કે તમારી રાજધાનીમાં અમારો એક બંડોર
અફઘાન છે તેને અમને સ્વાધીન કરો, પણ તેનો જવાબ ન
મળ્યો તેથી નાદિરે દિલ્હી ઉપર ચડાઈ કરી, ૧૭૩૯. દિલ્હીથી
સો માઈલ સુધી આવ્યો હાં સુધી તેને કરો અટકાવ થયા નહીં;

આખરે કર્નાળ આગળ યુદ્ધ થયું તેમાં મહમ્મદશાહ હાર્યો; એણે તાબેદારી દેખાવી, અને પછી બન્ને પાદશાહ સાથે દિલ્હી આવ્યા, ૧૭૩૯. બીજો દિવસે શેહરમાં ગપ ચાલી કે નાદિર મરી ગયો; એ ઉપરથી દિલ્હીના લોકોએ ઈરાનીઓને મારવા માડ્યા. એ બખ્ષેશ બેસાડવાને નાદિર ઘોડા ઉપર બેસી શેહરમાં ફરવા નિકળ્યો. તો તેણે ઈરાનીઓનાં મુઠદો દીધાં; એથી ખીજવાઈને તેણે પોતાની ફાત્તને લૂકમ કરી ત્રીસ હજાર મુગલ લોકોની કતલ કરાવી. પછી નાદિરે ખૂબ લુટફાટ કરી. પાદશાહી ત્રીજેરી ખાલી કરી; જરીઆન તથા મયુરાસન લીધું; અમાર લોકોનાં ઘરખાર લૂટયાં. અને ત્રીસ કરોડનો માલ બઈ મહમ્મદશાહને પાછો ગાદીએ બેસાડી ધરાન જતો રહ્યો, ૧૭૩૯. એના મરણ પછી એનો ખજાનચી અહમ્મદશાહ અબદલી દુરાની જે કંદહારનો સુલતાન હતો. તેણે ૧૭૪૭માં દિલ્હીના રાજ્ય ઉપર સ્વારી કરી. પણ શાહાજાદા અહમ્મદે અને વજીર કમરૂદ્દીને તેને સરહિંદ આગળ હરાવ્યો, ૧૭૪૮. એજ વરસમાં મહમ્મદશાહ મરાઠા પામ્યો. એના પછી એનો છોકરો અહમ્મદશાહ ગાદીએ બેઠો. એ રાજ્યમાં અહમ્મદશાહ દુરાની પાછો ચઢી આવ્યો, પણ પાદશાહે હમરાવોની મરજી ઉપરાંત લાહોર અને મુલતાન આપી તેની સાથે સલાહ કરી, ૧૭૪૮. સને ૧૭૫૪માં નિઝામ-ઉલ્મુલ્કના છોકરો ગ્યાસુદ્દીનના ભત્રીજા બીજા ગ્યાસુદ્દીને અહમ્મદશાહને પદ-બ્રટ કરી તેની આંખો ફેડી તેના કાકા બીજા આલમગીરને ગાદીએ બેસાડ્યો. ગ્યાસુદ્દીનની ઉઝતાઈને લીધે અહમ્મદશાહ દુરાનીએ દિલ્હી ઉપર પાછી સ્વારી કરી, ૧૭૫૭. પણ મરકાને લીધે તે કાબૂજ ચાલ્યો ગયો. હવે ગ્યાસુદ્દીને રાધેઆ નામના મરેઠા સરદારને ચઢાવી તેની પાસે પંચાળ ઉપર હુમલો કરાવ્યો.

અને પાદશાહને મારી નાખ્યા, ૧૭૫૮. એના પછી બીજે શાહઆલમ ગાદીએ બેઠો. મરેઠાઓએ આવીને દિલ્હી કબજે કરીધું, અને અબદહીના રાજ્ય ઉપર હુમલો કરીધો; પણ પાણી-પત આગળ તેઓ હાર્યા, ૧૭૬૧. આ હારથી મરેઠી રાજ્યની મંદોટી ખરાબી થઈ. એ જીત પછી દુરાની દિલ્હી ગયો. પણ સિંધુ નદની પશ્ચિમના મુલકથી સતોપ પામી શાહઆલમને ગાદી પાછી આપી. એ આદશાહને ગુલામકાદર નામના સખસે આંધળો કરીધો. પણ એની સાથે મરેઠા સારી રીતે ચાલ્યા. તેઓના કબ-લમાં એ ૧૮૦૩ સુધી રહ્યો. આખરે લોડ લેકેડે એના છુટકો કર્યો. એ ૧૮૦૬માં મરણ પામ્યો. એના પછી એનો છોકરો બીજે અકબર માત્ર નામનો આદશાહ થયો; તે એકબળનું પેન્નાન ખાતો. તે સને ૧૮૩૭માં મરણ પામ્યો. એના પછી એનો છોકરો મહમ્મદ બહાદુર ગાદીએ બેઠો. એ ૧૮૫૭ના મહોટા યુદ્ધમાં સામેલ થયો, તેથી અંગ્રેજોએ એને પકડી બ્રિટિશ મોકલી દીધો. અને એના છોકરાઓને તથા પૌત્રને હાડસને ઝા-લીથી મારી નાખ્યા. ૧૮૫૭. આ પ્રમાણે મુગલર્ષને અંત આવ્યો.

મુગલ આદશાહોનાં નામ તથા વર્સ. ૧૫૨૬—૧૮૫૭.

આખર	૧૫૨૬-૧૫૩૦	કરકશીર	૧૭૧૩-૧૭૧૮
હુમાયું	૧૫૩૦-૧૫૫૬	રક્યુદારાન્તત. રક્યુદાહી	૧૭૧૮
અકબર.....	૧૫૫૬-૧૬૦૫	મહમ્મદશાહ ...	૧૭૧૮-૧૭૪૮
બહાંગીર	૧૬૦૫-૧૬૨૭	અહમ્મદશાહ ...	૧૭૪૮-૧૭૫૬
શાહબહાં	૧૬૨૭-૧૬૫૮	આલમગીર...	૧૭૫૬-૧૭૫૮
ઝારંગજેબ.....	૧૬૫૮-૧૭૦૭	શાહઆલમ ૨ ને	૧૭૫૮-૧૮૦૬
બહાદુરશાહ.....	૧૭૦૭-૧૭૧૨	અકબર ૨ ને...	૧૮૦૬-૧૮૩૭
બહાદુરશાહ...	૧૭૧૨-૧૭૧૩	મહમ્મદઅરઝુર...	૧૮૩૭-૧૮૫૭

મુગલાઈની પડતીનાં કારણો:-૧ ઔરંગઝેબની હિંદુઓ
નરક કૂંડ વર્તણૂક; ૨. સીખ, રોહિલા, અને મરેઠાઓની ચલહતી;
૩. નાદિરશાહે દિલ્હી લૂટી તે; ૪ ઔરંગઝેબ પછીના પાદશાહોની
નાબખાઈ; ૫. દક્ષિણના સૂબેદાર નિઝામ. તથા બંગાળા, અયોધ્યા,
મદૈસૂર અને કર્ણાટકના મુગલ અધિકારીઓનું સ્વતંત્રપણું.

મકરણ ૪ થું.

મરેઠા રાજાઓ તથા પેશ્વાઓનાં નામ તથા વરસ:-

શિવાજી.....૧૬૬૪-૧૬૮૦	પેશ્વાઓ ૧૭૧૪-૧૮૧૮
શંભાજી.....૧૬૮૦-૧૬૮૯	ખાલાજી વિશ્વનાથ...૧૭૧૪-૨૦
રામરામ ૧૬૮૯-૧૭૦૦	ખાજીરાવ ૧લો...૧૭૨૦-૧૭૪૦
શિવાજી રજે ... ૧૭૦૦-૧૭૦૮	ખાલાજીખાજીરાવ.....૧૭૪૦-૬૧
શાહુ ૧ લો..... ૧૭૦૮-૧૭૪૮	માધવરાવ... ...૧૭૬૧-૧૭૭૨
રામરાજી ૧૭૪૮-૧૭૭૭	નારાયણરાવ ... ૧૭૭૨-૧૭૭૩
શાહુ ૨ જી.....૧૭૭૭-૧૮૧૮	માધવરાવનારાયણ...૧૭૭૪-૧૭૮૫
પ્રતાપસિંગ ... ૧૮૧૮-૧૮૩૯	ખાજીરાવ રજે...૧૭૮૫-૧૮૧૮
શાહાજી.....૧૮૩૯-૧૮૪૮	એખાજીરાવ૧૮૫૩માંમરણુપામ્યો.

મરેઠી રાજ્ય.—શિવાજી, (૧૬૬૪-૮૦).--મહારાષ્ટ્રના પ્રાચિન
ઈતિહાસ વિષે આપણને ખરાબ ખબર નથી. અક્ષાહિન ખૂનીએ
તેના ઉપર સ્વારી કરી ત્યારથી તે મુસલમાની રાજ્યના સંબં-
ધમાં આવ્યો, જ્યારે મુસલમાની રાજ્યો દિલ્હીથી સ્વતંત્ર થયાં.
ત્યારે તેમના લશ્કરમાં ઘણા મરેઠા નાયકો હતા, તેમાં એક મરેઠા
કુળનું નામ ભોંરલે કરીને હતું. તે દોલતાબાદ પાસે વેરણ ગા-
મમાં રહેતું હતું. અહીંનો મુખી માલોજી કરીને હતો. અતો
છાકરો શાહજી અહમદનગરના મલીકઅંબરના અને પછવાડેથી

ખીન્નપુરના રાજાના લશ્કરનો નાયક હતો. તેને એક છોકરો હતો તેનું નામ શિવાજી. એ સને ૧૬૨૭માં સેવનેરના કિલ્લામાં જન્મ્યો હતો. તે વળાના મરેડી સરદારને બેઠકું શિખવાનું હતુ તે બધુંએ શિખ્યો હતો, પણ તેને વાંચતાં લખતાં આવડતું નહોતું. એને મુસલમાનો ઉપર ધણેજ ધિક્કાર હતો, તેથી એણે હિંદુ રાજ્ય સ્થાપવાનો વિચાર કીધો. ૧૯ વરસની જીમ્મરે એણે પૂનાની પાસેનો તોર્નિયાનો કિલ્લો પોતાને કબજે કીધો. તેમાંથી પૂજકના દ્રવ્ય મળ્યું તે વડે તેણે રાજગઢનો કિલ્લો બાંધ્યો. હવે એણે ખીન્નપુર અને દિલ્હી સરકારના પ્રાંતોમાં લૂટફાટ કરવા માંડી. આથી ખીન્નપુરનો રાજા મહમ્મદ આદિલશાહ ખીન્નવાયો. અને એને ખાળવાને એના બાપ શાહજીને કેદ કીધો; પણ શિવાજીએ એને દિલ્હીના પાદશાહની મદદથી છોડાવ્યો. સને ૧૬૫૪માં ખીન્નપુર સરકારે શિવાજીને નરમ પાડવા અકબુલખાન નામના સરદારને એક લશ્કર આપીને મોકલ્યો. પણ શિવાજીએ તેને બોલાવી તેને ભેટવાનું બહાનું કરી તેના પેટમાં ખંજર મારી મારી નાખ્યો. અને પછી તેના લશ્કરના કકડે કકડા કરી નાખ્યા. એથી ગભરાઈને ખીન્નપુર સરકારે એની સાથે સલાહ કરી.

આ વખતે ઔરંગઝેબ હિંદુસ્તાનનો પાદશાહ હતો, અને તેનો મામો શાયિસ્તખાન દક્ષિણનો મુગલ સૂર્યો હતો; તેને મારી નાખવાની શીવાજીએ કોશિશ કીધી પણ ફાવ્યો નહીં. તેના છોકરો તથા ખીન્ન આકરો માર્યા ગયા. એ વાત આપણે ઉપર કહી ગયા છીએ. (જુઓ પાને ૨૨ મં.)

સને ૧૬૬૪ના જાન્યુઆરીની પખીએ શિવાજીએ સુરત લૂટ્યું, અને ત્રીસ કરોડ રૂપીયાની મતા લઈ ગયો. એજ વરસમાં એણે સગ્ગની પંચી ધારણ કરી, અને પોતાના નામના સિક્કા પાડ્યા

સામે. વળી એણે ૮૫ વહાણનો કાફલો એકઠો કરીધો, અને મહેલ
જનારા જનાણુ લોકોના વહાણુ લૂટવા લાગ્યો; આથી ખીજવાઈને
ઔરંગઝેબે તેની સામાં જેપુરના રાજા જયસિંગ અને દીલી-
ખાનને મોકલ્યા. શિવાજીથી તેમની સામાં ટકાવ થયો નહીં, તેથી
મીત્રામી કરાર કરી વીસ કિલ્લા આપી દીધા, અને બાર તેમની
રજતથી જંગીરમાં રાખ્યા; એને ખીજપુરના રાજ્યના કેટલાક
ભાગની ઊપજની સાથે અને સરદારમુખી લેવાનો હક મળ્યો.
હવે શિવાજીએ જયસિંગ સાથે જઈને ખીજપુરના રાજા સાથે
સગાઈ કરી; એથી ઔરંગઝેબ ખુશ થયો, અને તેને દિલ્લી
બોલાવ્યો; પણ ત્યાં તેને કેદ રાખવા જેવું કરવામાં આવ્યું એ-
ટલે તે ત્યાંથી નહીસીને રાયગઢમાં સહીસલામત આવ્યો, ૧૬૬૬.
પણ પછવાડેથી મુગલ સરદાર જસવતસિંગને વચમાં રાખી
ઔરંગઝેબ સાથે એણે દોરતી કરી. એજ અરસામાં એણે
ગોલકોંડા તથા ખીજપુરે ઊપર ખડેણી બેસાડી. પછી ૧૬૭૦માં
એણે ખીજ વાર સુરત લૂટ્યું. ૧૬૭૪માં એણે પોતાનો રાજ્યા-
ભિષેક કરાવ્યો. અને આઠ અધિકારીઓની સભા કરી તેમાં મુખ્ય
પ્રધાનને યેશ્વા નામ આપ્યું. એ વરસ પછી એણે કર્ણાટક ઉપર
ચઢાઈ કરી જીજ, વેંસોર, અને ખીજાં શહેરા લીધાં. એના
જયપણમાં એના છોકરા શંભાજીની નહારી ચાલથી એને ધજો
સંતાપ થયો. એ ૧૬૮૦માં રાયગઢમાં મરણ પામ્યો. એ બહાદુર
સરદારો, ચનુર સરદાર, અને હુશિયાર રાજકારભારી હતા. એને
બે દીકરા હતા-શંભાજી અને રામરામ.

શંભાજી, (૧૬૮૦-૮૬).-એ ૨૩ વર્ષની ઉંમરે ગાદીએ બેઠો.
એ એના બાપના જેવા બહાદુર પણ હોય હતા. એકવાર તે
પોતાના રાજવાળા સૈન્યથી જૂદો પડ્યો, તેસમાં તેને મુગલ સરદાર

પકડી ઐરંગઝેબ આગળ આણ્યો; તેણે શંભાળને કહ્યું કે 'તું' મુસલમાન થાય તો તને જીવતો રાખું; એણે તુરત જવાબ દીધો કે તારી છોકરી મને પરણાવે તો થઉં, આથી ખીજવાળને ઐરંગઝેબે તેની આંખો ફાડી તેને માંડી નાંખ્યો. ૧૬૮૯, અને તેની રાણી તથા કુંવર શાહને કેદ કરીયા. આથી હિમ્મત ન હારતાં મરેઠા સરદારોએ શાહનો છુટકારો થાય ત્યાં સુધી રાજ-રામને રાજ્યરક્ષક નીમ્યો. એ ૧૭૦૦માં મરણ પામ્યો. એની સ્ત્રી તારાખાઈ પોતાના દસ વરસના છોકરા શિવાજીને રાજ કરી પોતે રાજ કાબજ ચલાવવા લાગી. રાજરામ અને તારાખાઈની કાંકિદીમાં ઐરંગઝેબે મરેઠી રાજ્યનો નાશ કરવાને મરતાં સુધી ધણું પ્રયત્ન કર્યું; તેમાં ફાળ્યો નહીં એટલુંજ નહીં પણ ઉલટી ને રાજ્યની સત્તા વધી. ઐરંગઝેબના મરણ પછી મુગલોએ શાહને છોડ્યો. સને ૧૭૦૮માં એ સતારાની ગાદીએ બેઠો. તારાખાઈ અને તેનો છોકરો સામા તો થયા પણ કંઈ ફાળ્યું નહીં. તેથી તેઓએ કોલ્હાપુરમાં સ્વતંત્ર રાજ્ય સ્થાપ્યું.

શાહુ, (૧૭૦૮-૪૮).—આ રાજાનું નામ શિવાજી હતું. પણ ઐરંગઝેબે એના વડીલોના ધંધા ઉપરથી મળકમાં શાહુ (ચોર) નામ પાડ્યું. એ ઐરંગઝેબનો કેદી હતો. તેવામાં પાદશાહની છોકરીએ એને ભણાવ્યો તથા પરણાવ્યો હતો, પણ મુગલ દરબારમાં ઉછેરાયલો, તેથી એ પોતાનો વખત એશઆરામ તથા મોજમજામાં ગુમાવવા લાગ્યો. અને રાજકારભાર પેશ્વા ખાલાજી વિશ્વનાથને હાથ રાખ્યો. હવે રાજ્યની પૂર્ણ સત્તા પેશ્વાને હાથ આવી. અને રાજા માત્ર નામનોજ અધિપતિ રહ્યો. શાહુએ ખરતી વખતે ખાલાજી વિશ્વનાથનો પૌત્ર ખાલાજી ખાજુરાવ ને તે વખતે પેશ્વા હતો, તેને સનદપટ્ટો કરી આપ્યો, કે તારે શિ-

વાળના કુળને માન આપી મરેડી રાજ્યનો પૂર્ણસત્તાથી કારભાર કર્યો. એ રાજ્ય ૧૭૪૮માં મરણ પામ્યો. એને કંઈ સંતાન નહોતું તેથી એણે કોલ્હાપુરના શિવાજીના દીકરા રામરાજાને દત્તક લીધો. એ અને એના પછીના રાજાઓ પેશ્વાના કેદી જેવા હતા. એ સને ૧૭૭૭માં મરણ પામ્યો. એને કંઈ સંતાન ન હોવાથી એણે પોતાના કુટુંબના એકને દત્તક લીધો અને તેનું નામ શાહુ રજે પાડ્યું. સને ૧૮૦૮માં એના મરણ પછી એનો છોકરો પ્રતાપસિંગ માત્ર નામનો ગાદીએ બેઠો. અને સને ૧૮-૧૮માં અંગ્રેજોએ પેશ્વોના નાશ કીધો, ત્યારે શિવાજીના રાજ્યનો થોડો ભાગ તેઓએ એને સોંપ્યો. એ અંગ્રેજો સામાં કાવત્રાં કરવા લાગ્યો, તેથી એને ૧૮૩૯માં પદબ્રષ્ટ કીધો, અને એના ભાઈ શાહુજી (આપાસાહેબ)ને ગાદી આપી. સને ૧૮૪૮માં એના મરણ પછી એનું રાજ અંગ્રેજો ખાલસા કીધું.

પેશ્વાઓ:—ખાલાજી વિશ્વનાથ, પહેલો પેશ્વા (૧૭૧૪-૨૦).—એ ડાહ્યો અને હુશિયાર બ્રાહ્મણ હતો. એને ૧૭૧૪માં શાહુરાજાએ પેશ્વાની પદવી આપી. રાજ્ય એશઆરામમાં પડ્યો હતો, તેથી બધો રાજકારભાર એને હાથ આવ્યો. એના વખતમાં દિલ્હીનો પાદશાહ મહમદશાહ પૂતળા જેવો હતો, અને બધી રાજ્યસત્તા સૈયદ ભાઈઓના હાથમાં હતી. તેઓની મદદ વડે પેશ્વા સને ૧૭૧૮માં દિલ્હી ગયો, અને ખાદશાહ પાસેથી શિવાજી મુઝા ત્યારે કેટલાંક પ્રગણા મુગલ સરકારે લઈ લીધેલાં તે પાછાં મેળવ્યાં, અને આખા દક્ષિણની ચોથ તથા સરદેશમુખીનો તથા પુના અને સતારાની સ્વરાજીને હક મેળવ્યો. એનું મરણ સને ૧૭૨૦માં થયું. એને બે છોકરા હતા.—ખાજુરાવ અને ચિમનાજી આપા, તેમાં વડો ખાજુરાવ પેશ્વા થયો,

બાહુરાવ, બીજે પેશ્વા, (૧૭૨૦-૪૦).-બધા પેશ્વાઓ-
માં એ સર્વથી હુશિયાર હતો. એની સામાં દક્ષિણનો સૂબો નિ-
ઝામ-ઉલ્મુલક થયો, પણ પેશ્વા તેને ફાવવા દેતો નહીં. આખરે પે-
શ્વાની મરજી મુજબ તેણે કરાર કબૂલ કરીધા. એણે દિલ્હી દરબાર
પાસેથી ગુજરાત તથા માળવાની ચોથ તથા સરદેશમુખીની સનદ
મેળવી. અને લડાઈના ખર્ચ બદલ ૫૦ લાખ રૂપિયા મેળવ્યા.
નિઝામને પણ આખરે માળવા તથા નર્મદા અને ચંબલ વચ્ચેના
મુલકની સત્તા એને આપી દેવી પડી. હવે શીરગી અને મરેઠ
વચ્ચે લડાઈ જાગી; જેમાં પેશ્વાના ભાઈ ચિમનાજી આપાએ સને
૧૭૩૯માં સાલસેટ-સાઈટ ટાપુ તથા વસાઈ લીધાં. એ ૧૭૪૦માં
મરજી પામ્યો. એની પેશ્વછમાં એના સરદાર મહાદેવરાવ હો-
લ્કરે ઇંદોરમાં. રાણોજી સિંધીયાએ જ્વાલીયરમાં. રઘુજી ભોંરલે-
એ વરાડમાં, ને પીલાજી ગાયકવાડે વડોદરામાં પોતપોતનાં પેટાં
રાજ્ય સ્થાપ્યાં. એન પછી એનો છોકરો બાલાજી બાહુરાવ પેશ્વા થયો.
સમગ્ર પેશ્વાઓમાં માત્ર શિવાજીનીજ એ ઉતરતો હતો.

બાલાજી બાહુરાવ, ત્રીજો પેશ્વા, (૧૭૪૦-૬૧).-એ-
ણે શાહના મરણ પછી રાજ તથા રાજકુટુંબને સતારામાં રહેવા
ઈર્ષ પૂનાને રાજધાની કરી. નાગપુરનો રઘુજી ભોંરલે પેશ્વાની સ-
ત્તાની સામે થયો. પણ શાહરાજાએ વચમાં પડી એ જાણનાં મન
મનાવ્યાં, -બંગાળા, બહાર અને અયોધ્યામાં મરેઠી રાજ્યના જે
હક હતા તે રઘુજીને આપ્યા. અને માળવા તથા હિંદુસ્તાનનો
પશ્ચિમ પ્રદેશ એ એ પેશ્વાની સત્તામાં આપ્યા. બાલાજીને એ
મુખ્ય કારભારીઓ હતા - ચિમનાજી આપાનો છોકરો સદાશિવરાવ
બાહિ રાજ્યની અંતર્વ્યવસ્થા વગેરેનો કારભાર રાખતો, ને બાલાજીનો
સગો ભાઈ રઘુનાથરાવ (રાધોબા) સૈન્યનો કારભાર કરતો.

મલખાર કાંઠે સીધી અને આંગડીયાનાં વહાણો લૂટ કરવાને ફરતાં, પણ પેશ્વાએ અંગ્રેજ સાથે મળી જઈ તેઓને શિક્ષા કીધી. સને ૧૭૫૧ પરમાં હૈદરાબાદના નિઝામ સલામતજંગ સાથે પેશ્વાએ લડાઈ કીધી. રાયપુર આગળ યુદ્ધ થયું, તેમાં સલામતજંગના મળતીયા ફ્રેંચ જેઓનો સરદાર ખૂસી હતો, તેનાથી તે હાર્યો. સને ૧૭૫૭માં પેશ્વાએ જાતે કર્ણાટક ઉપર સ્વારી કરી, અને આર્કટના નવાબ તથા મહેસૂરના રાજા પાસેથી ખંડ-ણી લીધી. સને ૧૭૬૦માં પેશ્વાએ અહમદનગર લીધું. તેથી સલામતજંગ તેની સામાં ગયો; ઊદગીર આગળ યુદ્ધ થયું તેમાં પેશ્વા જીત્યો. સને ૧૭૫૮માં રાઘોબાએ અફઘાન રાજા અહમદશાહ અબદલી દુરાની જે પંજાબ હાથ કરી બેઠો હતો, તેને ત્યાંથી હાંકી કહાડ્યો. અને લાહોર જઈ સિંધુ નદીના પ્રદેશના ભોકોને પોતાની સત્તામાં બંધ ત્યાં સરદારોને રાખી પોતે પૂને ગયો. આથી ૧૭૬૧માં અહમદશાહ અબદલી મહોટું લશ્કર લઈ હિન્દુસ્તાન ઉપર ચઢી આવ્યો. સદાશિવભાઈ તથા પેશ્વાનો વડો દીકરો વિશ્વાસરાવ અને જસવંતરાવ પુઆર મહોટું લશ્કર લઈ તેની સામાં ગયા. પાણિપત આગળ એક મહોટું યુદ્ધ થયું, તેમાં મરેઠા તદન હાર્યા, અને તેઓના સરદારો માર્યા ગયા આ હારથી મરેઠી રાજ્યની પડતી આવી. એથી પેશ્વાને ધણું લાગ્યું, અને એનીજ હાયમાં તે મરણ પામ્યો, ૧૭૬૧. એ પેશ્વાએ પ્રજાની સ્થિતિ સુધારી-વેદ, લૂટ, ધમકી વગેરેનો રિવાજ જે શિવાજીના વખતથી ચાલતો આવ્યો હતો તેનો એણે ધણે દરજ્જે ઘટાડો કીધો. એના પછી એનો બીજો છોકરો માધવરાવ પેશ્વા થયો.

માધવરાવ, ચોથો પેશ્વા, (૧૭૬૧-૧૭૭૨).-એ પેશ્વા માફીએ બેઠો ત્યારે એની હિમ્મત ૧૭ વરસની હતી, તેથી તેને

કાકા રાધોબા તેની વતી રાજકારભાર ચલાવવા લાગ્યો. તેના મર્મગુરુ અને રાજ્યનો ન્યાયાધીશ રામશાસ્ત્રી કરીને એક ધણે વિદ્વાન બ્રાહ્મણ હતો. આ વખતે મુગલ લોકોએ દક્ષિણમાં પોતાની સત્તા પાછી મેળવવાનું કીધું, પણ તેઓએ માત્ર ઝ્યોરંગાબાદ અને વરાડ પ્રાંત લીધા. ચાર વરસમાં પેશ્વાએ રાજ્યની લગભગ પોતાના હાથમાં લીધી. એ પેશ્વાની કાન્દિર્દીમાં ત્રિંજકરાવ મામા અને હરિપંથકુડકે એ શૂરા સરદારો અને સખારામ બાપુ અને નાના કુંડનવીસ, એ ચતુર કારભારીઓ હતા. સને ૧૭૬૫માં પેશ્વાએ હૈદરઅલી ઉપર ચડાઇ કરી, તેને હરાવી, તેની પાસેથી ૪૨ લાખ રૂપિયા કહડાવ્યા.

સને ૧૭૬૬માં મલહારરાવ હોલ્કર મરણ પામ્યો. એના પછી એના પુત્રની સ્ત્રી અહમ્મદબાઈ ઇંદોરની મહારાણી થઈ. એ સ્ત્રી ભણેલી, બુદ્ધિવાન, ઉદારી અને સદાચરણી હતી. એના કારભારમાં રાજ્ય આબાદ થયું, લોકો સુખી થયા. ૯૭ સુધી માળવાના લોકો તેને દેવી તરીકે પૂજે છે.

હવે પેશ્વા અને તેના કાકા રાધોબા વચ્ચે ટોટા ઉઠ્યો, તેમાં પેશ્વાએ રાધોબાને પૂનામાં કેદ કીધો. પણ પોતે મરતી વખતે તેને છોડ્યો. સને ૧૭૬૯માં મરેઠાઓ ચંબલ નદી ઝાળંગી ઉત્તરમાં ગયા અને રજપુત રાહીલા અને જત લોકો ઉપર ખંડણી બેસાડી. એ પછી મરેઠાઓએ બીજા શાહઆલખને પોતાની સત્તામાં લીધો, તેથી તેઓ મુગલરાજ રાજ્યના ધણી થયા.

સને ૧૭૭૦માં પેશ્વાએ કર્ણાટક ઉપર મ્વારી કીધી; પણ મદવાડને લીધે ત્રિંજકરાવ મામાને લશ્કરની સરદારી આપી પોતે પૂને આવ્યો. સને ૧૭૭૨માં ચેરકુલી આગળ યુદ્ધ થયું. તેમાં હૈદર અલી, અને આખરે સલાહ કીધી. એજ વરસમાં પેશ્વા મરણ પામ્યો.

નારાયણરાવ, પાંચમો પેશ્વા, (ડીસે. ૧૭૭૨-આગસ્ટ ૧૭૭૩). નારાયણરાવને જ્યારે પેશ્વાની ગાદી મળી ત્યારે તે ૧૮ વરસની જન્મરતો હતો. તેથી રાજ્યનું કામ તેનો કાકા રાધોબા ચલાવવા લાગ્યો. સખારામ બાપુ મુખ્ય પ્રધાન હતો, અને નાના-ફડનવીસ રાજવસુત્ર ખાતાનો મુખ્ય કારભારી હતો. આઠ મહીના પેશ્વઈ ભોગવ્યા પછી રાધોબાની દુષ્ટ સ્ત્રી આનંદીબાઈએ કાવતું કરી સમરસિંગ નામના રજપૂત પાસે અને મારી નાંખાવી પોતાના ધણી રાધોબાને પેશ્વા ઠેરવ્યો. પણ નારાયણરાવની ગર્ભવંતી સ્ત્રી ગંગાબાઈને પુત્ર થયો તેથી તેની બધી આશા ફેક ગઈ. નાના ફડનવિસ, સખારામ બાપુ, અને હરિપંથ એએએ તે પુત્રનો પક્ષ લઈ તે ૪૦ દિવસનો થયો એટલે તેને પેશ્વાની ગાદીએ બેસાડી તેના નામની દુવાઈ ફેરવી. એ પછીની હકીકત સાતમા પ્રકરણમાં આવશે.

પ્રકરણ ૫ મું.

ચુરોપી લોકોનું હિંદુસ્તાનમાં આવવું.

ફિરંગીઓ.—પંદરમા સૈકામાં ચુરોપના સાહસિક બહાણુવટીઓનું મન નવા દેશ શોધવા તરફ લાગ્યું. સને ૧૪૮૬માં બાર્દોલોમ્યુડાયઝ નામના ફિરંગી બહાણુવટીએ આફ્રિકાના દક્ષિણ છેડાની પ્રદક્ષિણ કાંધી, અને તેનું નામ ‘કેપ ઓવ સ્ટેટ્સ’ (તોફાની ભૂશિર) પાડ્યું. પણ પોર્ટુગલના રાજાએ આ શોધથી ખુશી થઈ તેનું નામ “કેપ ઓવ ગુડ હોપ” પાડ્યું. ઈ. સ. ૧૪૯૮માં વાસ્કોડીગામા નામનો ફિરંગી બહાણુવટી એ રસ્તે થઈ હિંદુસ્તાનને પશ્ચિમ કિનારે કાલિકટ પંદરમાં આવ્યો, અને ત્યાં બહાણુ નાંખ્યા. કાલિકટમાં ઝામેરિન બિપનામના હિંદુ રાજા-

ઓનું રાજ હતું. દ્વિરંગી લોકોને જોઈ ઝામોરિન મોટા વિચાર-
માં પડ્યો; પણ પછી તેણે પોતાના દરબારમાં બારકોડીગામ્હાની
મુક્ષાકાત લીધી. અને રહેવાનું ઠેકાણું બતાવ્યું; પણ પછવાડેથી
કંઈ વાંધો ઉઠવાથી ગામ પોતાના બહાણુ હંકારી ગયો. એ
સફરની હકીકત જાણવાથી પોર્ટુગલ સરકારે હોંસે ભરણ કાઢાલ-
ને હિંદુસ્તાન મોકલ્યો. ૧૫૦૦. એણે આવીને કાંકિટમાં કોઠી
સ્થાપી, પણ અમલદારોએ તે લૂટી. ૧૫૦૮માં આહમ્મદકુટુંબ
ગોવાખંદર લીધું. ધિમે ધિમે શ્રીરંગીઓને હાથ બધાં બંદરો
આવ્યાં. સોળમાં સૈકાની આખરે તેઓની પાસે ગોવા, મલાકા,
લંકા, હૂગ્લી અને ચિતાગાંગ હતાં; યુજરાતમાં દીવ વગેરે કેટલાક
હતાં. હાલ ફક્ત તેઓને તામે દીવ, દમ્મણ અને ગોવા છે.

વલન્દા તથા ડેન લોકો.—દ્વિરંગીઓની ફતેહ જોઈ
સોળમાં સૈકાની આખરે વલન્દા લોકો (હોલંડના રહેવાશી) હિંદુ-
સ્તાનમાં આવ્યા. બંગાળમાં ચિન્સરામાં તેઓની મુખ્ય કોઠી
હતી. ડેન લોકોએ (ડેન્માર્કના) તંબવરના રાજા પાસે ત્રાંકિવ-
ખાર લીધું, ૧૬૧૬. તેઓનું બીજું થાણું હૂગ્લી નદી ઉપર
સિરામપુરમાં હતું. એ લોકોએ હિંદુસ્તાનમાં રાજ્યબાબત કંઈ
પ્રયત્ન કર્યાં નહીં. વલન્દાઓનાં સંસ્થાનો અંગ્રેજો લઈ લીધાં,
અને ડેન લોકોનાં અંગ્રેજોએ ૧૮૪૫માં ખરીદ કરી લીધાં.

અંગ્રજો.—સને ૧૬૦૦માં ઇંગ્લંડમાં બ્રિટિશ ઇસ્ટ
ઈન્ડિયા કંપની થઈ. (બીજી ૧૬૯૮માં થઈ હતી. પણ બન્ને
૧૭૦૮માં જોડાઈ ગઈ). જ્યારે અંગ્રેજો બહાણુ હિંદુસ્તાનમાં
આવ્યાં ત્યારે દ્વિરંગીઓ અને વલન્દાઓ તેઓની સાથે થયા.
પણ ૧૬૧૧માં તેઓએ પ્રથમ સુરતમાં માથા ઉતાર્યો. અને પછી
હિંદુસ્તાનમાં કોઠીઓ ધાલવા માટે મુગલબાદશાહ જહાંગીરને અરજ

કાધી, તે ઉપરથી તેઓને વહેપાર કરવાના કેટલાક લોક મળ્યા અને સુરત, અમદાવાદ, ખંભાત, અને ગોધામાં કોઠીઓ સ્થાપવા દીધી. ૧૬૧૩ સને ૧૬૧૫માં ઇંગ્લંડના ખેલો જામ્સ સ્કોટલેન્ડના નામના વકીલને મોકલ્યો. જહાંગીરે તેને માન આપી કંપનીના વહેપારને વધારે છૂટ આપી. હવે એવું બન્યું કે સુરતની કોઠીમાં બાહીરન નામે એક અંગ્રજ દાકતર રહેતો હતો; તેણે ૧૬૩૮માં આગ્રે જઈ શાહજહાંની બેઠીને મરતી બિગારી; તેના બદલામાં બાદશાહે તેને મોટી બક્ષિસ આપવાની મરજી બજાવી. તે ઉપરથી તેણે પોતાને માટે કંઈ ન માગતાં પોતાના દેશી અંગ્રેજ વેપારીઓના વહેપાર મંબંધી કેટલાક લોકો માગ્યા. (ધન્ય છે એવા દેશહિતકારી પુરુષોને !!!) તે દાકતરે ખંગાળાના નવાબને એવીજ રીતે રાજી કરીયો. તેથી ૧૬૫૬માં કંપનીએ દૂગ્ધી અને બાલાસોરમાં કોઠી સ્થાપી. સને ૧૬૪૦માં વિજયનગરના રામરાજ પાસેથી જમીન ખરીદ કરી કંપનીએ મદ્રાસ વસાવ્યું, અને ઇંગ્લંડના રાજા ખેલો ચાર્લ્સના ફકમથી ત્યાં એક કિલ્લો બાંધ્યો. અને તેનું નામ ફોર્ટ સેન્ટ જ્યોર્જ પાડ્યું. સને ૧૬૫૩માં મદ્રાસને દક્ષિણમાં અંગ્રેજી મુલકોનું મુખ્ય સ્થળ કરીધું. સને ૧૬૬૨માં પોર્ટુગલના રાજાએ ઇંગ્લંડના બીબ્ન ચાર્લ્સને મુંબઈ બેટ પ્હોરામણીમાં આપ્યો. તે તેણે ૧૬૬૮માં કંપનીને સ્વાધીન કરીયો. સને ૧૬૯૬માં કલકત્તા અને ગોવિંદપુર મુગલ સરકાર પાસેથી વેચાતાં લીધાં. અને કલકત્તામાં કિલ્લો બાંધ્યો. તેનું નામ ફોર્ટ વિલિયમ પાડ્યું. એ શિવાય બીજી કેટલીક કોઠીઓ હિંદુસ્તાનમાં અંગ્રેજો ધાલી.

ફ્રેંચ.-સને ૧૬૬૪માં ફ્રાન્સમાં ફ્રેંચ ઇસ્ટ ઇન્ડિયા કંપની સ્થપાઈ, અને તે કંપનીએ હિંદુસ્તાનમાં ખેલો વખાર સુરતમાં

ક્રીધી; ૧૬૭૪માં ખીખપુરના રાજા પાસે પોન્ડિચરી ખરીદ કરી તેમાં કિલ્લો બાંધ્યો. અને ૧૬૮૮માં ચંદ્રનગરમાં અને ૧૭૨૫માં માહીમાં સંસ્થાનો કીધાં. સને ૧૭૩૧માં ફ્રેંચોએ ડુલ્હેને ચંદ્રનગરનો ગવર્નર બનાવ્યો, અને દસ વરસ પછી એને પોન્ડિચરીનો ગવર્નર અને હિંદુસ્તાનના ફ્રેંચ રાજ્યનો ગવર્નર-જનરલ બનાવ્યો. આ વખતે નિઝામ-ઉ-મુલક દક્ષિણનો સ્વતંત્ર સમ્રાટ હતો. અને દોસ્તઅલી કર્ણાટકના નવાબ હતો; એ દોસ્તઅલીને ચંદાસાહેબ કરીન જમાઈ હતો તે ફ્રેંચ પક્ષનો હતો. ત્રિચિનોપલીના હિંદુ રાજાના મરણ પછી તેની વિધવા રાણી જોડે દગો કરી ચંદાસાહેબે તે શહેર લઈ લીધું. ૧૭૩૬, અને તંબવરના મરદી રાજા પાસેથી કેરિકલ બંદર લઈ ફ્રેંચોને આપ્યું. એ ઉપરથી સને ૧૭૪૦માં રધુજી ભોંસ્લે અને મોગરિરાવ લશ્કર સહિત કર્ણાટક ગયા; અંબુર આગળ યુદ્ધ થયું તેમાં દોસ્તઅલી હાર્યો અને મર્યો ગયો. હવે રધુજીએ પુષ્કળ પૈસા લઈ દોસ્તઅલીના છોકર સફદરઅલીને આક્રંટનો નવાબ ઠેરવી લેને ખંડણી આપનો કીધો. પછી સફદરઅલીની મદદ લઈ મરદાઓએ ત્રિચિનોપલીને ઘેરો ઘાલ્યો, અને ચંદાસાહેબને ઝેદ કરી તેને સતારે લઈ ગયા. ૧૭૪૧. સને ૧૭૪૨માં સફદરઅલીને તેના આજ્ઞા મુરતઝાઅલીએ મા. નાખ્યો, અને તેની ગાદીનો વારસ તેનો નહોતો છોકરો મહમ્મદખાન થયો. આ વખતે આખા કર્ણાટકમાં અંધાધુધી ચાલતી હતી. તેનો લાભ લઈ નિઝામે મહુડેલી ખંડણીનો દાવો કીધો, અને ત્યાં બંદોબસ્ત કરી પોતાના એક અમલદાર નામે અન્વરૂદ્દીનને રાજચરક્ષક નીમ્યો. ૧૭૪૩. એજ વરસમાં તે બાજક નવાબને મારી નાખી અન્વરૂદ્દીન કર્ણાટકનો નવાબ થયો, અને એને નિઝામે કબૂલ રાખ્યો.

કર્ણાટકમાં અંગ્રેજ અને ફ્રેંચ વચ્ચે લડાઈ.—ડૂપ્લેના હાથમાં કુલ સત્તા આવી કે તેણે અંગ્રેજોને કહાડી હિંદુસ્તાનમાં ફ્રેંચ રાજ્ય સ્થાપવું એવો વિચાર કીધો. એ અરસામાં યુરોપમાં અંગ્રેજ અને ફ્રેંચ વચ્ચે લડાઈ ચાલી તેથી ડૂપ્લેને તક મળી. એણે લામોર્ડોનેઈને મદ્રાસ ઘેરો ધાલવા મે કહ્યો; અંગ્રેજનું લશ્કર થોડું હોવાન લીધે તે રોહર ફરેંચોને હાથ આવ્યું. ૧૭૪૬, પણ લામોર્ડોનેઈને અંગ્રેજોએ લાંચ આપી તેથી તેણે તે રોહર પાછું આપી દેવાનું કબજા કીધું. ડૂપ્લેએ એ વાત મંજૂર નહીં કીધી છતાં લામોર્ડોનેઈ એકદમ કરાર કરી મોરિસ્યસ ચાલ્યો ગયો. લામોર્ડોનેઈના કીધેલા કરાર ડૂપ્લેએ મંજૂર રાખ્યા નહીં, અને મદ્રાસ જઈ અંગ્રેજ કેદીઓને પોન્ડિચરી મોકલી દીધા. હવે વચન પ્રમાણે એન્વરદીને મદ્રાસ માગ્યું ત્યારે ડૂપ્લેએ તેને ના કહી. નવામે પોતાના છોકરાને લશ્કર આપી મોકલ્યો. પણ તેમાં તે કાવ્યો નહીં, તેથી તે અંગ્રેજ સાથે મળી ગયો. સન ૧૭૪૮માં ફ્રેંચોએ કદલોર ઉપર હુમલો કીધો. પણ મેજર લોરેન્સે તેનું ખ્હાદુરીથી રક્ષણ કીધું. એજ વર્સમાં અંગ્રેજોએ પોન્ડિચરીને ઘેરો ધાલ્યો, પણ ડૂપ્લેની ખ્હાદુરી અને ચતુરાઈ આગળ તેઓ ફાવી શક્યા નહીં, અને ઘેરો ઉઠાવવો પડ્યો. હવે યુરોપમાં ફ્રેંચ અને અંગ્રેજ વચ્ચે સલાહ થઈ તેથી હિંદુસ્તાનમાં પણ તેમ કરવાની નજર પડી તેથી સૌ સૌના મુલક પોતપોતાને હાથ અગ્યા.

એજ વરસ (૧૭૪૮)માં, તંજાવરના રાજા શાહુએ તેના ભાઈ પ્રતાપસિંગે પદભ્રષ્ટ કીધો. તેણે અંગ્રેજ લોકોને કહ્યું કે જો તમે મને ગાદી પાછી અપાવો તો હું તમને દેવિકોટાન મદ આપું; અંગ્રેજો કબૂલ કીધું અને તેને ઘેરો ધાલ્યો. આથી પ્રતાપસિંગે ગભરાઈ અંગ્રેજોને કહ્યું કે જો તમે મને ગાદી

હપર રહેવાદો તો તે ગઠ હું તમને આપું. અંગ્રેજોએ શાહજીનો પક્ષ છોડી દીધો, અને દેવિકોટા રાખ્યું. શાહજીને ચાર હબરનું વર્ષાશન મળ્યું.

એજ વરસ (૧૭૪૮)માં દક્ષિણનો સૂબેદાર ધરડો નિઝામ-હુદુદ્દ ૧૦૪ વરસની ઊંમરે મરણ પામ્યો; તેનો વડો દીકરો દિલ્લીમાં હતો તેણે સૂબેદારી લેવાની ના કહી તેથી તેનો પૌત્ર મુજફ્ફરજંગ વારસ થયો; પણ મરનાર નિઝામનો બીજો પુત્ર નાસિરજંગ જે મુજફ્ફરજંગનો કાકો હતો. તેને લાથ ફેંચ તથા ખજનો હોવાને લીધે તે ગાદી પચાવી પડ્યો. આથી મુજફ્ફરજંગ અને નાસિરજંગ વચ્ચે વાંધો ઉઠ્યો. મુજફ્ફરજંગની હિમ્મત ન ચાલી તેથી તે મરેઠાની મદદ માગવાને સતારે ગયો. અને ત્યાં ચંદાસાહેબ જે કેદમાં હતો તેની સાથે દોરિત બાંધી. બન્નેએ મળી દુષ્ટેને કાગળ લખ્યો. તેણે મરેઠાઓને સાત લાખ રૂપિયા આપી ચંદાસાહેબને કેદમાંથી છોડવ્યો. અને જૂસીને લરકર આપી તેઓની મદદે મોકલ્યો. પહેલાંતો નણે મળી કણાંટકની ગાદી પચાવી પાડનાર અન્વરહીનની ખબર લીધી; અંબૂર આગળ યુદ્ધ થયું (૧૭૪૯). તેમાં તે તથા તેનો વડો છોકરો હાયા અને કપરૂં ગયા; ચંદા સાહેબે આક્રંટ લીધું. અને કણાંટકનો તવાખ થયો, અને મુજફ્ફરજંગ દક્ષિણનો સૂબેદાર થયો. પણ આ ફતેહ ઝાઝી વાર ચાલી નહીં. અન્વરહીનનો ન્હાનો છોકરો મહુમ્મદઅલી જે ન્હાસીને ત્રિચિનોપલીમાં ભરાયો હતો. તેણે અંગ્રેજની મદદ માંગી. આથી બે પક્ષ બંધાયા; એક તરફ મુજફ્ફરજંગ, ચંદાસાહેબ અને ફ્રેંચ; અને બીજી તરફ મહુમ્મદઅલી, નાસિરજંગ અને અંગ્રેજ. કેટલીક ભારે લડાઈઓ થઈ, તેમાં કોઈ વખત નાસિરજંગ ને કોઈ વખત મુજફ્ફરજંગ જીતતા; વારાફરતી દક્ષિણની

સુમેદારી લેતા; પણ આખરે તેઓ ખત્તે માર્યા ગયા, ત્યારે બૂસીએ
 મરડા નિઝામના નહાના ડાકરા સલાખતજંગલને ઔરંગાબાદ લાઈ
 જઈ દક્ષિણનો સુમેદાર બનાવ્યો, ૧૭૫૧; ચંદાસાહેબ કણીઠકતો
 નવાબ કાયમ રહ્યો. આ વખતે દૂધે અને બૂસીના હાથમાં
 દક્ષિણની પૂર્ણ સત્તા હતી. જે ઠેકાણે નામિરજંગલ કપાઈ ગયો,
 તે ઠેકાણે દૂધેએ એક જયાતંબ ઉભો કર્યો, અને એક શહેર
 બાંધ્યું તેનું નામ દૂધે-ફતેહ આપ્યાં પાડ્યું.

આપણે ઉપર કહી ગયા કે મહમ્મદઅલી અને અંગ્રેજ
 ખત્તે દોસ્તદાર હતા, અને મહમ્મદઅલી ત્રિચિનોપલીમાં હતો.
 એ શહેરને ચંદાસાહેબ અને દૂધેએ ઘેરા લાલ્યો. અને તે શહેર
 તાબે થવાની તૈયારીમાં હતું. એ બીના અંગ્રેજ અને મહમ્મદ-
 અલીને છેક નિરાશ કરનારી હતી; પણ તેઓને સારે નસીબે
 રોખડ કલાઈવ આવ્યો તેથી તેઓનું નસીબ ફર્યું. પચીસેક
 વરસનો જુવાન ૧૭૫૪માં કંપનીના મહેતા તરીકે હિંદુસ્તાનમાં
 આવેલો. પણ એ નોકરા તેને પસંદ પડી નહીં. તેથી તે રસ્ક-
 રમાં દાખલ થયો. એણે વિચાર કર્યો કે ચંદાસાહેબ ત્રિચિનો-
 પલીના ઘેરામાં રોકાયેલો છે તેથી તેની રાજધાની આર્કટ ઉપર
 હુમલો કરીશું તો ત્રિચિનોપલીનો છૂટકારો થશે. એ વિચાર તેણે
 મદ્રાસના ગવર્નર મિઝ સેન્ડર્સને કહ્યો; તે તેને પસંદ પડ્યો. તેથી
 કલાઈવ લશ્કર લઈ આર્કટ ગયો અને તે શહેર લીધું. આ વાતની
 ખબર ચંદાસાહેબને પડતાં ચારને તેણે પોતાના દીકરા રાજ
 સાહેબને એક મહોટું લશ્કર આપી આર્કટમાંથી કલાઈવને ફાડવાને
 મોકલ્યો. તેણે આવી આર્કટને ઘેરા લાલ્યો. ૧૭૫૧. પણ કલાઈવે
 તેને ફાવવા દીધો નહીં. રાજસાહેબે કલાઈવને લાંચ આપવા
 માંડી, પણ તેને તિરસ્કારથી તરછોડી નાખ્યો. ગૂતીના મરેદી

સરદાર મોરારિરાવ કસાર્જવની કૃતેહ જોઈ તેની સાથે મળી ગયો: મિ. સોનુસેં જોઈતી મદદ મોકલી તેથી. રાજસાહેબે છેક હિમ્મત હારી ઘેરો ઉઠાવ્યો. વળી એ અને એના ફ્રેંચ મળતીયાઓ આર્નિ આગળ ૧૭૫૧ િ અને કાપ્રેપાક આગળ ૧૭૫૨ માં હાર્યા. તુરતજ કસાર્જવે રૂસેના નયમતંબનો અં રૂસે-કૃતેહ આબાદ રોડેરનો નાશ કર્યો એવામાં લોરેન્સ નામે અંગ્રેજ સરદાર ઈંગ્લંડથી પાછો આવ્યો; એ અને કસાર્જવ ત્રિચિનોપલી જેમાં મહમ્મદઅલી ઘેરાયલો હતો. અને જોને ચંદાસાહેબે ઘેરો બાહ્યો હતો તે ઘેરો ઉઠાવ અને ત્યાં ગયા. તંજાવરની ફોજ તેમની મદદે આવી; આહીં લોરે લડાઈગા થઈ તેમાં અંગસાહેબ માર્યો ગયો, અને ફ્રેંચ લશ્કર શ્રીરંગમ આગળ અંગરેજને તાબે થયું, ૧૭૫૨. આથી રૂસેની બંધી ધારણા રદ ગઈ.

ચંદાસાહેબના મરણથી લડાઈનો અંત આવ્યો નહીં. મહમ્મદઅલીએ પોતાના મળતીયા તંજાવરના રાજા પ્રતાપસિંગ, મહેસૂરના નંદગજ અને હૈદર. અને મરેઠા સરદાર મોરારિરાવ, એઓની સાથે જે શરતો કીધી હતી તે પ્રમાણે તે ચાલ્યો નહીં તેથી. તેઓ ફ્રેંચો સાથે મળી ગયા. અથા રૂસેને પાછી હિમ્મત આવી. તેણે અંગ્રેજ સામું એક લશ્કર મોકલ્યું. બાહર આગળ યુદ્ધ થયું. તેમાં અંગ્રેજનો સંદાર લોરેન્સ હતો, અને કસાર્જવે કાવેલોંગ તથા ચિંગલપટ લીધાં, ૧૭૫૨. એ પછી કસાર્જવ ઇંગ્લંડ ગયો. સને ૧૭૫૪માં ફ્રેંચ અને તેના મળતિયાઓએ ત્રિચિનોપલીને ઘેરો બાહ્યો, પણ લોરેન્સે તેઓને હરાવ્યા. આ હારોથી કંટાળીને ફ્રેંચ સરકારે રૂસેને ખોલાવી લીધો. અને તેની જગાએ ગોંધ્યુને મોકલ્યો. એણે સલાહ કરી લડાઈનો અંત આણી મહમ્મદઅલીને કર્ણાટકનો નવાબ કબૂલ રાખ્યો, ૧૭૫૫.

પણ પાછો વિરોધ જાગ્યો. સને ૧૭૫૬માં કલકત્તાને મદ્રાસનો ગવર્નર ઠેરવી ઈંગ્લંડથી પાછો મોકલ્યો; એની મદદે વોટસન બહાણુનો મહેટો કાફલો લઈ આવ્યો. પણ બંગાળેથી સમાચાર આવ્યા કે ત્યાંના સૂબેદારે ત્યાંના અંગરેજોને ગોંધી મારી નાખ્યા, તેથી તેને બંગાળે જવું પડ્યું. હવે ફ્રેંચ સરકારે અંગરેજની સાથે લડવા લાડીને મોકલ્યો. તેણે આવતાં વારને અંગરેજોનો સેન્ટ ડેવિડ કિલ્લો લઈ મદ્રાસને ઘેરો થઈ્યો. પણ અંગરેજની મદદે બહાણુનો એક મહેટો કાફલો આવ્યો તેથી એને ઘેરો ઉઠાવી પોન્ડિચરી આશ્પાં જવું પડ્યું. ૧૭૫૯. હવે અંગરેજોનો સેનાપતિ કર્નલ આપર ફૂટ ઈંગ્લંડથી મહેટું લશ્કર લઈ આવ્યો. લાડીએ એરંગાબાદમાંથી બૂરીને પોતાની મદદે મોકાવી અંગરેજના શહેર પોન્ડિચરને ઘેરા લીધો. અંગ્રેજોનાં લડાઈ થઈ તેમાં ફ્રેંચો તબત હાર્યા અને બૂરી કે પકડાયો. ૧૭૬૦. ફ્રેંચના તાબાનાં શહેરો એકપછી એક અંગરેજને તાબે થયાં. સને ૧૭૬૧માં ફૂટે પોન્ડિચરી પણ લીધું, પણ એ વખતે રહી ફ્રેંચોને પાછું આપ્યું. લાડીને કેદ કરી મદ્રાસ મોકલી દીધો. એ છૂટયા પછી પરિસર ગયો. ત્યાં એને ફ્રાંસની સરકારે ગઈ ન માર્યો, ૧૭૬૬. આથી ફ્રાંસની સત્તા તબત નાબુદ થઈ. અને ફ્રેંચ ઈસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનીનો અંત આવ્યો. ૧૭૬૯. હાલ હિંદુસ્તાનમાં ફ્રાંસને તાબે પાંચ શહેર છે. પોન્ડિચરી, ચેનોન, કારીકલ, માઈ અને ચંદ્રનગર.

બંગાળમાં કલકત્તાવે બ્રિટિશ રાજ્યસત્તાની સ્થાપના કીધી.—
પારમા મુગલ પાદશાહ મહમ્મદશાહના નવજા રાજ્યમાં તેની સત્તાનીયેના ઘણા પ્રાંતો સ્વતંત્ર હતા તેમાં બંગાળા, બંગાર, અને એરિસાની નવાબી અલિવાઈખાન પચાવી પડ્યો, અને સ્વતંત્ર સત્તા પારણ કીધી. સને ૧૭૫૬માં એ નવાબ મરણ પ્રાપ્ત્યો;

ને એની પછી એનો પૌત્ર સુરાજ-ઉદૈલા નવાળ થયો. એ મૂંઝવે
અને વિષયી હતો. એ પોતાની હિંદુ પ્રગ્ન ઉપર ઘણો જ ગુસ્સા
કરતો. એણે ધાકાના ગવર્નર રાજવલ્લભની દોલત લૂટી લેવાનો
વિચાર કીધો; એ ઉપરથી રાજવલ્લભનો છોકરો કૃષ્ણદાસ પોતાના
ખાપની દોલતનો મોટો ભાગ ઈ કલકત્તે નહારી આવ્યો. એ
માતની ખજાન સુરાજ-ઉદૈલાને પડી તે ઉપરથી તેણે અંગ્રેજોને
હુકમ લખ્યો કે કૃષ્ણદાસને મને સ્વાધીન કરો. કલકત્તાના ગવર્નર
મી. ડ્રેકે હુકમ માન્યો નહીં. આથી નવાખે ગુસ્સે થઈ ઠાસિમ
ખજાનમાં અંગ્રેજની કેડી લૂટી તેઓના અમલદારોને કેદ કરી
લશ્કરને કલકત્તા ઉપર એકદમ ચડાઈ કરવાનો હુકમ કીધો, ૧૭૫૬;
અંગ્રેજમાં એનો અટકાવ કરવાની તાકાદ નહીં હતી તેથી તે-
ઓએ પોતાનાં બેરોં છોકરાંને ૦. ૧૭૫૨ ૨૩વી દીધાં, ને છેલ્લે
ગવર્નર પણ ત્યાં નાંડો. પણ ૧૪૬ કિલોદાર પકડાયા. એઓને
પ્લોરેગીરેએ એક વખારની ૧૮ કુટ ચોરસ અંધારી ચોરડીમાં
ગોંધ્યા. તરસ લાગવાથી અને હવાના બંધ થવાથી તેમાંથી સૂરજ
ઉગતે માત્ર ૨૩ જણ જીવતા નિકળ્યા. આ કામમાં નવાળ સા-
મેલ નહોતો; પણ જ્યારે એ વાત એણે જાણી ત્યારે એ દભગીર
ન થતાં અંગ્રેજના ખજાનાની ખોળ કરવા લાગ્યો !!

આ સમાચાર મદ્રાસ પહોંચતાં વારને કલાધવ અને વોટસન
લશ્કર લઈ કલકત્તે આવ્યા. એઓએ કલકત્તા અને હૂગલી ખા-
જાં લીધાં. પછી કલાઈવે વેર લેવાનું બંધ પાડી નવાળ જોડે ફ-
રેજ લગાવી સજાઈ કીધી. એજ વરસ (૧૭૫૬)માં કલાધવે ફ્રેંચોનું
ચંદ્રનગર લઈ તેઓની સત્તા નરમ પાડી.

હવે નવાળની હિંદુ રૈયત તેની નહારી આલથી અતીસે
કંટાળી ગઈ હતી તેથી તેનો ધાટ ધડવાનો વિચાર થયો. તેનો

ખજનચી રાયદૂલખ, તેનો સેનાપતિ મીરજીર, અને મુશિદાયાદનો
 જગત્ શેઠ એઓએ મસલત કીધી કે સુરાજીદૈલાને પદબદ્ધ કરી
 મીર જીરને નવાખ બનાવવો. જયારે કલાધવને આ વાતની
 ખબર પડી ત્યારે તે સામેલ થયો, એવી શરતે કે સુરાજીદૈલાથી
 અંગ્રેજોને થયલાં નુકસાનનો બદલો મીર જીરે આપવો. કાવ-
 તરાંખોરામાંના દરેકને માટે અમુક રકમ ઠરાવી. અને દસ્તાવેજ
 થતો હતો તેવામાં અંગ્રેજનો દલાલ અમીચંદ જે તેમાં સામેલ
 હતો, તેણે કહ્યું કે નવાખની ત્રીજેરીમાંથી જેટલા રૂપિયા મળે
 તેમાંથી ત્રીસ લાખ. અને સમ્રાજા ભાગમાંથી સેંકડે પાંચ ટકા દલાલી
 મને મળે એ વાત દસ્તાવેજમાં દાખલ કરવી જોઈએ. નહીં તો
 હું એ બધી વાત સુરાજીદૈલા આગળ ફોડી દઈશ. આ વાત દા-
 ખલ કરવાની બધાની મરજી નહોતી. પણ જો એ વેળા અમીચંદ-
 નું મન ન મનાવાય તો બધી વાત ફૂટી જાય. ખંસા કલાધવે
 એક યુક્તિ રચી. એ દસ્તાવેજ બનાવ્યા. લાલ કાગળ ઉપર
 જુડો, તેમાં એ શરત દાખલ કીધી; અને સપેત કાગળ ઉપર
 સાચો; તેમાં એ શરત દાખલ કીધી નહીં. જુડા દસ્તાવેજ ઉ-
 પર ઉવોટસને સહી કરવાની ના કહી તેથી કલાધવે તેના નામની
 જુડી સહી કરી!! બધું કાવતું પાકીને તૈયાર થયું એટલે કલા-
 ધવે નવાખને લખ્યું કે હમારું થયલું નુકસાન એકદમ ભરી આ-
 પવું; નહીં તો તમારા ઉપર લશ્કર લઈને આવશું. એ જાણી
 સુરાજીદૈલાએ મોટું લશ્કર તૈયાર કીધું, અને પ્લાસીના રણમાં
 આવી ઉભો. કલાધવ પણ લશ્કર લઈ સામો ગયો. લડાઈ ચાલતી
 હતી તેવામાં ખાલશે નવાખ ગભરાયો અને નાડો. ભાગ જોઈ
 મીર જીર કલાધવની સાથે ભળી ગયો. આખરે કલાધવે પૂર્ણ
 જય મેળવ્યો, ૧૭૫૭. સુરાજીદૈલાને મીર જીરના છોકરા મીરાને

મારી નાખ્યો. કરાર પ્રમાણે મીર જનકરને બંગાળા. બહાર, અને ઓરિસ્સાનો નવાબ બનાવ્યો. તેણે સવાબે કરોડ ને વીસ લાખ રૂપિયા અંગ્રેજ કંપનીને આપવા કબૂલ કીધા હતા. પણ ત્રિન્કેરીમાંથી રૂપિયા અને જરીયાત મળી માત્ર દોઢ કરોડનું નિકળ્યું તેમાંથી એક કરોડ ને દસલાખ જેટલું અંગ્રેજને આપ્યું, અને બાકીનું ત્રણ વર્ષમાં પૂરા કરી આપવાનું મીર જનકરે કબૂલ કીધું. અમીર્યંદને કંઈજ મળ્યું નહીં તેથી તેનું કાળજીનું ફટકી ગયું. આ ફતેહની અસર એ થઈ કે અંગ્રેજને બંગાળાનું (અને પાછળથી હિંદુસ્તાનનું) રાજ્ય મળ્યું. ક્ષત્રીવંશના આ ફતેહના સમાચાર વિજયત પહોંચ્યા ત્યાં તેને શાબાસી મળી, અને તેને કસકતાનો ગવર્નર નીમ્યો.

સને ૧૭૫૬માં બીજા આલમગીરનો વડો શાહજહો અલી-ગૌહર બીજા શાહઆલમનું નામ ધારણ કરી દિલ્હીની ગાદીએ બેઠો. એણે અયોધ્યાના નવાબ સાથે સંપ કરી મીર જનકરને ગાદી ઉપરથી ઉઠાડવાને બંગાળા ઉપર સ્વારી કરી. પણ મીર જનકરે અંગ્રેજના સરદાર કર્નેલ કાલીઅડની મદદથી બીજા શાહ આલમને પટના આગળ હરાવ્યો.

હવે અંગ્રેજનું ઉપરીપણું મીર જનકરથી ખમાયું નહીં; એણે વલંદા લોકોની મદદ લીધી. ચિન્નુરા આગળ યુદ્ધ થયું તેમાં અંગ્રેજનો સરદાર કર્નેલ શ્રોડ જીત્યો. ૧૭૫૯. સને ૧૭૬૦માં ક્ષત્રીવંશ ધંગલડ ગયો, અને એની જગાએ વાન્સિસ્ટાર્ટ થયો, તેણે ખજાનો ખાલી, અને મીર જનકરે કબુલેનું નાણું તેનાથી અપાતું નથી, તે જોઈ તેને તે ગાદી ઉપરથી ઉઠાડીને તેના જમાઇ મીર કાસિમને નવાબ કીધો. એ બદલ તેણે અંગ્રેજને બદવાન, મીદનાપુર, અને આંતાગામ આપ્યાં, ૧૭૬૦. હવે અયોધ્યાના નવાબ શુજાબીદૌલા-

ની મદદ લઈ બીજે શાહઆલમ મીર કાસિમને પદબંધ કરના આવીયો. પાછું પટના આગળ યુદ્ધ થયું, તેમાં અંગરેજનો સરદાર કર્નલ કારનાક જીત્યો; અને પાદશાહે મીર કાસિમને બંગાળા, બહાર. અને આરીસાનો નવાબ કબુલ કીધો, ૧૭૬૧.

જ્યારે મીર કાસિમ નવાબ થયો ત્યારે તેણે કંપનીના માલ ઉપરનું દાણ માફ કીધું, અને બીજા અંગ્રેજ વેપારીઓએ દાણ ભરવું એવું ફેરવ્યું; તે કંપનીને પાલવ્યું નહીં; કંપનીએ વેપારના સધળા હક પોતાને જ માટે રાખેલા તેથી ફેશીઓનો વેપાર તદ્દન રૂખ્યો; વસુકાતમાં ખાંધ પડી; એ ઉપરથી મીર કાસિમે બધા ભોક્તે દાણની મંડી કરી. આથી કંપની બીજાવાર, અને સડાપ શરૂ થઈ. ૧૭૬૩. નવાબના નોકરોએ અંગરેજ માલની હોડીઓ અટકાવી એટલે એલિસની સરદારી હેઠળના પટનામાંના અંગ્રેજોએ તે શહેર કબજા કરી. મીર કાસિમના માણસોએ તેઓને કેદ પકડીને શહેર પાછું લીધું, અને તેમાંના દરેક અંગ્રેજને પકડી કેદ કીધા. આ ઉપરથી કલકત્તાની સભાએ મીર કાસિમને ઉમડી મૂકી પાછી મીર જનકરને ગાદી આપી. એથી ટોટા વધ્યો. ધેરીઆ આગળ યુદ્ધ થયું, ૧૭૬૩. તેમાં નવાબ હાર્યો. મોંગીર અંગરેજોએ લીધું, અને મીર કાસિમ પાસે એકલું પટના રહ્યું. અત્યાર સુધી મીર કાસિમે કાંઈ પણ ગેરવાજબી કીધું નહોતું. પણ એણે પટનામાંના ૧૪૮ અંગ્રેજને મારી નાખ્યા તેથી અંગ્રેજો લશ્કરે તે શહેર ઉપર હુમલો કરી પોતાને કબજા લીધું, ૧૭૬૩. મીર કાસિમ અંબાધ્યાના નવાબ શૂનઉદ્દૌલા પાસે ગયો; એ બેએ ગળી દિલ્હીના પાદશાહ બીજા શાહઆલમ સાથે સંપ કીધા, અને એ ત્રણે પટના ઉપર ચઢી આવ્યા, પણ અંગ્રેજો લશ્કરે તેઓને હરાવી કહાડ્યા. એ ઉપરથી તેઓએ બકસર આગળ મુકામ કીધો.

અહીં ભારે લડાઈ થઈ, તેમાં અંગ્રેજનો સરદાર મન્રો જીત્યો. આથી શાહઆલમ અને શુજાઉદ્દૌલા અંગ્રેજને નમ્યા. થેડા માસ પછી શુજાઉદ્દૌલાએ પાછી બાથ ભીડી; મદહારરાવ હોલકરની મદદ લીધી; પણ કાઢપી આગળ અંગ્રેજના સરદાર કારનાકે એને હરાવ્યો. ૧૭૬૪. બીજો વરસે કલાઈવ ઇંગ્લંડથી પાછો આવ્યો, અને શાહઆલમ અને શુજાઉદ્દૌલા સાથે કરાર કીધા. - શુજાઉદ્દૌલાને અયોધ્યા પાછું આપ્યું; ઢોરા ને અલાહબાદ શાહઆલમને આપ્યાં, અને શાહઆલમને અંગ્રેજોને અંગાળા. બહાર, અને ઓરિસાની દીવાની આપી. અંગ્રેજોએ તે બદલ દર વરસ છવીસ લાખ રૂપીયા આપવા કબૂલ કીધા; અંગાળાના નવાબને મહોલ્લું પેન્શન કરી આપ્યું, ૧૭૬૫. આ રીતે અંગ્રેજી રાજ્યની સ્થાપના થઈ.

હવે કલાઈવ મહેરા સુધારા કરવા પાછળ મંડ્યો. કંપનીના નોકરોને નજરાણા લેવાની મના કરી; કંપનીના નોકરોને ગાંઠનો આપાર કરતા અટકાવ્યા; અને તે બદલ તેઓના પગારમાં વધારો કરી આપ્યો. એવડું લખ્યું લશ્કરી નોકરોને મળતું હતું તે બંધ કરી ખરચ ઘટાડ્યો. એ પછી તે ૧૭૬૭માં પાછો ઇંગ્લંડ ગયો. ત્યાં તેને ઘણી આબરૂ મળી. એ ૧૭૭૪માં મરણ પામ્યો.

પ્રકરણ ૬ હું.

મહેસુરનું રાજ્ય.

સને ૧૫૧૫માં વિજયનગરની ગાદી તૂટી ત્યાર પછી મહેસુરના ખંડીયા રાજાએ સ્વતંત્ર કહેવડાવ્યું; મરેઠા, નિઝામ, અને કલ્યાણના નવાબો ઘણાઓ હુમલા કીધા, પણ તેઓનું કંઈ આલ્યું નહીં; પણ ૧૭૬૧માં રાજાના સરદાર હૈદરે, રાજાને અને તેના

પ્રધાન નંદરાજને કહાડી પોતે મ્હોટો લસ્કરી અમલદાર થઈ પડ્યો. એ હૈદર એક પંજાબી ફકીરનો છોકરો હતો. એ દશ વર્ષનો હતો ત્યારે એનો બાપ જેણે લસ્કરમાં નોકરી લીધી હતી તે મરણ પામ્યો. લસ્કરી ચાકરીનો હૈદરને કંટાળો હતો તે છતાં તેણે તે ૨૭ વર્ષની ઉમ્મરે કબૂલ કીધી હતી. નંદરાજે તેને એક પાયગા આપીને તે વંચારવાની રજા આપી. એણે ધણાક લૂટારૂઓને એકઠા કરી મ્હોટું લસ્કર ઉભું કર્યું. નંદરાજે ખુશી થઈ તેને ડિડીગલ પ્રાંતની ફોજદારી આપી. ત્યાં તેણે લસ્કર અને માણસ પુષ્કળ એકઠાં કર્યાં. પછી ૧૭૬૨માં તે શીરગપકૃણ ગયો, અને રાજાને કહાડી તેને ત્રણ લાખનું અને નંદરાજને એક લાખનું વર્ષાણુ કરી આપી પોતે ત્યાંનો સુલતાન થયો. ૧૭૬૩માં એણે બેડનોર ઉપર ચડાઈ કરી તે લૂટ્યું. અને ત્યાંથી એને એટલું દ્રવ્ય મળ્યું કે તે વડે એનો જલદીથી ઉદય થયો. આ માધવરાવ પેશ્વાથી ખમાયું નહીં, તેથી તે મ્હોટું લસ્કર ભાડે એના સામે ગયો. અને એને હરાવીને એની પાસે બત્રીસ લાખ રૂપિયા કહડાવ્યા. ૧૭૬૫. સને ૧૭૬૬માં હૈદરે મલખાર કિનારા ઉપર ચડાઈ કરી. અને કલીકટ લીધું, અને ત્યાંનો રાજા કેદ થવાની બંદીકે પોતાના મહેલમાં બળી મુઝો.

પહેલો મહુમુર વિગ્રહ, (૧૭૬૬-૬૯).-હૈદરનું જોર એટલું વધ્યું કે તેથી આસપાસના રાજ્યોને ડર લાગ્યો. પેશ્વાએ અને નિઝામે એનું જોર નરમ પાડવાને સંપ કીધો. તેમાં નિઝામના પેટામાં ભરાઈ અંગ્રિજ સામેલ થયા. એ વાત માધવરાવ પેશ્વાને ગમી નહીં તેથી પોતે એકલો કૃષ્ણા નદી ઓળંગી હૈદરના રાજ્યમાં લૂટફાટ કરવા લાગ્યો. તેની આગળ હૈદરનું કંઈ આશ્ચ નહીં તેથી તેને લાંચ આપી વિદાય કીધો. નિઝામને પણ

લાંચ આપી એટલુંજ નહીં પણ અંગ્રેજની ગિરાચારી તોણવી પોતે તેની મદદ લઈ અંગ્રેજ સામે લડવા નિકળ્યો. બે લડાઈ થઈ, અંગામ અને ત્રીનેમાલી આગળ,—બન્નેમાં અંગ્રેજ સરદાર કર્નલ સ્મિથ હલ્યો, ૧૭૬૭. બીજો વરસે અંગ્રેજનો અંગાળાનો હૈદરે નિઝામના રાજ્ય ઉપર ચડાઈ કરી. તેથી નિઝામ હૈદરના પક્ષમાંથી ખસ્યો. એજ વરસમાં અંગ્રેજો મંગલૂર અને હોનાવાડ લીધાં, પણ તરતજ હૈદરે તેઓને તેમાંથી નહસાડ્યા. હવે કર્નલ સ્મિથે કણોટકમાં એવી તો જળરી લડાઈ ચલાવી કે હૈદરને સલાહ કરવાની મરજી થઈ, પણ મદ્રાસ સરકારને તે ગમ્યું નહીં. હવે કર્નલ સ્મિથની પછી કર્નલ વુડ આવ્યો. એ ગળગા હોવાથી હૈદર દહોડ મહિનામાં પોતાનો ગયલો મુલક પાછો સર કરીધો. એ ઉપરથી સ્મિથ પાછો આવ્યો. પણ હૈદરે તેની નગર ચુકવી મદ્રાસ સુધી વધ્યો. તેથી મદ્રાસ સરકારે ગલગા-ધને હૈદરની મરજી પ્રમાણે સલાહ કરી. એથી બન્ને પક્ષો લંગાઈ અગાઉ જે સ્થિતિમાં હતા તે સ્થિતિમાં રહ્યા, અને દુશ્મન ચડી આવે તો એક બીજાને લંગાઈમાં મદદ કરવી. (મદ્રાસના કરાર.)

હૈદરને હવે મરેડા સાથે લડવું પડ્યું. ત્રિબકમગા તેઓનો સરદાર હતો. ચેરકુસ્ટી આગળ યુદ્ધ થયું તેમાં હૈદર હાર્યો, અને શ્રીરંગપટ્ટણમાં ઘેરઈ ગયો. ૧૭૭૨. હૈદરે અંગ્રેજની મદદ માંગી પણ તેઓએ આપી નહીં તેથી મરેડાને ૩૬ લાખ રૂપિયા અને કેટલોક મુલક આપી, અને ૧૪ લાખની દર વરસે ખંડણી આપવી કબજ કરી વિદાય કરીધા. હૈદર આ વાતનો દખ્ખ મનમાં રાખી રહ્યો, અને તેનું વેર ૧૭૮૦માં લીધું.

માધવરાવ પેશવાના મરણ પછી મરેડી રાજ્યમાં અધેર ભેદ હૈદરે કુર્મ પ્રાંત હતી લીધી ૧૭૭૨, અને ત્યાંના લોકો ઉપર

બેલદ બુલમ ગુનયો; એણે એવો દૂકમ કહાડ્યો કે જે જે સખસે
કુર્ગના રહેવાસીઓના ગાયાં કાપી લાવશે તેઓને દર માથા દીઠ
પાંચ રૂપિયા હનામ આપવામાં આવશે. આથી હૈદરના મહેલ
આગળ સાતસે ડોકાંતો ઢગલો વળ્યો!! સને ૧૭૭૮ સુધીમાં
જેટલો મુલક એણે મરેકાઓને આપ્યો હતો તે બધો પાછો લીધો.

સને ૧૭૮૦-૮૪ સુધી બીજો મહેસુરવિગ્રહ નાડ્યો. (જુઓ પાને
૫૬ મે). ત્યાર પછી ડીપુએ કનેરા અને કુર્ગના રહેવાસીઓ ઉપર બુ-
લમ ગુનરી તેઓને મુસલમાન બનાવ્યા. સને ૧૭૮૮માં મલબાર
પ્રાંતના તરફ લશ્કર મોકલ્યું ત્યાંના નાયર લોકો જેઓ મુસલ-
માન ન થાય તેઓને મારી નાંખવાનો દૂકમ કર્યો. હજારો મુસ-
લમાન થયા. હજારોએ ધર્મને માટે પ્રાણ ખોયા. અને હિંદુઓનાં
૮૦૦૦ દેહરાં તોડ્યાં. એ પછીના ઇતિહાસ જુઓ પાને ૫૮ મે.

પ્રકરણ ૭ મું.

હિંદુસ્તાનના ગવર્નર-જનરલો.

૧. વોરન હેસ્ટિંગ્સ, (૧૭૭૪-૮૫).—કલાઈવ હિંદુસ્તાનથી
ગયો તે ૧૧ પછી વેરેસ્ટ બંગાળાનો ગવર્નર થયો; એના પછી
કાર્ટિઅર થયો, તેણે ૧૭૭૨ સુધી કારભાર ચલાવ્યો. આ બધી
બખત બંગાળામાં કમ્પની સરકાર અને નવાબ બંનેનું રાજ્ય ચાલતું.
આથી રાજ્યમાં અન્યાય, લાંચ-રૂશવત, અને ઘણું અધેર ચા-
લતું. એ અટકાવવાને કમ્પનીએ સને ૧૭૭૨માં વોરન હેસ્ટિ-
ંગ્સને બંગાળાના ગવર્નર કરી મોકલ્યો, અને મજેસા મુલકના હિ-
વાન તરીકે જે સત્તા કમ્પનીના હથમાં હતી તે બધી એને આ-
પી. હેસ્ટિંગ્સે આવતાં વારને રાજ્યનું સ્થળ મુશ્કિલાત બદલી.

કલકત્તા ક્રીધું, અને દિવાની તથા ફોજદારી અદાલતો સ્થાપી ૭ માસમાં તેને માટે કાયદા રચ્યા.

રોહીલા સંથે લડાઈ ૧૭૭૪. રોહીલા લોકો અફઘાન બન્યા હતા, અને તેઓ કાબૂલ અને કંદહારથી હિંદુસ્તાનમાં આવ્યા હતા. સને ૧૭૭૧માં મરેઠા લોકોએ રોહિલખંડ ઉપર ચડાઈ કરી હતી તે વખતે અયોધ્યાના નવાબ શૂનકેદાલાની મદદ રોહિલાઓએ લીધી હતી. અને તેન પેટે ૪૦ લાખ રૂપીયા આપવાના કલ્લા હતા એવું નવાબનું કહેવું હતું. સને ૧૭૭૩માં મરેઠાઓ રોહિલખંડ છોડી આલ્યા ગયા. પછી નવાબે રૂપીયા માગ્યા ત્યારે રોહિલાઓએ કહ્યું કે હમે કંઈ એવી શરત કાઢી નહોતી. એ ઉપરથી નવાબે હેસ્ટિંગ્સની મદદથી રોહિલાઓને હરાવી રોહિલખંડ છુટી લીધો. આથી અંગ્રેજ સરકારને ૪૦ લાખ રૂપીયા અને લડાઈનો બધો ખર્ચ મળ્યો, ૧૭૭૪.

રેગ્યુલેટિંગ આક્ટ, અને ગોર્ન હેસ્ટિંગ્સ હિંદુસ્તાનનો ગવર્નર-જેનરલ, ૧૭૭૩. વિલાયતની પાલ્કમેન્ટે આ વખતે હિંદુસ્તાનનાં બ્રિટિશ રાજ્યમાં ઘણું અધિર ચાલતું જોઈ રેગ્યુલેટિંગ આક્ટ નામે એક નવો કાયદો રચ્યો. એ ઉપરથી બંગાળના ગવર્નરને મુખઈના અને મદ્રાસના ગવર્નરોનો ઉપરી ઠેરવ્યો, અને તેનું નામ ગવર્નર-જેનરલ રાખ્યું; તે ગવર્નર-જેનરલની મદદે ચાર માલસની સક્ષા રાખી; અને કલકત્તામાં એક મુખ્ય ન્યાયાધીશ અને તેના હાથ નીચે ત્રણ ન્યાયાધીશો એઓની એક ઈલાઈમી સુપ્રીમ કોર્ટ સ્થાપી. એ આક્ટમાં ખામી એ હતી કે ચારે સલાસદોગાં દરેકની સત્તા હેસ્ટિંગ્સના જેટલી હતી. એ આક્ટની રૂએ હેસ્ટિંગ્સ ગવર્નર-જેનરલ થયો, અને કર્નલ મોન્સન, જે નરલ કલેરિંગ, મીંઝ ક્રાન્સિસ અને મીંઝ બાર્બલ સલાસદો

જ્યા. પહેલા ત્રણને હેસ્ટિંગ્સ સાથે બનતું નહોતું તેથી તેઓ ને ફરતા તે થતું. આથી લોકોના મનમાં આવ્યું કે હેસ્ટિંગ્સનું હવે કંઈ ચાલતું નથી, તેથી તેના ઉપર તેઓએ હોમત મૂકવા માંડ્યાં, તેમાં નંદકુમાર નામનો બ્રાહ્મણ ને દૂસરીનો કોળદાર હતો તેણે ને હોમત મૂક્યું તે ઘણું ભારી હતું; તે એ કે હેસ્ટિંગ્સે સીર બાકરની વિધવા બેગમ પાસે સાગ્રવાણ લાખ રૂપીય લાંચ લીધી. એની તપાસ કાઉન્સિલમાં ચાલતી હતી તેવામાં હેસ્ટિંગ્સે નંદકુમાર ઉપર બે ટા દસ્તાવેજનું તોહોમત મૂક્યું, અને તેવું જ એક મોહનપ્રસાદ નામના મોટા બહેપારી પાસે મૂકાવ્યું. એની તપાસ સુપ્રીમ કોર્ટમાં ચાલી. સર એલોન ઈર્મી તે વખતે સુપ્રીમ ન્યાયાધીશ હતા તે હેસ્ટિંગ્સનો મિત્ર હતો. તેણે નંદકુમારને ગ્રાન્ડેગાર ફેરવી તેને ફાંસીની શિક્ષા કાઢી.

માધવરાવ નારાયણ દડા પેશ્વા, (૧૭૭૪-૯૫). આપણે ૪ થી પ્રકરણમાં કહી ગયા કે નારાયણરાવના બૃત્ત પછી નાના ફૂડનવીસ વગેરેએ તેના ૪૦ દિવસની ઉમ્મરના પુત્ર માધવરાવ નારાયણને પેશ્વાની ગાદી આપી. તેથી નિરાશ થઈ રાધોબા ન્હાસીને સિધીયા અને હોલકરની મદદ લેવાને માગી ગયો, અને ત્યાંથી લશ્કર લઈ સુરત આવી મુંબઈના ગવર્નર મિં હોર્નબીને લખ્યું કે જો તમે મને પેશ્વે પાછી અપાવવામાં મદદ કરો તો હું તમને સાથિ, મુંબઈની પાસેના બીબ્લ બેટા, વસાઈ વગેરે આપું. એ કાર સુંબઈ સરકારે કબૂલ રાખ્યા; અને સુરતના કાર કહે છે. ૧૭૭૫. એથી પહેલાં મરેઠા વિગ્રહ થયો, (૧૭૭૫-૮૪).-હવે મુંબઈ સરકારે રાધોબાને પૂને લઈ જઈ પેશ્વાની ગાદી અપાવવાને કર્નલ કોટ્ટીંગને ૧૫૦૦ માણસોનું લશ્કર આપી સુરત મોકલ્યો, પણ આરાસના મેદાનમાં મરેઠાઓએ તેને રોક-

યો, અને લડાઈ થઇ તેમાં તેઓ હાર્યા, ૧૭૭૫. સુરતના કરારની હેસ્ટિંગ્સને ખબર પડી ત્યારે તેણે તે કરાર ગેરવાજ્જીવી, વગરસત્તાથી કરેલા અને અંગ્રેજોને નુકરાનકારક ટૂરવી કર્નલ અપ્પનને પૂતો મોકલ્યો. તેણે સખારામખાપુ, નાનાફડનવીસ વગેરે સાથે પુરંધર આગળ કરાર કીધા, તે એવી શરતે કે અંગ્રેજો રાધેખાનો પક્ષ છોડી દેવો; પણ સાથી રહેવા દેવું, ૧૭૭૬. હેસ્ટિંગ્સે હોર્નખીને લખ્યું કે સુરતના કરાર નામંજૂર કીધા છે તેથી તમારે રાધેખાનો પક્ષ છોડી દેવો; તે હુકમને ન ગણકારતા હોર્નખી રાધેખાના પક્ષનેજ વળગી રહ્યો. મુખર્ડ સરકાર અને બંગાળ સરકાર વચ્ચે આમ વાંધો ચાલતો હતો તેથી નાનાફડનવીસે ફ્રેંચોની મદદ માંગી; આ વાતની હેસ્ટિંગ્સને ખબર પડી એટલે તેણે મુખર્ડ સરકાર સાથે એકમત થઇ પુરંધરના કરાર રદ કીધા. અને રાધેખાને પૂતો ભાઈ જવા મુખર્ડ સરકારની મદદ લેસ્લીને મોકલ્યો, પણ તે મરણ પામ્યો, ૧૭૭૮. એના પછી કર્નલ ગોડર્ડ લસ્કરનો સંદાર થયો, અને ને ૧૭૭૯ની શરૂઆતમાં સુરત આવી પહોંચ્યો. એ અરસામાં કર્નલ ઇર્ગટનની સંદારી હેડળીનું મુખર્ડ સરકારનું લસ્કર પારગામ આગળ મરેહાઓએ ઘેર્યું. ગલરાઈને કર્નલ ઈર્ગટન અને સિંધીયા ને રાધેખા સાથે હતો તેઓએ કરાર કીધા. તેની શરતો, —જને પક્ષો સને ૧૭૭૩માં જે સ્થિતિમાં હતા તે પ્રમાણે રહે; બંગાળેથી લસ્કર આવતું અટકાવવું; બરૂચ સિંધીયાને આપી દેવું, અને આ શરતો પળે ત્યાંસુધી જે અંગ્રેજી અમલદારો મરેહાને સ્વાધીન કરવા. ૧૭૭૯. મુખર્ડ સરકારે આ કરાર મંજૂર રાખ્યા નહીં. હવે ગોડર્ડ આગળ વધી અમદાવાદ અને ડાહોઈ લીધાં, પણ એવા સમાચાર મળ્યા કે નિઝામ, હાઈદર, અને મરેહા એકસાંપ કરી અંગ્રેજોની સામા થવા તૈયાર થાય છે

તેથી તેઓએ ગભરાઈને સાલખાઈ આગળ સલાહ કરી. તેની શરતો:- (૧) માધવરાવ નારાયણને પેચા કળ્પક કરવો; (૨) રાષ્ટ્રાખાને ત્રણ લાખનું વર્ષાશન આપવું અને તે તેની ખુશીમાં આવે ત્યાં રહે; (૩) પુરંધરના કરાર અચૂક ને મુલક નેના તાખામાં હતો તે તેન પાછો મળે, (૪) અંગ્રેજ અને શેરંગી શિવાય ખી-જી કોઈ યુરોપી પ્રજાને મરેડી રાજ્યમાં રાખવી નહીં; (૫) હૈદર અને આર્કટના નગરો અંગ્રેજનો જીતેલો મુલક તેઓને પાછો અપાવવા મદદ કરવી; (૬) ભરૂચ સિંધીયાને આપવું કારણ તે સારણામના કરાર પછી સારી રીતે વર્ત્યો હતો. ૧૭૮૨.

ખીજે મહેમુર વિઝાહ, (૧૭૮૦-૮૪).-સને ૧૭૭૮માં અંગ્રેજ અને ફ્રેંચ વચ્ચે લડાઈ જાગી. અંગ્રેજોએ ફ્રેંચોનું પોન્ડિચરી લીધું. અને મલખાર કીનારા ઉપરનું તેઓનું માહી ખંદર લીધું. એ હાઈદરને ધમ્મું નુકસાનકારક હતું કારણ ફ્રેંચો મારફત એ ખંદરમાંથી હૈદરને યુરોપમાંથી લડવાનો સામાન મળતો. તેથી હૈદરે મરેઠા અને નિઝામને પોતાના પક્ષમાં લઈ લડાઈ શરૂ કરી. ૧૭૮૦માં હૈદરે કર્ણાટક ઉપર હુમલો કર્યો અને અંગ્રેજના ધણા કિલ્લા લઈ કર્નલ બેલીના લશ્કરને પોલીલોર આગળ કાપી નાખ્યું, અને બેલીને કેદ પકડ્યો. ૧૭૮૦. આ વાતની ખબર પડતાંજ સર હેક્ટર મન્રો મદ્રાસ ગયો. અને કલકત્તે લખ્યું તે ઉપરથી હેસ્ટિંગ્સે સર આયર કુટને મોકલ્યું લશ્કર આપી મોકલ્યો. તેણે પોર્ટોનોવો, પોલીલોર, અને શોલિંગઢ આગળ હૈદરને હરાવ્યો, ૧૭૮૧. આ ખીના પછી કુટે મંદવાડને લીધે રાજનામું આપ્યું. એટલામાં કર્નલ આયરેકુટનું લશ્કર ટીપુના લશ્કરથી સપડાઈ ગયું; કોલેરન નદીના કીનારા આગળ યુદ્ધ થયું તેમાં ટીપુ જીત્યો, ૧૭૮૨. એજ વરસમાં હૈદર મરણ પામ્યો. એ પરાક્રમી,

હિમ્મતવાન અને શૂરવીર હતો. એના પછી એનો ડાકરો દીપ્ત મહેસુરની ગાદીએ બેઠો. એણે મદ્રાસ સરકાર સાથે લડાઈ ન્તરી રાખી; આખરે ૧૭૮૪માં અંગ્રેજોે કર્નલ કુલર્ટનની સરદારી હેઠળ એક લશ્કર છેક મહેસુરમાં મોકલ્યું; તેણે ડિડીંગલ, કોઈમ્બટૂર વગેરે કેટલાંક રોહિશ લીધાં. અને શ્રીરંગપટ્ટણ ઉપર મહાગઠ કરવા જતો હતો, પણ મદ્રાસ સરકારે ધીરજ ખોધ મંગલૂર આગળ સલાહ કીધી, તે એવી શરતે કે બન્ને પક્ષે એક ખીજનના કેદીઓ છોડી દેવા. અને એક ખીજનનો છતેલો મુલક પાછો આપવો, ૧૭૮૪. આ કરારે મદ્રાસ સરકારને નીચું નતવડ્યું.

બનારસમાં અખેરો, ૧૭૮૭.—ઉપલી બે લડાઈઓમાં હેસ્ટિંગ્સને ઘણો ખરચ થઈ ગયો હતો તેથી બનારસનો રાજા ચૈતસિંગ જે દર વરસ કમ્પનીને રરૂા લાખ રૂપીયા ખંડણી આપતો હતો, તેની પાસે હેસ્ટિંગ્સે પાંચ લાખ રૂપીયા અને બે હજાર ઘોડેસવાર માગ્યા; તે આપવાની તેણે ના કહી તેથી હેસ્ટિંગ્સ તેની પાસેથી બેરબુલમથી લેવાને પોતે બનારસ ગયો. આ ઉપરથી ચૈતસિંગે પોતાની રૈયતને ઉશ્કેરી. હેસ્ટિંગ્સ છેક સપડાઈ ગયો, તેથી બુનારના કિલ્લામાં નાહો. એટલામાં હેસ્ટિંગ્સે લશ્કર મંગાવ્યું અને ચૈતસિંગને હરાવ્યો. તે નાહો તે બનારસ પાછો આવ્યો નહીં. ખંડણીના રરૂા લાખને બદલે ૪૦ લાખ રૂપીયા નફી કરી હેસ્ટિંગ્સે તેના ભત્રીજાને ગાદી આપી ૧૭૮૧.

અયોધ્યાની બેગમો પાસે નાણાં કાઢાવ્યાં, ૧૭૮૧.—રૈઆ મેળક્ષવાનો હેસ્ટિંગ્સે ખીજે એ ઉપાય કીધો કે અયોધ્યાના નવાબ પાસે એક કરોડ રૂપીયા માગતા હતા; પણ તેના કમળમાં નાણાં નહેતું તેથી હેસ્ટિંગ્સે બેગમો પાસેથી જોર બુલમથી લેવાની રજા આપી. નવાબે બેગમો પાસેથી ધન લીધું તેમાંથી

છેતે સમય કમ્પની સરકારને મોકલ્યા. આ અને બીજાં કેટલાંક જોરવાળખી કારોને લીધે ઈંગ્લંડમાં હેરિટગ્સની સાત વરસ સુધી તપાસ ચાલી, પણ પાર્લમેન્ટે તેને આખરે છોડી મૂક્યો.

શેક્સ અને પીટના કાયદા.—શેક્સે એક એવો કાયદો રચ્યો કે હિંદુસ્તાનનું રાજ્ય કમ્પની પાસેથી લઈ ખુદ ઈંગ્લંડના રાજાની સત્તા નીચ મુકવું, પણ તે મંજૂર થયો નહીં, ૧૭૮૩. બીજે વરસે પીટ એક કાયદો રચ્યો. તેમાં એવું હતું કે ઈંગ્લંડના રાજાનો નીમેક્ષો પ્રધાન અને એક મંડળી (બોર્ડ ઓફ કન્ટ્રોલ)ના હાથમાં રાજ્યની સત્તા રહે; તે ગવર્નર-જેનરલને નીમેક્ષ ગવર્નર-જનરલથી સ્વરક્ષણના વખત શિવાય લગાઈ અથવા સલાહ આપ નહીં; ગવર્નર-જેનરલની સલાહના સલાસદો ચારના ત્રણ કરવા; અને તેમાંનો એક હિંદુસ્તાનના લશ્કરનો સેનાધિપતી બેઠ્યો.

હેરિટગ્સ ઈંગ્લંડમાં ૧૮૧૮માં મરણ પામ્યો. એ બહો કાબેલ, પહેલેથી હિમ્મતવાન, અને ખરપટી રાજદારી પુરૂષ હતો.

લોર્ડ કોર્નવોલીસ. (૧૭૮૬-૧૭૯૩).—હેરિટગ્સના ગયા પછી કોર્નવોલીસના વડા સલાસદ સર જોન મેકડોન્લેને ગવર્નર-જેનરલનું નામ વીસ માસ ચલાવ્યું, પછી લોર્ડ કોર્નવોલીસ આવ્યો. એણે આવતાંવારને મુખ્ય સુધારાનું કામ એ કીધું કે ખાનગી વેપાર તથા લાંચ રથવત અટકાવવાને સઘળા સરકારી અમલદારોના પગારમાં વધારો કર્યો.

ત્રીજો મહેમુર વિગ્રહ, (૧૭૯૦-૯૨).—સને ૧૭૮૯ના ડીસેમ્બરમાં ટીપુએ ત્રાવણકોરના રાજા ઉપર હુમલો કર્યો, પણ તેમાં તે ફાળ્યો નહીં તેથી ત્રણ માસ સુધી જાપરી તૈયારી કરી તેને હરાવ્યો. ત્રાવણકોરનો રાજા અંગ્રેજોનો મિત્ર હતો, તેથી લોર્ડ

કોર્નવોલિસને વચ્ચે પડવાની જરૂર પડી. હૈદરાબાદનો નિઝામ અત્રે નાનાફઝનવિસ મદદ આપવાને કબૂલ થયા. સને ૧૭૯૦માં કોર્ન-
વોલિસ જનતા મદ્રાસ ગયો, અને ૧૭૯૧માં મહેસુર જઈ અંગલૂર
મીથું. હવે ટીપુ પોતાની રાજધાનીનું રક્ષણ કરવા ગયો. શ્રીરંગ-
પટ્ટણથી થોડેક દૂર અરિકેરા આગળ યુદ્ધ થયું તેમાં ટીપુ હાર્યો.
આ વખતે નિઝામ અને મરેહાની મદદ ન આવી પોંચી તેથી
કોર્નવોલિસને મદ્રાસ પાછા જવું પડ્યું. હવે મરેહાનો સરદાર હેન-
રિય આવી પહોંચ્યો. એણે અને કોર્નવોલિસે આવી કેટલાક કિલા
સમ શ્રીરંગપટ્ટણને ઘેરા લીધા. આથી ટીપુએ ગભરાઈને સલાહ
કરી, ૧૭૯૨. તેની શરતો:-ટીપુ પોતાનું અડધું રાજપટ અને
ત્રણ કરોડ રૂપિયા અંગરેજને આપે, ત્રીસ લાખ મરેહાને આપે;
દુર્ગ પ્રાંત તેના રાજને પાછો આપે. અને એ શરતો પાળે ત્યાં સુધી
પોતાના એ શાહજનદાને ઓલમાં મૂકે. ૧૭૯૨. આને શ્રીરંગપ-
ટ્ટણના કરાર કહે છે, અને એથી એ વિગ્રહનો અંત આવ્યો.

જમીનની મહેસુલ ઉઘરાવવાની રીત:—એ રીત ત્રણ
તરેહની છે. (૧) જમીનદારો રીત.-આથી જમીનની મહેસુલ
દરમિયાને વારતે નક્કી કરેલી હોય છે. અને મહોટા જમીનદારો હોય
છે તેમની પાસેથી તે બધી લેવાય છે; તે આ ખેડૂતો જોડે જે કમર
કરે છે તેમાં સરકાર વચ્ચે પડતી નથી. કંપનીએ પહેલાં તો તે-
ઓને દસ વરસના પટ્ટા કરી આપ્યા. કોર્નવોલિસે એ પટ્ટા તેમને
વંશપરંપરાના કરી આપ્યા. ૧૭૯૩; એ રીત અંગાળના દક્ષિણ
પ્રાંતમાં ચાલે છે. (૨) રૈયતવારી રીત-એથી દરેક ખેડૂતે સરકારમાં
કેટલી વીંધોટી ભરવી તે તેની જમીનનો કસ વિસ્તાર વગેરે ઉ-
પરથી ઠરાવેલું હોય છે. આ રીત મદ્રાસ ઈલાકામાં સર ટોમસ
મુન્ડ્રોએ લાખડ ડાધી, અને પાછવાડેથી મુંબઈ ઇલાકામાં લાખડ

યધા. ૩) ગામવારી રીત.-એથી ગામડાના લોકો જમીનના ઘણું કહેવાયા; પણ દરેક ગામમાં એક મુળી હોય તે બધા વહિવટ ચલાવે. અને જમીનના કસ વગેરે ઉપરથી સરકારે ડરાવેલી વસ્તુ તે આપે; ગામડાના દરેક એકાદુતે કેટલું આપવું તેમાં સરકાર બંધે પડતી નથી; એ રીત મધ્ય પ્રાંતમાં, ગંગાજાના વાયવ્ય પ્રાંતમાં, અને પંજાબમાં ચાલે છે.

એ ગવર્નર-જેનરલે દીવાની અને ફાજદારી આદાલતો માટે કાયદા ફેરવ્યા; ફાજદારી કાયદાઓમાં ઘણી ખામીઓ હતી. તેથી પોલીસને લોકો ઉપર નુકસાન કરવાનું કાલું. એ ગવર્નર-જેનરલ સને ૧૭૯૩ના અક્ટોબરમાં નિશ્ચયત ગયો.

૩. સર જોન શોર, (૧૭૯૩-૧૭૯૮).-લૅડી કૉર્નવૅલિસની માફક એને જુદું ઈસ્ટ ઈન્ડિયા કંપનીના ડિરેક્ટરોને નુકસાન હતો કે દેશી રાજના કજીઆમાં વચ્ચે પડવું નહીં. એથી રીપુ અને મરેહાઓને ઉત્તેજન મળ્યું. મરેહાઓએ નિઃશ્વાસ ઉપર હુમલો કરી તેને કુદલાના યુદ્ધમાં હરાવ્યા, ૧૭૯૫. આ બધું જાણી અમતનાનાકાંડનવિસ મરેહાઓમાં સર્વેથી બળવાન રાજદારી પુરુષ હતો.

અગરજો સર જેન શોરને દેશી રાજાઓના કજીઆમાં વચ્ચે પડવાની મના હતી તે છતાં એક બાબતમાં તેને વચ્ચે પડવું પડ્યું. અપોધ્યાનો નવાબ-વજીર અસફુદ્દીન સા પિયસી આદાલતો હતો અને રાજ્ય ઉપર હક્ક આપતો નહોતો. તેથી સર જેન શોરે તેને તેના રાજ્યમાં સુધારો કરવાનું ઘણું કહ્યું. પા માન્યું નહીં. સને ૧૭૯૭માં તે મરણ પામ્યો. તેના પછી તેને અતૌરસ પુત્ર વજીરઅલી ગાદીએ બેઠો. પણ તેને ગવર્નર-જેનરલે હક્કો મૂકી અસફના ભાઈ સાદતઅલીને નવાબ બનાવ્યો. તે અમીન મી. ચેરી બનાવસનો રેસિડન્ટ હતો, તેણે તેની સારી

નવા કરાર કીધા, તેથી અસાહ્યાદનો કિલ્લો અંગ્રેજોને મળ્યો. અને અમેરિકામાં ૧૦,૦૦૦ અંગ્રેજી લશ્કર રહે ને તેને માટે ૭૬ લાખનું વર્ષાણુ નવા નવાએ કપૂત કીધું. આથી વજીરઅલીએ ખંડ મચાવ્યું, અને સર જોન શેર મુરકેલીથી ગમ્યો; તેને પકડી બનારસ મોકલાવી દીધો, પણ ત્યાં તેણે ૧૭૬૬માં મિ. જેરીને મારી નાખ્યો. અને ફરી ખંડ મચાવ્યું, પણ અતે હાર્યો અને કેટ પકડાયો. સર જોન શેર હોર્સ લાઈ ટેકનમથ ૧૭૬૮ના માર્ચમાં વિસાયત ગયો..

૪. માર્કિસસ વેલરસે હોર્સ લાઈ મોર્નિંગટન. (૧૭૬૮-૧૮૦૫).— એણે હેસ્ટિંગ્સની યોદ્ધા દેશી રાજાઓની બાબતમાં વચ્ચે પડી તેઓને કુમક આપવાની પદ્ધતિ દાખલ કીધી. આથી દેટલક દેશી રાજાઓએ અંગ્રેજોને હિંદુસ્તાનમાં સર્વોપરી માન્યા; તેઓથી અંગ્રેજોને પૂછ્યા વગર લડકા કે સલાહ થાય નહીં; અને તેઓએ પોતાના રાજ્યમાં પોતાને ખરચે લશ્કરો રાખ્યાં આથી તેઓને અંગ્રેજોનું રક્ષણ તો મળ્યું, પણ કેવળ પરતાવ થયા.

ચોથો મહેમુર વિઝાહ. (૧૭૬૯) —સને ૧૭૬૨થી ૧૭૬૯ સુધીનો વખત ટીપુએ લગઈની તૈયારી કરવામાં કલાડયો. એણે નિઝામ, મહેડા અને અફઘાન સરદાર જમાનશાહ સાથે સંપ કરા દાન્સના શેહેનશાહ નેપાલ્યન યોનાપાર્ટને મદદને માટે કાગળ લખ્યો. આ વાતની લાઈ વેલરસેને ખબર પડી એટલે તે મદ્રાસ ગયો, અને નિઝામ સાથે કરાર કરી તેની મદદ લીધી. પછી કીપૂ પાસે જવાબ માગવા માણસ મોકલ્યું, પણ તેને ટીપુએ શીટકારી કહાડ્યો. આથી અંગ્રેજી લશ્કર એકદમ મહેમુરમાં દાખલ મથ્યું. જેનરલ હેરીસની અરદારી હેઠળ એક લશ્કર હતું, અને બીજું મુગલનું લશ્કર લઈ જેનરલ રેડ્ડઅર્ટ મલબાર કીનારા તરફ મથતાં

હતો. એ બન્ને લશ્કર એકઠાં થવાના હતાં તે જોઈ ટીપુએ અપળતાથી કુચ કરી સંકેતીર આગળ જનરલ સ્ટયુર્ટના લશ્કરને અટકાવ્યું. અહીં યુદ્ધ થયું તેમાં ટીપુ હાર્યો. ખીજું યુદ્ધ જનરલ હેરિસ સાથે માલ્વેસી આગલ થયું તેમાં પણ ટીપુ હાર્યો. પછી અંગ્રેજોનાં બંને લશ્કર એકઠાં થયાં અને શીરંગપટ્ટણને ઘેરા ધાલ્યો. ટીપુના હાથ પગ ભોંય પડ્યા. મુસલમાન અને તેમજ હિંદુઓ પાસે બાંહેલી કરાવવા લાગ્યો. પણ કંઈ ફાવ્યો નહીં. એણે સમાહ કરવાનું કીધું, પણ જનરલ હેરિસની શરતો કબુલ રાખી નહીં તેવા તે વાત કડી ગઈ. આખરે ૧૭૯૯ના મેની-ત્રીજી તારીખે શીરંગપટ્ટણનો કોટ તોડ્યો, અને તે શહેર લીધું. ટીપુ લડતાં રણમાં પડ્યો. અંગ્રેજ લોકોએ એના શખને લશ્કરે લપકાથી ડટાવ્યું. આ પ્રમાણે અંગ્રેજે મલ્લેસુરના ધણી યથા. મલ્લેસુરના જ રાજાને હૈદરે પદભટ કીધો હતો તેના પાંચ વરસના છોકરાને થોડોક ભાગ આપી તેને ગાદીએ બેસાડ્યો, અને થોડોક ભાગ નીઝામને આપ્યો. ટીપુના છોકરાઓના રાજ્ય ઉપરથી હક લઈ વર્ષાણુ બાંધી આપી વેલ્લારમાં રાખ્યા. મલો મહારાજ સગીર હોવાને લીધે તેનું રાજ્ય પુર્ણિઆ નામે પ્રધાન મંત્રાવવા લાગ્યો, અને જનરલ વેલ્સે તેના ઉપર દેખરેખ રાખતો.

અયોધ્યનો નવાબ સાદતઅલી રૈયત બેખર ધણો જીજ્ઞાસુ જનરલો હતો. અને કુમકની પદ્ધતિની શરતો બેખર પાળતો નહોતો; એ ઉપરથી વેલ્સેએ અંગ્રેજ લશ્કરના ખરચ પેટે કેટલોક મુલક તેની પાસેથી કહાડ્યો, ૧૮૦૧ એજ વરસમાં કહાડના નવાબે કર્ણાટક અંગ્રેજને સ્વાધીન કરી પોતે પેન્શન લીધું.

મરેઠી રાજ્યની હકીકત.—મરેઠા સાથેની પહેલી લડાઈના અંત ૧૭૮૨માં સાલગાઈના કરારથી આવ્યો તે આપણે આગળ

જાણી ગયા છઠ્ઠાએ. આ કરાર મહાદાજી સિંધીયાને સ્વતંત્ર મરેઠી રાજ્ય સ્થાપવાને ઘણા લાભકારક થઈ પડ્યા. એ જો ગોહડના રાજા પાસેથી ગ્વાલિયર લઈ લીધું, અને દીલ્હીમાં એટલો બળવાન થયો કે ૧૭૯૦માં પાદશાહનો મુખ્ય કારભારી પેશ્વા, અને પેશ્વાની તરફથી સિંધીયા એવી વંશપરંપરા કારભાર કરવાની સનદ મેળવી. પણ એ એકાએક મરણ પામ્યા ૧૭૯૪. એના પછી એના ભાઈનો પૌત્ર દોસતરાવ સિંધીયા ગાદીએ બેઠો, તેથી સઘળા મરેઠાઓમાં હવે નાના સાથે બળવાન રહ્યો. હવે એવું બન્યું કે નિઝામે મહેલો ખંડણી આપી નહીં તેથી નાનાએ તેના રાજ્ય ઉપર મહેલો કરી. સઘળા મરેઠાઓએ પેશ્વાની સત્તા કબૂલ કરી તેની મદદે આવ્યા તે આ છેલ્લી વારજ. કુર્દસા આગળ યુદ્ધ થયું, તેમાં નીઝામ હાર્યો, ૧૭૯૫. આથી પેશ્વાને ત્રણ કરોડ રૂપીયા તથા કેટલાક પ્રાંતો મળ્યા. આ બધો વખત પૂનામાં નાના કારભાર ચલાવતો હતો, અને પેશ્વા વધે મોટા થયો તોપણ તેના હાથમાં સત્તા ન આપતાં કેદી જેવો રાખવા માંડ્યો તેથી, અને મરેઠાઓને છોડશે બાહરાવ એનો દોરતદાર હતો તેને મળવા ન દેતો તેથી એક દીવસ તેને ઘણો ક્રોધ મહડ્યો. અને મહેલની અગારી ઉપરથી નીચે ઝપલાવી આપવાત કાઢ્યો, ૧૭૯૫.

બીજો બાહરાવ, સાતમા પેશ્વા, (૧૭૯૫-૧૮૧૮-
એ રાષ્ટ્રોખાનો વડો પુત્ર હતો. નાના એનો દુશ્મન હતો તેથી એને કેટલોક વખત સુધી ગાદીએ બેસવા દીધો નહીં, પણ અંતે નાના અને સીંધીયાએ મળી એને ગાદી આપી. ત્યાર પછી પેશ્વાની મરજી નાનાને અને સીંધીયાને કહાડવાની થઈ. મહેલાં નાનાને કેદ કરી અહમદનગર મોકલી દઈ સિંધીયા

ના દુષ્ટ સસરા શીરહરાવ ઘાટગેને મુખ્ય પ્રધાન બનાવ્યો. એ ઘાટગેએ પુના લુટી લોકો પાસે ઘણા પૈસા કહડાવ્યા. આવું અધેર જોઈ બાહુરાવે નાનાને કેદમાંથી કહાડી પાછો પ્રધાન બનાવ્યો. પણ તે ઝાઝીવાર જીવવા પામ્યો નહીં. સને ૧૮૦૦ ના માર્ચમાં એ ચતુર રાજદારી પુરુષ મરણ પામ્યો, તે તેની સાથે મરેઠી રાજ્યની પણ સમીસાંજ થઈ.

આ વખતે ઈંદોરની ગાદી ઉપર જસવંતરાવ હોલ્કર હતો, તે સિંધીયાનો જખરો હરીફ થઈ પડ્યો; સને ૧૮૦૦ની આખરે સિંધીયા પુના છોડી હોલ્કરની સામાં ગયો. ઊજ્જન આગળ યુદ્ધ થયું તેમાં સિંધીયાનું લશ્કર હાર્યું. લડાઈ બરીજ રહી અને સિંધીયાએ હોલ્કરને ઈંદોર આગળ હરાવી તે શેહેર ખુબ લૂટ્યું. હવે સિંધીયાએ અને પેશ્વાએ એકઠા મઠ હોલ્કરને ઘણો હંકાર્યો, પણ એ તદખીરથી નહારીને પૂને ગયો. અહીયાં એક મહોટું યુદ્ધ થયું તેમાં હોલ્કર જીત્યો, ૧૮૦૧ અને બાહુરાવ સિંહગઢ નાઠો, અને આખરે વરૈમાં આવી

મરેઠી રાજ્યની પડતીનાં કારણો:—(૧) પાણીપતના યુદ્ધમાં પેશ્વાની હાર; (૨) મહાદાજ સિંધીયા પોતાની સત્તા વધારતો ગયો, તે એટલે સુધી કે પેશ્વાથી સતત્ર થયો; (૩) નારાયણરાવના ખુનથી રાધોબા અને નાનાફડનવિસ વગેરેના માહોમાહના કલુઆળી અંગરેજનો પગપેસારો; (૪) જસવંતરાવ હોલ્કર, દોઝતરાવ સિંધીયા, અને ણીજ બાહુરાવની એકબીજાથી અડતા થવાની હરીફાઈને લીધે કુસંપ અને રાજ્યનું અવચવોનું જુટાં પડ્યું, અને તેમ થવાથી પ્રત્યેક ઈલાહીદ પડી જવાને લીધે તેઓની નબળાઈ; (૫) પેશ્વા અને તેના સહાધાર બ્રાહ્મણો હતા; અને સિંધીયા વગેરે શૂદ્ર હતા; નાના જવા મરુનું મરણ, વગેરે.

અંગૂચ સાથે કરાર બીધા, તેની શરતો:- (૧) અંગેજી બાહુ-
રાવને તેની ગાદી પાછી આપાવે. અને તેના રાજ્યનું રક્ષણ કરે;
(૨) એ માટે પૂતાની પાસે એક અંગૂચનું લશ્કર રહે, અને
તેના ખર્ચને પેટે બાહુરાવ દર વરસ ૨૬ લાખ રૂપીયા આપે;
(૩) અંગેજીને જે યુરોપી પ્રજા સાથે દુસ્મનાઈ હોય તેમાંના
કોઈને રાજ્યમાં રાખવો નહીં; (૪) સુરત ઉપર કરો. દાંવા
રાખવો નહીં; (૫) નિઝામ અને ગાયકવાડ સાથે બાહુરાવને જે
બાંધા પડે. તેની પંચાત અંગેજી કરે; (૬) હિંદુસ્તાનના નિષ્કપટ
મિત્ર રહેવું. આ કરારથી બાહુરાવે પોતાની સ્વતંત્રતા ખોદ, અને
ગરેહી રાજ્યને એક લગાડી.

બીજી મહિના પિચ્છ, (૧૮૦૩).-દોલતરાવ સિંધીયા અને
રઘુજી લોરેને વલીના કરારના સાક્ષી હતા તેથી બન્નેની અંગેજી
સાથે વચનની ગરજ થઈ. સૌને વેહારલે પૂને ગયો, અને પેશાને
ગાદી બાંધી હેલકરને પૂનામાંથી ડહાડયો. સિંધીયા જે બહરાન-
પુરમાં લશ્કર સાથે હતા તેને એકદમ માળવે જવાનું અને રઘુજી-
ને વસત જવાનું કહેવાયું. બન્નેએ એ વાત ન ગણકારતા લ-
ગાટ શરૂ કરી. આ જખાલે અંગેજીનું લશ્કર ચોતરફ હતું. સૌથી
પહેલાં જેતરાલ વેલ્સેએ સિંધીયાનું અહમદનગર જીત્યું. પછી
અસાઈ આગળ એક મ્હોટું યુદ્ધ થયું, તેમાં વેલ્સેએ સિંધીયા
અને રઘુજી બન્નેને હરાવ્યા. આ જીતથી અંગેજીના હાથમાં
બહરાનપુર, આશિરગઢ અને પાવાગઢના કિલ્લા બચ્યા, અને ચાંપા-
નેર આવ્યાં. એટલામાં ઉત્તર હિંદુસ્તાનમાં લખરે અલીગઢને
ફિરો લીધો. અને દિલ્હી આગળ સિંધીયાના લશ્કરને હરાવીને તે
ઝોરે લીધું; આથી બાંને શાહ આલમ અંગેજીની સત્તામાં
આવ્યો. હવે લેઈક સિંધીયાના લશ્કરની બીજી દુકડી પાછી

લાગ્યો. હાસનારી આગળ યુદ્ધ થયું, તેમાં પણ સિંધીયા હાર્યો. આ છત્તી દિલ્હી અને આગ્રાથી ચંબલ નદી સુધીનો મુલક અંગ્રેજોને કાચ આવ્યો. પછી કટક અને જુદાલખંડ જેનરલ હાર્ડિંગ અને પોલેસે સર કીધાં. હવે સિંધીયા અને રઘુજી ભોં-સ્લેનું લશ્કર આગાંત આગળ એકઠું થયું. તેને જેનરલ વેલ્સેએ હરાવ્યું. રઘુજી ભોંરે તદ્દન નાસિપાશ થઈ ગયો તેથી ૧૭મી ડીસેમ્બરે દેલગામ આગળ કરાર કીધા. તેની શરતો:- (૧) રઘુજી ભોંરે કટક, ખાલ સોર, અને વધા નદીની પશ્ચિમ તરફના મુલક અંગ્રેજોને આપે; (૨) પોતાના નિઝામ અને પેશ્વા સાથે કઈ વાંધો પડે તે અંગ્રેજ સરકાર પતાવે; (૩) અંગ્રેજ સરકારના પરદેશી દુશ્મનોને પોતાની મોકરીયાં રાખવા નહીં. ૧૮૦૩. ડીસેમ્બરની ૩૦મીએ સિંધીયાએ પણ થાકીને સરહદ અંગ્રેગામ આગળ સલાહ કરી તેની શરતો:- સિંધીયાએ જમના અને ગંગા નદીની વચ્ચેનો પ્રદેશ, જેપુર, બેંધપુર, અને ગોહ-દનો કિત્તર ભાગ, અહમદનગર અને ભરૂચના કિલ્લા, અને તેને લગતાં પ્રમણાએ; અજંધાટ અને ગોહાવરી વચ્ચેનો પ્રદેશ, એટલાં અંગ્રેજોને આપ્યાં. આ પ્રમાણે આ વિગ્રહનો અંત આવ્યો. ૧૮૦૩.

ત્રીજો મરેઠા વિગ્રહ, (૧૮૦૪-૫).-લડવાનો સમય બેંઠ જસવંતરાવ હોદ્દર નિકળ્યો. તેણે અંગ્રેજેર લૂટ્યું. અને અંગ્રેજ ના રક્ષણ તથેના રજપૂતોને ધારતી આપવા લાગ્યો, તથા દે-આખની વચ્ચેના બાર પ્રાંતો અંગ્રેજ પાસે માગ્યા. આ વાત વેલ્સેએ કબૂલ ન કીધી તેથી લડાઈ શરૂ થઈ. ૧૮૦૪. પહેલાં-તો હોદ્દરની ફતેહ થઈ. પણ પછવાડેના દિલ્હી ઉપર ચઢાઈ કરી તેમાં કર્નલ આર્કટરફોર્ડનીએ તેને હરાવી કહાડ્યો. પછી હીમ આગળ એક યુદ્ધ થયું તેમાં જેનરલ ફ્રેઝર અને કર્નલ

મોન્સને હોદ્દરને હરાવ્યો. હવે દુરકાળાદ આગળ હોદ્દરના
 લશ્કર ઉપર લેખિતું લશ્કર દુટી પડ્યું, અને તેને હરાવી ડીંગ-
 ને ઘેરે ધાવી તે શહેર લીધું. આ પ્રમાણે હોદ્દરના બધા કિલ્લા
 તથા તેની રાજધાની મદદેર અંગ્રેજને હાથ આવ્યાં. હવે લેખકે
 ભારતપૂરને ઘેરે ઘાલ્યો, ૧૮૦૫; રાજ્યે જ્યાં ટકાવ કર્યો
 તેથી લશ્કરું કાંઈ કાચું નહીં, પણ અંતે તે નમ્યો, અને જા-
 ગરજે અંગ્રેજને હાથ ભારતપુર તો આવ્યું નહીં, તોપણ તેણે
 પીસ લાખ રૂપિયા આપી તથા હોદ્દરનો પક્ષ છોડી અંગ્રેજો
 સાથે સલાહ કરી. લેખકે હોદ્દરને પંચઅમાં જીત્યાં; ત્યાં
 તેણે સીંચ લોકોની મદદની તજવીજ કરી, પણ કાંઈ કાચું
 નહીં તેથી તેણે સત્તાદ કરી, ૧૮૦૫.

લોર્ડ વેલ્સલે આ પ્રમાણે અંગ્રેજના મુકામમાં પ્રવેશ
 કરીને ૧૮૦૫ના આગષ્ટ માસમાં વિજાપુર ગયો.

પ. લોર્ડ કેર્નલેસિસ. (પીલ્લવાર) તથા સગ
 (૧૮૦૫-૭).—કેર્નલેસિસ પીલ્લવાર ગવર્નરને
 પાણ આવ્યા પછી થોડા માસમાં ત સુરત પહોંચ્યા
 જ્યારે જાણે થયો. એની કારકિર્દીમાં
 યુરોપીઅન અમલદારના મગડાના
 નેવો પહેરવેશ રાખીને ગમ્મો ન
 ગોરાને મારી નાંખીને ગમ્મો ન
 ઉપર આક્રમક આવ્યા તે હા
 બંડોમોરને કેર્નલેસિસે
 છોકરા હરાવી, રાજ
 જામેલ હતા કે
 રાખ્યા. રાર ન
 તેને મદ્રાસને

૬. ભોડે મિન્ટો, (૧૮૦૭-૧૩).-એ ગવર્નર-જેનરલ દેશી રાજ્યની અટપટમાં પડ્યું નહીં એવો દરાવ કરીને આવ્યો હતો. પણ આખર પડ્યું પડ્યું અમીરખાન નામના લૂટારાએ વરાડના રાજાના મુલક ઉપ-દૂમલો કીધો. એક અંગ્રેજ લશ્કર તેની સામાં મોકલ્યું ને તેને દરાવી કદાડ્યા. ત્રાવણકોરના રાજા જોડે અંગ્રેજને અણખનાવ થયો; રેસિડન્ટ વચ્ચે પડ્યો તેથી ત્યાંના દિવાને ગુરસે થઇ કેટલાક અંગ્રેજોને દરિયામાં ડૂબાડી દીધા, અને મિલનમાં રેસિડન્ટના અંગલા ઉપર દૂમલો કીધો. અંગ્રેજે તેના રાજ્યને જપ્ત કીધું દિવાન આપઘાત કરી મરણ પામ્યો, અને તેના બાકીને ફ્રાંસીસી શિક્ષા થઈ, ૧૮૦૯. (સને ૧૮૧૩માં રાજાને રાજ્ય પાછું આપ્યું).

મોરિશ્વસ. પૂર્વે વગેરે ટાપુઓમાં ફ્રેંચનાં માણ્યાં હતાં. અને આ વખતે અંગ્રેજ ને ફ્રેંચ વચ્ચે લડાઇ ચાલતી હતી; તેથી ફ્રેંચો અંગ્રજનાં વલણા લૂટી લેતા. અંગ્રેજ વચ્ચે પડ્યા. સને ૧૮૦૬માં મોરિશ્વસ લીધું, અને પછી વરસે પુર્વે ફ્રેંચોને પાછું આપ્યું. સને ૧૮૧૨માં પલંદા પાસેથી જતા ખેટ લીધો.

આ વખતે સીપ લોકોનો રાજા રણજીતસિંઘ પણ ખાન મોકલ પડ્યો હતો તેણે ગિલ્દંદના અને પતીઆળના સરદાર ઉપર દરાવો કીધો, તેથી તેઓએ લોકે મિન્ટોની મદદ માગી, તેમણે તેના દરબારમાં વકીલ મોકલો દરાર કરાવી લીધા.

નહીના અંગ્રેજ રાજ્ય લશ્કીના કાંઠા ઉપર તાલુકા હોડવા નહીં, અને અંગ્રેજ સાથે મિત્રતા રાખવી સિંધ, કાબુલ, અને ધરાનના રાજા સાથે દરાર કરી ચીધી કે તેમના મુલકમાં અંગ્રેજના દુશ્મનની નહીં, ૧૮૦૯. બુદેલખાંડમાં ખખેડો ચાલતે

હતો તે સોડ મિન્ટાએ એસાડી લીધો. અને તે સને ૧૮૧૩માં વિ-
સાયત ગયો. સને ૧૭૬૩માં ઈસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનીએ વીસ વરસ-
નો પગ લખાવી લીધો હતો તે પૂરો થયાથી ફરી સનદ માગી,
પણ ડિરેક્ટરોએ હિંદુસ્તાન સાથે વેપારનો દર સવળાને આપી
માત્ર ચીનના વેપારની સનદ કમ્પનીને આપી.

૭. લેડ હેન્ટિંગ્સ કોર્ટ અર્લ ઓવ મોયરા. (૧૮૧૩-૨૩).
નેપાળ સાથે વિશ્વકુ, (૧૮૧૫-૧૬). નેપાળના ગુરખા લોકને
મથ રાજ્ય આન હતી તે લોકોએ પોતાના મુલકથી સંતોષ ન
પામતાં પચ્ચીસ વરસના દરમ્યાનમાં બસે ગામ ન પડાવી લીધાં.
તેમના રાજ્યએ અંગ્રેજના આશ્રય તથાના છુટવાલના રામીનદારને
કેદ કરી તેનો કેટલોક મુલક દયાવી સરહદપત્તની અંગ્રેજની ૧૮
માણસની ટુકડી માપી નાખી. એથી હેન્ટિંગ્સ રમે પડ્યો,
ગિલેની અને ઓક્ટરલોની અંગ્રેજના લશ્કરના સરદાર હતા.
પણ ગિલેરથી હરદારની પાસે કુદાગનો કિલ્લો લેતાં માર્યો ગયો.
અને મરકરની હાર થવા લાગી. ઓક્ટરલોનીએ ઘણી મહેનત
રામચંદનો ઘાટ લીધો અને કુમાયુ પ્રાન્ત હતી લીધો. પછી ગુરખા
સરદાર અમીરસિંહ ને મલનના કિલામાં ભરઈ બેઠો હતો. તે
ઓક્ટરલોનીને શરણ થયો. ૧૮૧૫ ખીતે વરસે એ ગુરખા સરદાર
અંગ્રેજની રામા નીકળ્યો. પણ અહમંશ અને મકુનાનપુર
આગળ મુલકમાં તેમાં ઓક્ટરલોની હતો. એથી ગુરખાઓએ
અંગ્રેજને શરણ મુલક આપી સલાહ કરી, ૧૮૧૬.

૮. લેડ મેડા વિશ્વકુ, (૧૮૧૭-૧૮).-વસોના કરાર (૧૮૦૨)
પછી પીતે બાહરાવ અંગ્રેજ સાથે બહારથી તે મિત્રાચારીનું
રોજ રાખી રહ્યો હતો, પણ અહરખાને કાવત્રાં કર્યાં કરતો હતો.
એવામાં બેનું બન્યું કે એના પ્રધાન ત્રિબજી રુએએ એને બ-

રાખ સલાહ આપીને, અંગ્રેજીની બાંહેધરીથી ગાયકવાડ તરફથી પેથાનું લેણું પતાવવા ગંગાધર શાસ્ત્રી આવ્યો હતો. તેને પં-
 ઠરપુર આગળ મારી નાખ્યો. આથી અંગ્રેજ ત્રિભક્તને
 ચાણના કિલામાં કેદ કરીને, પણ તે ત્યાંથી નાહો. અને હરકર
 એકદુઃ કરવા લાગ્યો. બાહરને અંગ્રેજીની ઝાવણી લૂંટી ફટલાક
 અમનદારેને મારી નાખ્યા, પણ એકિન્દન સાહેબે એને
 ખડકી આગળ દરાવ્યો. ૧૮૧૭. પછી રિમથ સાહેબે પુના
 લીધું. બીજું યુદ્ધ ફેરફારમાં આગળ થયું. તેમાં પેથા માર્યો,
 ૧૮૧૮, અને નાહો. એની વતી એના રોનામણે બાપુ યોગદોષે
 આપ્ટિ ગામ આગળ અંગ્રેજ સાથે યુદ્ધ કર્યું. પણ તેમાં
 રિમથ સાહેબે તેને હરાવ્યો. પેથા આખર રખડતો રખડતો સર-
 બેન માલકમને શરણ ગયો; અંગ્રેજ એના રાજ્યના પછી થયા,
 અને તેનું દર વરસે આઠ લાખનું પેન્શન બાંધી આપ્યું. આ
 પ્રમાણે પેથામના અંત આવ્યો. સત્તારાના રાજાને કાયમ રાખ્યો.
 એ પેથા સને ૧૮૫૩માં મરણ પામ્યો. એના પછી એના દત્તક
 પુત્ર નાના સાહેબને અંગ્રેજ પેન્શન ન આપ્યું તેથી તેણે ૧૮૫૭
 માં મેદાદું બાંડ કર્યું, અને અંગ્રેજોને તેમના તેમના પાકરવ્યા,
 પણ આખર ફળ્યો નહીં તેથી તેને પાળના જંગલમાં નહારી ગયો.

નાગપુરના આપા સાહેબ સાથે વિગ્રહ, (૧૮૧૬).—
 વરાડતો રાજા મુલુ ભેમ્સે ૧૮૧૬માં મરણ પામ્યો; તેની પછી
 પરસોછ ગાદીએ બેઠો. પણ તે હાલેલીલ હતો તેથી આપા સા-
 હેબ તેની વતી રાજ કરતો. એ આપા સાહેબે પરસોછને મારી
 નાખ્યો. અને પોતે રાજ થયો. એણે સિતબાદલી આગળ
 અંગ્રેજની નાગપુરના રક્ષણને માટે રાખેલી ફાજ ઉપર હમસો
 કર્યો, પણ મીઠું બેન્કિન્સે એને હરાવ્યો. એ તો અંગ્રેજોને

તામે થયો, પણ એનું લશ્કર એનો દુકમ ન માનતાં અંગ્રેજની સામે થયું. પણ નાગપુર આગળ નેનરડા ઉપર તેને હરાવ્યું. આપા સાહેબને અંગ્રેજ ગાદી આપી, પણ તે પાછાં કવત્રાં કરવા લાગ્યો. મિઠે નેન્કિસે એને પકડ્યો. પણ રસ્તામાંથી નાંકો. એ નેનરડામાં મરણ પામ્યો. એના પછી અંગ્રેજે રઘુજી ભોસ્લે ના પાત્રને ગાદી આપી. પણ તે ૧૮૫૩માં છોકરાં વગર મરણ પામ્યો તેથી અંગ્રેજે તેનું રાજ્ય ખાલસા કીધું.

જિંદાર સાથે ચિત્રદુ-૧૮૧૭ ૧૮). એ લોકો મરેઠી લશ્કરના લોકોની સીમણો હતા. બધારે તેઓ નોકરીપર ન હોય ત્યારે તેઓ લૂંટકાટ કરી પોતાનું ચુગરાન ચલાવતા. આ વખતે તેઓનું બેર ઘણું વધ્યું હતું. તેથી લોકો હેસ્ટિંગ્સે તેઓને નરમ પાડવાનો વિચાર કીધો. ચિત્રુ, કરીમખાન અને વસિતમદુમ્મઃ તેઓના મરનાર હતા; ચિત્રુ હોદ્દર સાથે મળી ગયો. આ વખતે ખાનક હોદ્દરની વતી તુળસી માઈ રાજ્ય ચલાવતી હતી; તેને અંગ્રેજ સાથે લડાઈ કરવાની મરજી નહોતી તેથી તેના સરદારોએ તેને મારી નાખી. અને હોદ્દર અને ચિત્રુએ માંડિયુર આગળ અંગ્રેજ સાથે યુદ્ધ કીધું. પણ હિરદોષ અને માંદગીએ તેઓને હરાવ્યા, ૧૮૧૭. સને ૧૮૧૮ના બંનેવારીની છડીએ મંદેશ્વર આગળ કરાર કીધા. તેના શરતોઃ-મહારાવ હોદ્દરે રજપુતસ્થાનના રાજ્યો પાસે જે ખંડોની લેવાનો પોતે દાવો કરતો હતો તે ઉપરથી હાથ ઉઠાવ્યો. અને પોતાનું રાજ્ય અંગ્રેજના રક્ષણ તથા મુકયું. કરીમખાન સર બંને માંદગીને તામે થયે; વસિતમદુમ્મઃ સિંહીઆન તામે થયો. અને પાછળથી તેણે ઝેર ખંડને અપનાવ કીધો; ચિત્રુ નાકો. તેને આશીરવદ્દતા બંગાલમાં વાધે આવ્યો. આ પ્રમાણે પીંદારોએનો નાશ થયો.

૮ લોર્ડ આમહર્સ્ટ. (૧૮૨૩-૨૮).—અંગ્રેજો સાથે પહેલા વિશ્વ, (૧૮૨૩-૨૬).- સને ૧૮૨૩માં અહીં રાજ્યએ અંગ્રેજને લખી મોકલ્યું કે ચિતાગંગ, મુર્શીદાબાદ, અને દાકા એ ઉપર હમારે હક છે તેથી તે અમને સ્વાધીન કરો. એ વાતને અંગ્રેજ સરકારે કાનપર લીધી નહીં તેથી તેણે અંગ્રેજના તાબાનો શાહપુરી ખેડ કબજે કરી, અને અંગ્રેજના મિત્ર કાચાના રાજાના મુલક ઉપર સ્વારી કરી. આથી લોર્ડ આમહર્સ્ટે સર આર્ચિબાલ્ડ ક્રામ્બેલની સરદારી હેઠળ તેના સાથે એક લશ્કર મોકલ્યું. તેણે રંગુન સર કરીયું. સને ૧૮૨૪માં માર્ટિયાન, આરાકાન વગેરે શહેરો જીતી તે લશ્કર આગળ વધ્યું. આ વખતે મદાબ્જુલા નામે એક પ્રખ્યત અહીં સરદાર નંદણી આવ્યો. પછી તે દોનાળ્યુ લેતાં માર્ચ ગયો, ૧૮૨૫. ઈ.સ. વંસે પગામ આગળ એક યુદ્ધ થયું તેમાં સર આર્ચિબાલ્ડ ક્રામ્બેલ જીત્યો અને અહીં એએ ઈન્દાબ્જુ આગળ કરાર કર્યા તેની શરતો:- અહીં રાજ્યએ આસામ, કાચાર જીત્યા વગેરે ઉપરથી ખમો હક ઉઠાવ્યો; અને એક કરોડ રૂપિયા અને આરાકાન વગેરે કેટલાક પ્રાંતો અંગ્રેજને સોંપીના ખરચને પેટે આપ્યા, ૧૮૨૬.

બરાકપુરમાં બળ્યો.-એજ વરસ (૧૮૨૬)માં ઝાઝી દેશી પક્ષણે તેઓ ઉપર જીલમ ગુજરતો હતો તેથી બરાકપુરમાં બળ્યો કરીયો. પેંગેટ સાહેબે તેઓને શરણુ થવાનું કહ્યું, પણ માન્યું નહીં તેથી તેઓ ઉપર તોપનો મારો ચલાવી કેટલાકને માર્યા, કેટલાકને ઢેક પકડ્યા, અને કેટલાકને બરતરફ કરીયા.

બરતપુરનો ધિરો-બરતપુરનો રાજા ૧૮૨૬માં મરણ પામ્યો. તેના ગાદીનો દાવો તેનો ભાઈ બળદેવસિંગ અને બિત્તિંગે દુર્જનસાથ કરવા લાગ્યા. અંગ્રેજે વચ્ચે પડી ભાઈને ગાદી અપાવી

એક મહીનામાં તે મરણ પામ્યો. હવે દુર્નસાહેબજીવસિંઘના કુંવરને કેદ કરી રાજ્ય કબજે કરીશું. અને અંગ્રેજ સામ્રાજ્યમાં સહ-બાની તૈયારી કરીશી. આવી હોડ કામગીરીમાં મરણી સંદારી હેઠ-બાની અંગ્રેજ સરકારે હાલતપુરને ઘેરો ઘાલ્યો. તેના કોટ મેટ-કીનો હતો, પણ તે એટલો મજબૂત હતો કે કોઈથી તૂટે નહીં એવો ગણાતો; અને ૧૮૫૫માં લશ્કરી તે લેવાયો નહોતો. ભોઈ કામ્પરભીયરે તે લઈ અંગ્રેજની કોર્ટમાં વધારી અને જળદેવસિં-ગના કુંવરને ગાદી આપી. ૧૮૨૬ ભોઈ આમરદે ૧૮૨૮ના માર્ચમાં વિસાવત ગયો. અને હોઈ ઉવિસમખ બેન્ટિક આગ્રા, એવમગાળાના વખતમાં નિઃખટવંદ એલીએ મવનર નેનલલ કામ ચલવ્યું.

૯. હોઈ ઉવિસમખ બેન્ટિક, (૧૮૧૮-૩૫).-એના અમ-લમાં કંઈ સડાઈઓ થઈ નથી. પણ શાન્તિ ભરેલા સુધારાનાં કામે થયાં. મહેસરના રાજકારભારમાં પણ અધેર આસનું હતું એથી બેન્ટિક સાહેબે ત્યાં એક બ્રિટિશ અધીકારી નીમ્યો, ૧૮૩૨. તેણે રાજ્ય આગાધાનીમાં આણ્યું. રાજના મરણ પછી અંગ્રેજો તેના હતક પુત્રને ગાદી હવાલે કરીશી. (૧૮૮૧). કુમાંવ રાજ અંગ્રેજનો મિત્ર હતો અને તેને અંગ્રેજો હેદર અને ટીપુ ની સામા મદદ આપી હતી; તેના મરણ પછી તેના ભત્રીજા ગાદીએ ગયો. તે પછો ફર અને જુલમી હતો. તેણે રાજ્યકુ-બના દરેક તરફ મારી નાખ્યા અને હોઈ ઉવર પછો જુલમ સુખરવા ભાગ્યો. આથી અંગ્રેજો તેને પદભટ કરીશો, અને કેદ કરી બનારસ ગેરહી દઈ તેનું રાજ્ય લઈ લીધું. ૧૮૩૩.

એ મવનર નેન લે લશ્કરને એવડું ભથ્થું મળતું હતું તે રિવાજ કહાડી નાખ્યો; સતિનો આશ બંધ પાડ્યો; ફક્તીઓને

અંગ્રેજ કેમવણીનું ઉત્તેજન આપ્યું; અને ખતી છૂટારા, હોનારી ટ્રાળીઓનું મૂળ કાઢ્યું. રમણાદેવરાય કરીને એક બંગાળી વિદ્વાને કબક-તામાં અક્ષયમાજ સ્થાપી વગવળના મંત્રથી આગમોટ આ દેશમાં આગવા લાગી. અને પ્રપંચીને નવી સનદ કરી આપી. આથી હિંદુસ્તાન અને ચીન સાથે બંધપાર કરવાની બંધી અંગ્રેજ પ્રબળને છુટ મળી. એન્ટિક સાહેબ ૧૮૩૫ના મે માસમાં વિદાયત ગયા, અને તેની પાછળ સર આર્ચી મેડકાફને કામ અલાઉ મલ-નર-જેનરલની જગ્યા મળી. એણે બેહર જાપાની સ્વતંત્રતા વધારી. સને ૧૮૩૬ના માર્ચમાં લોર્ડ આર્કલેન્ડ આવ્યો.

૧૦. લોર્ડ આર્કલેન્ડ (૧૮૩૬-૪૨).—એના આવ્યા પછી ખીજે વરસે અયોધ્યામાં રાજગાદી વિશે તકરારે ઉઠી બ્રિટિશ રેસિડન્ટે મથન રાજતા કામ ન સિરફ હિસાનો પક્ષ લીધો. એમને એક જોકરાને ઉઠો કરી બંડ મચાવ્યું; પણ કર્નલ લોએ તે સમાવી દીધું, ૧૮૩૭. ફેટલુંક થયાં સતારાનો રાજ પ્રતાપસિંગ અંગ્રેજની સન્તા સામાં કબત્રાં કર્યા કરતો હતો, તેથી સર જેમ્સ કારનાકે તેને પદબ્રષ્ટ કરી તેના ભાઈ શાહુજીને ગાદી આપી. ૧૮૩૯. આ ૧૮૪૮માં મરણ પામ્યો, ત્યારે અંગ્રેજે એનું રાજ ખાજસા કીધું.

અફઘાનિસ્તાનની હુકીકત.—સને ૧૮૦૯માં બ્યારે લોર્ડ મિન્ટોએ કાબુલના રાજ સાથે કશર કીધા ત્યારે ત્યાં શાહુજી રાજ કરતો હતો. આ પાદશાહને તેના ભાઈ મહમ્મદે ફતેહ-ખા ૧ વજીરની મદદથી પદબ્રષ્ટ કીધો હતો. એ વજીર બરાક-જાહ જનનો હતો, અને રાજ્યની કુલ સન્તા એના હાથમાં હતી. તેથી તે મહમ્મદના જોકરાઓથી ખમાયું નહીં. તેઓએ એની આંખો ફેડી નાખી, અને એને મારી નાખ્યો. એથી તેની આખી

બત સામી થઈ, અને મહમ્મદને હેરાત નહરાદી, રાજ્ય પોતે માહોમાહે નહેંચી લીધું. સૌથી બળવાન દોરાત મહમ્મદને બાએ કાબૂલ અને ગીજની અબ્યાં. હોડે આકલડે એની સાથે મિત્રા-ચારી પાંચલાનું કાધું પણ તેમાં તે નિગમ થયો.

હોડે આકલડે એનું કાર્ય કે અફઘાનીસ્તાનમાં શાહશુબ દોરાત મહમ્મદ કરતાં વધારે અત્યંત શક્તિશાળી તેના કાબૂ-કની માદી પાછી આપી; એ મતલબથી એણે હેરાતનો ઘેરો આવડો હતો તે દરમ્યાન ૧૮૩૮ના બહુનમાં રાજા રાજા રાજ-હતસિંગ, શાહશુબ, અને પોતાની વચ્ચે કનર કરી ત્રણેએ મળી દોરાતમહમ્મદ ઉપર અહાલ કરવાનો ડરાવ કાધો.

અફઘાનિસ્તાન સાથે લડાઈ. (૧૮૩૮-૪૨).—આપણે ઊપર કહી ગયા કે દોરાતમહમ્મદે અંગ્રેજ સાથે મિત્રાચારી પાંચી નહીં ત્યારે અંગ્રેજ રાજહતસિંગ અને શાહશુબ એ ત્રણેએ મળી અફઘાનિસ્તાન ઊપર અહાલ કરી. અને લશ્કરની સરદારી સ-રજેન હીનને સોંપી. ત્રણેએ કંદહાર નહ શાહશુબને માદીએ ખેસાડ્યો. તેઓ ગીજની હતી કાબૂલ ગયા, અને શાહશુબને રાજ્યા-શિષેક કાધો. (દોરાતઅલીતો બોખ રા તરફ નહરો ગયો હતો). હવે અંગ્રેજને ત્યાં રહેવાનું કાંઈ કારણ ન હોવાથી લશ્કરનો મહેટો ભાગ પાછો ફર્યો, પણ અફઘાનિસ્તાન પૂર્ણ રીતે તાણે કરતાં દોરાત-મહમ્મદ સાથે કટલાંક લુધ્ધો થયાં; હલલુ રહેવાન આગળ થયું. ૧૮૩૯, ત્યારપછી દોરાતમહમ્મદ મેકનોટન સાહેબને શમણ આ-વ્યો; તેણે તેને હિંદુસ્તાન મોકલી દીધો, ૧૮૪૦ અને ૧૮૪૧ના નવેમ્બર સુધી સલાહનું ડોળ રહ્યું, પણ હીસેમ્બરમાં આપણું આ-ફઘાનિસ્તાન ખંડ કરી ઉઠ્યું. કાબૂલમાં બન્ને સાહેબને, તેના ભા-ઈને, અને બીજા અમલદારોને મારી નાખ્યા. આખરે અંગ્રેજ

અમલદારોએ કંટાળીને અફગાન લોકોના મુખ્ય સરદાર હોસ્તમ-
હમદના ઓકરા અકબરખાન સાથે સલાહ કરી, પણ એક
ખાનગી મુલાકાત થઈ તેમાં મેકનોટન સાહેબને અકબરખાને જો-
વાથી મારી નાખ્યો. અને તેના સોળનીઓને કેદ કર્યા. આખરે
ખંડખેરોએ અંગ્રેજો પાસે ઘણીજ શરમભરેલી શરતો કબૂલ કર-
વાની તેઓને સહીસલામત જવાદેવાનું વચન આપ્યું; પણ અતિ-
સય ટકાડ, અને ખોરાકની તંગી વગેરેથી દુખી દુખી થવા લા-
ગ્યા. આ વખતે અકબરખાને કહેવડાવ્યું કે સ્ત્રીઓ તથા કબૂલના
વાળા સરદારો મારી પાસે આવશે તો તેમનું કું રક્ષણ કરીશ.
એ મુજબ જેનરલ એલિફિન્સ્ટન અને મેકનોટન સાહેબની મ-
લમો વગેરે ખીજાં કેટલાંક તે વાત કબૂલ કરી અને અકબરખાને
લેમને કેદ તરીકે રાખ્યા; પણ ખીજાં ગાણુઓને અફગાનોએ
મારી નાખ્યાં; માત્ર દાકતર બાર્ડન એક અંગ્રેજ પોતાના સોળતી-
ઓના માઠા સમાચાર કહેવાને જવાસાળાદ પહોંચ્યો. હવે કાબુલમાં
જેવું બન્યું કે ત્યાંના લોકોએ શાહશુજાને જોખીયા મારી નાખ્યો,
અને તેનું મુઠ્ઠું એક ખાડામાં ફેંકી દીધું. એ અરસામાં જેનર-
લ સેલ જવાસાળાદમાં અને જેનરલ નોટ કંદહારમાં ટકાવ કરી રહ્યા.

ચીન સાથે પહેલો વીઝહુ, (૧૮૪૦-૪૨) - હિંદુસ્તાનથી
ચીન ધણું અશીષ્ય જતું અને તેથી ચીના લોકોની ઘણી ખરી
લાલત થઈ હતી. ચીન સરકારે પોતાના દેશમાં અશીષ્ય લાવવાની
આટકાવ કરી, અને તેના ઉપર મોટું દાણ ખેસાડ્યું. એ ઉપરથી
બહેપારીઓ દાણ ચોરી કરીને છાનું પાનું ભઈ જવા લાગ્યા. આ
ચોરી આટકાવવામાં ચીની અમલદારો અંગ્રેજો રૈયત ઉપર મલ્લ
બુલમ મુજારવા લાગ્યા, તેથી લોકો ઓઠલાંડે સર કયુ મહને મો-
કનો. ૧૮૪૦ એણે કેટલીક છૂત મેળબા પછી ચીન સાથે ન-

નિકન આગળ કરાર કર્યા ; તેથી અંગ્રેજને હોકિંગ મળ્યું, અને એમોય, ધુચ્ચુ, નિંગપો અને સાંગાર્થ બંદરોમાં અંગ્રેજ વહાણોને મુદ્દપાર કરવાની રજા મળી. ૧૮૪૨.

૧૧-સોડઅલેન્ડરો, (૧૮૪૨-૪૪).—અફગાનીશ્તાનમાં અંગ્રેજની ગયલી ગાળાપરંતુ દેર લેવાને મોકલેલી સ્વારી આપણે ઉપર ફરી ગયા કે જે સેલ જંગલાખાદમાં અને જેનરલ નોટ કંદહારમાં ટકી પડ્યા હતા; એટલામાં બોગનેજે એવું બન્યું કે ત્યાં ધરતીકમ્પ થયો તેથી તેઓના બાધેલા કીસા, કોટ પ્રત્યાદિ સઘળાં રક્ષણનાં સાધનોનો નાશ થયો. હવે જેનરલ સેલની મદદે આપણર ધાટને રસ્તે જેનરલ પોલક આવ્યો, અને બોલન-ધાટને રસ્તે જેનરલ ઈંગલંડ આવ્યા, એ બન્ને લશ્કરે કાબૂલ ઉપર સ્વારી કરી. રસ્તામાં ધણાં ધુધો થયાં, તેમાં અંગ્રેજની કતેહ થઈ. સને ૧૮૪૨ના સપ્ટેમ્બરમાં સેલ કાબૂલ જઈ મુદ્દાંમાં જેનરલ નોટ ગીજની સર કરી તેના વિચો તોડી નાખી આદસે વરસ ઉપર મહુમ્મદે હરણ કીધેલાં સોગનાં પત્તા વહેરાનાં બારણાં પાછાં લઈ અંગ્રેજ મોકલાવ્યાં અને જેનરલ પોલકને કાલબુ જઈ મળ્યો. સેલ સાહેબની મડમ વગેરે અંગ્રેજના કેદીઓને મુદ્દે-ગીરોને સાંચ આપી છોડવ્યા. અંગ્રેજોએ કાબૂલનો મુદ્દો બગર બાળી નાખ્યો. રાજકાજમાં હાથ પાલવાનું દુરસ્ત ન લાગવાથી અંગ્રેજ લશ્કર પાછું હિંદુસ્તાન આવ્યું. રસ્તે મહુમ્મદ તથા બીજા અફગાન કેદીઓને તેઓને દેશ જતા દીધા. આ પ્રમાણે આ લશ્કરનો અંત આવ્યો.

ચિંધના અમીરો સાથે લડાઈ, (૧૮૪૨-૪૩).—અફગાનીશ્તાન સાથે લડાઈ ચાલતી હતી તે વખતે ચિંધના અમીરોએ અંગ્રેજની સામે દુશ્મનાઈના ચિન્હો બતાવ્યાં હતાં. તેથી લાડ

એસેન્જરોએ તેઓને શિખા કરવાનું ધાર્યું. એનર ઓટ્ટામ જે સિન્ધમાં અંગ્રેજ રેસિડંટ હતો, તેણે તેઓની સાથે નિશ્ચે અસં-
તોષ બનાવ્યો હતો. આથી અમીરોએ ખીજવાખને રેસિડંટના
ઘર ઉપર હુમલો કર્યો, પણ તેમાં તેઓ ફાળ્યા નહીં. ઓટ્ટામ
સાહેબ આગમોટમાં બેઠી આવ્યો ગયો. હવે ગવર્નર જનરલે સર
આર્ટર્સ નેપિયરને પૂછે સત્તા આખી સિન્ધ મોકલ્યો. જે યુદ્ધો
થયાં, - સીઆની અને હુંદરાના આગળ, ૧૮૪૩.- અને તે બંને-
માં અમીરો હાર્યા. સિન્ધ ખીજી ગજ સાથે બેળી દીધું, અને
અમીરોને રૂદ કાં બનાવસ મોકલી દીધા. નેપિયર સાહેબને સિ-
ન્ધના વીક કમીશનરની જગ્યા મળી.

ગ્વાલિયરમાં લડાઈ, (૧૮૪૩)-દોહતરાવ સિન્ધીયા ૧૮૨૭
માં આપુત મરણ પામ્યો. તેની રાણી જંગોળને દલતક લઈ તેની
વતી રાજ કરતી હતી. જંગોળએ ૧૮૩૩માં રાજ્ય સત્તા પોતાના
હાથમાં લીધી, પણ રાજ્યરક્ષક કોણ થાય તેને માટે રાણી
અને જંગોળના કાકા મામા સાહેબ વચ્ચે તકરાર ઊઠી. અ-
ંગ્રેજોએ મામા સાહેબને પક્ષ ખેંચ્યો, તેથી રાણીના પક્ષવાળા-
ઓએ મામા સાહેબને કહાડી મૂક્યો. આ ઉપરથી લોર્ડ એસેન્જ-
ર વચ્ચે પડ્યો, ને જે લશ્કર ગ્વાલિયર મોકલ્યો. જે યુદ્ધો
થયાં, - મહારાજપુર ને પનિઆર આગળ, - ખેલામાં સર હિંગ્લ
અને ખીજતમાં જનરલ એ ક્રોલે હ પામ્યા. આથી અંગ્રેજ રા-
જ્યરક્ષક થયા, અને ગ્વાલિયરમાં શાન્તિ થઈ. સને ૧૮૪૪માં
લોર્ડ એસેન્જરને ડિરેક્ટરોએ પાછો બોલાવી લીધો.

૧૨-લોર્ડ હાર્ડિંગ, (૧૮૪૪-૪૭). - પંજાબની હુકીકંત - રજુ
તસિંગના મરણ (૧૮૩૯) પછી પંજાબમાં છેક અંધાધુધી ચાલી
રહી હતી. રાજગાદી માટે રજુતસિંગના કુટુંબમાં અને રાજ્ય

મંડળમાં મારામાર અને કાપાકપ આવી હતી. આખરે રણજીત-
સિંગની માનીતી રાણી મંદાકુંવરનો પુત્ર ધુલિપસિંગ ગાદીએ
બેઠો. રાજા સગીર હોવાથી રાજકાર અલાનવાને સીખ સરદારો
ની સલાય થઈ, અને તે સલાયના નામ “ખાલસા” પાડ્યું. પણ
સને ૧૭૮૫માં ગળય સત્તા માટે પંજાબમાં ગરબડ મચી : હી

પહેલો પંજાબ અથવા સીખ વિગ્રહ, (૧૮૪૫-૪૭).—
સીખ લોકોના જખરા અને કવાચતી લશ્કરને મદદ આપી ગયા
હતા; અને લડવાને તૈયારી રહ્યા હતા; અને સીખ સરદારોનો ધા-
રો હતો કે જ્યારે લશ્કર ખળવાન થઈ પડે અને પોતાને અને
પોતાના રાજ્યને ધારતીપગાડે ત્યારે કોઈ પણ દુશ્મન રોકી ક-
લાડવો. એ રીતે સીખ ફોજને અંગ્રેજી હદ ઉપર આવી કરવા મો-
કલી, ૧૮૪૫. તે ફોજે સતલજ નદી ઉતરી આ પાર આવી શી-
રોજપુરમાં ધારતી ઉપબંધી આ ઉપરથી ગર્નવર નેતરલે લા-
ગમ જાહેર કરી. આર હુલો થયાં,—(૧) મુઝડી આગળ, તેમાં
લોડ ગજે લાલસિંગને હરાવ્યો, ૧૮૪૫; (૨) ફ્રાંચીઝરહાલ આ-
ગળ, તેમાં લોડ ગજ, લોડ હાર્ડિંગ, અને સર જોન લિટલરે
લાલસિંગને હરાવ્યો, ૧૮૪૫; (૩) અમલિવાલ આગળ સર હેરી
સ્મિથે રણજીતસિંગને હરાવ્યો, ૧૮૪૬; (૪) સોમપુર આ-
ગળ, તેમાં લોડ ગજે તેજસિંગ અને શામસિંગને હરાવ્યા,
૧૮૪૬. આખરે ધુલિપસિંગ જતો અંગ્રજને શરણ આવ્યો.
અને લાહોર આગળ કરાર કરીધો. તેની શરતો— ધુલિપસિંગને
અંગ્રેજે લાહોરના મહારાજન કબૂલ કરીધો, અને તેના સગીરપ-
ણા સુધી તે બ્રિટિશ રેસિડેન્ટના ઠ્ઠા પ્રમાણે ચાલે; બીઆસ
અને સતલજ નદી વચ્ચેનો જલંદર દોઆળ અંગ્રેજે પોતાના
રાજ્ય સાથે મળી દીધો; અંગ્રેજે લાહોરનો ખરચ લીધો; અને

નવા ગવર્નના રક્ષણને માટે લાહોરમાં એક બ્રિટિશ ફોર્સ રહે
તેના પોષણનો ખર્ચ ખુલિપસિંગે કબજા કર્યો.

બાળકલ્યા, આનંદભોજ, અને સનિતો માલ જે હજી કોઈ
કંઈ ટેકાણે હતો તે લોઈ હાર્ડિંગે બંધ પાડ્યો. અને ડગ મોરિને
નરમ પાડી ૧૮૪૮ની શરૂઆતમાં પોતે વિદાયત ગયો.

૧૩ લોઈ ડબ્લોસી, (૧૮૪૮-૫૬) - સીખ લોકો સાથે
બીએ વિઝાઈ, (૧૮૪૮-૪૯) - સને ૧૮૪૮માં લાલા મૂળરાજ
મૂલતાનને ગવર્નર હતો. એની જગ્યાએ લાહોરના સરદાર પ્તાન
સિંગને નીમ્યો. તે, જે અંગ્રેજી અમલદારો-વેન્સ એન્ડુ અને
એડવર્ડસને હજી મૂલતાન ગયો, પણ ત્યાં તે બંનેને કેટલાક
ખુતોઓએ મારી નાખ્યા. એ ખુતોઓને મૂળરાજે ક્ષતિમ આ-
પ્યું અને બળવાનો ઝુંડો રાખ્યો; તે ક્ષાન્ત પાડવાને અંગ્રેજો
નિશ્ચયા. લેફ્ટનન્ટ એડવર્ડસ અને કર્નલ કોર્ટલાંટ મોટાં લશ્કર
લાઈને ગયા; લાહનપુરના નવાએ મદદ આપી. જે યુદ્ધ થયો, -
ફિનેરી અને રાદુરામ આ બા ૧૮૪૮-નેમાં બળવાઓ તબ્દન
હારી ગયા. અને મૂળરાજને મૂલતાનના કિલામાં કેદ કરી તે
કિલાને ઘેરા ધાખ્યો. પણ ધોડા લશ્કરને લીધે અંગ્રેજનું કાબુ
નહીં. આથી બળવાનું જોર વધ્યું. લાહોરમાં બધા યુરોપી લોકો
ને મારી નાખવાના છે એવું એક કાવતરું અંગ્રેજોના જાણવામાં
આવ્યું તેમાં મહારાણી પાસ આમેલ હતી તેથી તેને કેદ કરી
બનારસ મોકલી દીધી. આખરે જનરલ ઝિંકર એડવર્ડસની
મદદે ગયો, અને મૂલતાનને ઘેરા ધાકી તે લીધું. ત્યાર પછી
બીજી બે ઝપાઝપી થઈ-રામમગર ૧૮૪૮. અને ચિન્થનવોલા
આગળ ૧૮૪૯માં-તે બંનેમાં લોઈ ગર્જ શરસિંગ અતરસિંગ
જોરે સીખ સરદારોને હંકાવ્યા. આખરે એક મોટી લડાઈ

ગુજરાત આગળ યઈ, સને ૧૮૪૯, તેમાં ગરેશેર સિંગને હરાવી શ્શિ-
ખ લોકોની સત્તા નરમ પાડી. અને પંચળ્ય ખ્રિષ્ટિશ રાજ્ય સાથે બે-
ળી દીધું. મૂળરાજને દેશનીકાલ કીધો. ધુલિપસિંગને અંગ્રેજે પાંચ
લાખ રૂપિયાનું વરદાશન કરી આપ્યું. કોહીરનુર નામનો દુનિયામાં
સૌથી મોટો હીરો એની પાસેથી વિક્રેયારીઆ રાણીને માફલાવી દીધો.

બ્રહ્મી લોકો સાથે બીજી લડાઈ. (૧૮૫૨-૫૩). સને ૧૮૫૨માં
આવાના રાજાએ અંગ્રેજનું અપમાન કીધું. અને તેના નોકરોએ ખ્રિષ્ટિ-
શ રૈયત ઉપર જીલ્લમ ગુજાર્યો. એ ઉપરથી લામખર્ટ અને ગોડવિન
સરદારો ત્યાં ગયા. લડાઈના દરમિયાનમાં તેઓએ રંગુન, માટ્યાન, બ-
સ્ત્રીન. અને પ્રોમ શેહેરો લીધાં. આવાના રાજાએ ગભરાઈને પેગુ
પ્રાંત અંગ્રેજોને આપી સલાહ કરી, ૧૮૫૩.

સને ૧૮૪૮માં સતારાનો ગજ શાહજી, સને ૧૮૫૩માં નાગપુરનો
રાજા રઘુજીભોંરેએ અને ઝાંસીનો રાજા ગંગાધરરાવ એ ત્રણે અપુત્ર મર-
ણ પામ્યા. તેઓને દત્તકન લેવા દેતાં તેઓનાં રાજ્ય લોડે ઉલહૈસીએ ખ્રિ-
ષ્ટિશ રાજ્યમાં ભેળી દીધાં. અયોધ્યામાં અંધેગ ચાલતું હતું તેથી તે
પ્રાંત પણ ૧૮૫૬માં ખ્રિષ્ટિશ રાજ્ય સાથે જોડી દીધો. એ શિવાય
૧૮૫૩માં ગવર્નર જનરલે વરાડ પ્રાંત નિઝામ પાસે દેવાને પેટે લીધો.
આ પ્રમાણે લોડે ઉલહૈસીની કારકીર્દીમાં અંગ્રેજોને ૧૧ પ્રાંત, સતારા
પંચળ્ય, રંગુન માટ્યાન, બસ્ત્રીન, પ્રોમ, પેગુ, નાગપુર, ઝાંસી, અયોધ્યા
અને વરાડ મળ્યા.

સને ૧૮૫૩માં કંપનીનો પટો પૂરો થવાથી કેટલાક અગ-
ત્યના નવા ફેરફાર સાથે પારડ્યામોંટે કરીથી કીધો. આ ગવર્નર
જેનરલની કારકીર્દીમાં કેળવણીને ઉત્તેજન મળ્યું, સડકો, પૂલ
વગેરે બાંધવાના વિચાર થયા, અને તેને સાર નાણાની મોટી
રકમો કરજે કહાડી; હિંદુસ્તાનમાં રેલવે તથા તાર શરૂ થયા.

પૂરવણી.

પ્રખ્યાત માણસોનું ટૂંક વૃત્તાંત.

મહુમ્મદ ગીજની.—એ મયકતગીનનો પુત્ર હતો, અને ૯૬૬માં જન્મ્યો હતો. એણે હિંદુસ્તાન ઉપર બાર સ્વારીઓ કરી. (જુઓ પાને ત્રીજો). તેની છેલ્લી સ્વારીમાં તેણે ગુજરાતમાં સોરઠી સોમનાથનું દેહેરું બાંધ્યું, અને તેમાંથી અથાગ દ્રવ્ય લઈ ગયો. તે ૧૦૩૦માં મરણ પામ્યો. તે સાહસિક અને ધનલોભી હતો.

મહુમ્મદ ધારી (શાહુજીની).—એ હિંદુસ્તાનમાં મુસલમાની રાજ્યનો સ્થાપનાર હતો. એણે ૧૧૭૫માં મૂલતાન છલ્યું, અને ત્રણ વરસ પછી લાહોર ઉપર ચઢાઈ કરી ત્યાંના રાજાને કેદ પકડ્યો. સને ૧૧૯૧માં દિલ્હી અને અજમેરના રાજા પૃથ્વીરાજે એને પાણિપત આગળ હરાવ્યો; પણ એ વરસ પછી તેણે પૃથ્વીરાજને શ્યાનેશ્વર આગળ હરાવી, કેદ પકડી, મારી નાંખ્યો. એણે ૧૧૯૪માં કનોજના રાઠોડ રાજા જયચંદને હરાવી કનોજ અને બનારસ લઈ લીધાં. કેટલેક વરસે ગઝકર નામના સોકે બળવો કરી લાહોર લીધું અને પંજાબ લૂટ્યું. તેમને સજા કરતાં તેઓમાંના કેટલાકે એને મારી નાંખ્યો, ૧૨૦૫.

મહુમ્મદ તખલખ.—એ ગ્યાસુદ્દીન તખલખનો ઓકરો હતો. એ ૧૩૨૫માં દિલ્હીની ગાદીએ બેઠો. એ શૂરવીર અને બહોલો હતો, પણ ગાંડાઘ બારેલાં કામો કરતો. એણે દક્ષિણમાં સ્વારી કરી. પણ ત્યાં એ ફાવ્યો નહીં, અને ત્યાંના સરદારોએ સ્વતંત્ર રાજ્ય સ્થાપ્યાં. પછી એણે ધરાન તથા ચીન ઉપર સ્વારી કરી. પણ તેમાં એનું સફર નાશ પામ્યું. એની ઘેલછામાં એણે પોતાની રાજમાની દિલ્હી બદલી દોલતાબાદ કરી, અને પોતાના

હાંત ઉપર એક કબર બંધાવી !! એ ૧૩૫૧માં મરણ પામ્યો.
બાબર.—એ હિંદુસ્તાનનો પહેલો મુગલ બાદશાહ હતો.
 એ તૈમૂરનો છોટો વંશજ હતો. અને ૧૪૮૩માં જન્મ્યો હતો.
 એણે ૧૫૨૬માં ઈબ્રાહિમ લોદીને પાણિપત આગળ હરાવ્યો,
 અને પોતે દિલ્હીનો બાદશાહ થયો. એણે ૧૫૨૭માં શિક્ષી આ-
 ગળ ચીતોડના રજપુત રાજા સંગને હરાવ્યો. અને ખીજે વરસે
 ચંદેરી લીધું; અને ૧૫૨૯માં એણે બંગાળા અને બહાર પ્રાંત જીત્યા,
 અને ખીજે વરસે મરી ગયો. ૧૫૩૦.

હુમાયુ. એ બાબરનો છોકરો હતો. યુગ્ધરાતનો બહાદુર-
 શાહ એનો દુસ્મન હતો. તેથી એણે ૧૫૩૪માં તેના ઉપર મુ-
 કાબ કરી તેને હરાવ્યો. એનો ખીજો દુસ્મન બહાર અને બંગા-
 લાનો સુબા સુરવંશનો શેર અકબાન હતો; તેણે એને કતોળ
 આગળ બે વાર હરાવ્યો. ૧૫૩૯, ૧૫૪૦. હુમાયુ ન્હાસતો
 ન્હાસતો છગન ગયો. ત્યાંના રાજા શાહ તરફે એને લશ્કર
 આપી હિંદુસ્તાન મોકલ્યો. ૧૫૫૬. અને તે વડે એણે સિકંદર
 સુરને હરાવી પોતાની ગાદી પાછી મેળવી, પણ છ મહીના બા-
 દશાહી બોગવી મરણ પામ્યો.

અકબર.—એ હુમાયુનો છોકરો હતો. અને ૧૫૪૨માં અ-
 મરકોટમાં જન્મેલો હતો. એ ૧૫૫૬માં ગાદીએ બેઠો. ત્યારે તેર
 વરસનો હતો તેથી બહેગમખાન રાજ્ય ચલાવતો હુમાયુનું મરણ
 સાંભળી આદિલશાહનો સરદાર હેમુ લશ્કર લઈ દિલ્હી આવ્યો;
 પાણિપત આગળ પ્રહ થયું. તેમાં બહેરામ જીત્યો. અકબરે
 ૧૫૬૦માં રાજ સત્તા પોતાને હાથ લીધી તેથી બહેરામ બંડ
 કરી ઉક્યો, પણ ફાલ્યો નહીં તેથી મકકે જવા નિકળ્યો. પણ
 યુગ્ધરાતમાં એને કાઢી મારી નાંખ્યો. એણે ૧૫૫૩માં અજમેર

અને બીજે વર્ષે ગ્વાલિયર તામે કીધાં. એણે ૧૫૬૮માં ચિતાડના રાજાને હરાવી તે શહેર લીધું. પછી એણે ૧૫૭૨માં સુન્દરાત, ૧૫૭૩માં બંગાળા, ખહાર અને ઓરિસ્સા. ૧૫૮૬માં કાશ્મીર, ૧૫૮૭માં સિંધ, અને ૧૫૮૪માં દંદહાર લીધાં. ૧૫૮૫માં અકબરે પોતાના છોકરા મુરાદને અહમદનગર છૂતવા મોકલ્યો. ત્યાં આંદખીબી રાજ કરતી હતી. તેણે મુરાદને હરાવી કહાડ્યો; આખરે અકબર જીતે ગયો, અને ૧૬૦૦માં અહમદનગર લીધું. અકબર ૧૬૦૫માં મરણ પામ્યો. એ દયાળુ અને ધનસાક્ષી હતો. એ જેમ મુસલમાનોને મોટા હુકુમની નગો આપતો. તેમ હિંદુઓને પણ આપતો. એણે જીજ્ઞાસુ કહાડી નાંખ્યો, અને સતિ થવાના આજ્ઞમાં અટકાવ પાડ્યો. રાજા ટોડરમલ-જમીનની વસુલાત વગેરેના ધારા બાંધનાર-આ રાજ્યમાં થઈ ગયો.

જહાંગીર—એ અકબરનો છોકરો હતો, અને ૧૬૦૫ માં બાદીએ જેઠો. એ ૧૬૧૧માં નૂરજહાં સાથે પરણ્યો. એણે ૧૬૧૩ માં અંગ્રેજ લોકોને સુરત, અમદાવાદ, ગાંધા અને ખંભાતમાં કાઢીઓ બાંધવા કીધી. અને જે વરસ પછી સર ટોમસ ગે કરીને અંગ્રેજ વકીલ આણ્યો, તે ઉપરથી કંપનીને એણે વહેપારના કેટલાક હક આપ્ય. એના રાજ્યમાં એના છોકરા શાહજહાંએ હામ હામ બંડો મચાવ્યાં. ૧૬૨૬માં કાનૂલ જતાં જહાંગીરને એના સરદાર મહાબતખાંએ કેદ પકડ્યો. નૂરજહાં તેને છોડાવવાને પહેલી તો કાવી નહીં, પણ પછવાડેથી તેને છોડાવ્યો. જહાંગીર ૧૬૨૭માં મરણ પામ્યો.

શાહજહાં—એ જહાંગીરનો છોકરો હતો, અને ૧૬૨૭માં બાદીએ જેઠો. બીજે વરસે દક્ષિણના રાજાઓ આનજહાં લોકોએ રવત્ર થવાનું પ્રગટ કીધું, પણ શાહજહાંએ તેની નગેએ

મહેશ્વરજીનાને નીમીને તેને માળવે મોકલ્યો. આથી જાનજહાંએ આગ્રામાં જાંડ ઉઠાવ્યું, પણ હારી ગયો. તેથી નહારી અહમદનગરના રાજા સાથે મળી દક્ષિણમાં જાંડ ઉઠાવ્યું, પણ આખરે ૧૬૭૭માં શાહજહાંએ અહમદનગર સર કર્યું. એજ વરસમાં કંદહારના ગવર્નર અલીમદાનખાને તેના પાદશાહના જૂલમથી કંટાળી તે શહેર શાહજહાંને આપ્યું, પણ ઇગની લોકોએ તે પાછું લઈ લીધું. શાહજહાંને ત્યાર છોકરા હતા-દારા, શૂજા, મુગદ અને ઔરંગઝેબ; તેમાં ઔરંગઝેબ સૌથી ખર્ચો હતો; તેણે પોતાના બાઈઓને જેર કરી તથા બાપને પદબ્રજ કરી ૧૬૫૮માં ગાદી પચાવી પાડી. શાહજહાંને હમારતોના ઘણા શોખ હતો. એણે આગ્રામાં તાજમહેલ બાંધ્યો, અને પોતાને વારસે ૬૫ કંચાડરૂપીઆ ખરચી મયુરાસન બનાવ્યું, એ ૧૬૬૬માં મરણ પામ્યો.

ઔરંગઝેબ-એ શાહજહાંનો સૌથી નહાનો છોકરો હતો. એણે પોતાના બાપને ૧૬૫૮માં પદબ્રજ કીધો, અને તેની ગાદી પોતે પચાવી પડ્યો. શિવાજી ને એનો કડો દુશ્મન હતો, તેની સાથે એણે ધણીવાર લડાઈ ચલાવી. એણે હિંદુઓ ઉપર જીજ્ઞાસા વેરે નાખ્યો, તેથી જોધપુરનો ગણો જસવંતસિંગ ને કાળુસનો સુબેદાર હતો તે એની સામે થયો, પણ તે ૧૬૭૭માં મરણ પામ્યો, ત્યારે ઔરંગઝેબે તેની વિધવા તથા છોકરાતું ધણું અપમાન કીધું, તેથી સત્રજી રજપૂતો સામા થયા; પણ ઔરંગઝેબના છોકરાઓએ તેઓને હરાવી નરમ પાડ્યા. પછી એના છોકરા અકબરે રજપૂતોના સમજાવવાથી જાંડ કીધું, પણ તેમાં તે ન ફાવતાં ઇરાન નહારી ગયો, અને ત્યાં ૧૭૦૬માં મરણ પામ્યો. સને ૧૬૮૬માં ઔરંગઝેબે બીજાપુર લીધું, અને બીજે વરસે ગાંધકોંડા લીધું. એણે દક્ષિણમાં લડાઈ ચલાવી, તે દરમ્યાન શં-

જાણને કેદ કરી તેને મારી નાખ્યો, અને શાહને કેદ કરીધો. ઔરંગઝેબ ૧૭૦૦માં અહમદનગર ગયો. અને ત્યાં ૧૭૦૭માં મરાઠા પાડ્યો. એ હુશિયાર અને લડાઈની અનુનવાળો હતો, પણ ધર્માન્ધ ને લુચ્ચો હતો.

પૃથ્વીરાજ.—એ અજમેર અને દિલ્હીનો ચોટાણુ રજ-પૂત રાજા હતો. એણે ૧૧૬૧માં શાહજુદ્દીન ઘોરીને પાણિપતના યુદ્ધમાં હરાવ્યો. પણ એ વરસ રહી તેણે એને સ્થાનેશ્વર આગળ હરાવ્યો. અને કેદ કરી મારી નાખ્યો. એ ખણોજ શરો અને સ્વદેશભિમાની રજપૂત રાજા હતો.

દોસ્તમહમ્મદ.—એ અકબરના રાજ્યમાં જમીનની વસુલાત વગેરેના કારા બાંધનાર હતો. એણે પોતાના કારા સુરવંશના શિરશાહના કાયદા ઉપરથી બાંધ્યા. એણે રાજ્યના ૧૮ વિભાગ કર્યા. અને તે દરેકમાં એકેકો સૂબેદાર નીખ્યો. એણે બંગાળના અફઘાન સરદારને તાબે કરીધો. અને તેને ૧૫૭૬માં મારી નાખ્યો.

ખુદોરામખાન.—એ એક ઈરાની અમીર હતો. હુમાયુને એની મદદથી ૧૫૫૪માં બંગાળના સિંકદર શરતે હરાવ્યો. હુમાયુના મરણ પછી એ અકબરની વતી રાજ ચલાવવા લાગ્યો, અને એણે પાણિપતના યુદ્ધ (૧૫૫૬) માં આદિલશાહના સરદાર હુમુને હરાવ્યો. આથી રાજ્યની કુલ સત્તા એના હાથમાં આવી. હવે અકબર બ્યારે મહેલો થયો, ત્યારે તેનાથી એ ખમાયું નહીં તેથી તેણે રાજસત્તા પોતાના હાથમાં લીધી. આથી ખુદોરામખાં બંડ કરી ઉઠ્યો. પણ કુલ્યો નહીં. તેણે મકકેબના જવા નિકળ્યો, પણ ગુજરાતમાં તેને કોઈએ મારી નાખ્યો.

મહોબખાન.—એ કાયુલમાં રાજ કરતો હતો ત્યાંથી એને નૂરજહાંએ પોતાના છોકરા શેરિઆરને ગાદી આપવામ

મદદ કરવાને દિલ્હી ખોલાવ્યો. જ્યારે ૧૬૨૧માં શાહજહાં બંદ કરી ઉડ્યો, ત્યારે મહોબનખાંએ તેને દક્ષિણમાં નહસાડ્યો. એને ચાર્દિઝ શાહખાન જેડે દોસ્તી થઈ તેથી એ નૂરજહાંનો અકારો જાણ પડ્યો. જ્યારે જહાંગીરે કાઝુલ તરફ મહાધો કરી ત્યારે તેણે મહોબતખાનની મદદ માગી; તે લસકર લઇને આવ્યો. પણ પાદશાહ એના ઉપર ગુસ્સે થયેલો સાંભળી એણે તેને કાઝુલ જતાં રસ્તામાં કેદ પકડ્યો. નૂરજહાંએ તેને છોડવાને ઘણી મહેનત કરીધી; ખેલાં તો ફાવી નહીં, પણ પાછળથી તેને છોડાવ્યો. મહોબતખાન દક્ષિણમાં જઈ શાહજહાંને મળે. અને જહાંગીરના મરણ પછી તેને ગાદીએ બેસાડ્યો. શાહજહાંએ એને ૧૬૩૨માં દક્ષિણનો સુબેદાર બનાવ્યો, પણ બે વરસ રહી સને ૧૬૩૪માં એને પાછો ખોલાવી દીધો.

ચાંદખીખી.—એ ખીખપુરના અત્રીઆદિલશાહની વિધવા બેગમ હતી. ૧૫૯૫માં અહમદનગર એના હાથમાં આવ્યું. તેને અકબરના છોકરા મુરાદે ઘેરો બાલ્યો, પણ એણે એવીતો ખહાડુરીથી તેનું રક્ષણ કરીધું કે મુરાદને ઘેરો ઉઠાવી આવ્યાં જતું પડ્યું. પછી અકબરે જાતે આવી ૧૬૦૦માં એ રોહિર લીધું. ચાંદખીખીને તેના રીપાઈઓએ મારી નાખી.

મલીકઅમર.—એ આખીસિનિયાનો રહેવાસી અહમદનગરમાં મહોલો અનીર થઈ પડ્યો હતો. ચાંદખીખીના મરણ પછી એ અહમદનગરના રાજ્યનો કરભાગ ચલાવવા ભાગ્યો. એણે દક્ષિણમાં ટોડરમલની મહેસુલની પદ્ધતિ દાખલ કરીધી. અને ૧૬૨૬માં મરણ પામ્યો ત્યાંસુધી મુગલોની સામે ખહાડુરીથી ટકી રહ્યો.

નાદિરશાહ.—એ ધરાનનો પાદશાહ હતો. એણે કંદહાર અને કાઝુલ છતાં પછી અહમદશાહના નખતમાં હિંદુસ્તાન

ઉપર અડાઈ કરી મુગલ લશ્કરને ૧૭૩૮માં કર્નાલ આગળ હરાવી પાદશાહ સાથે એ દીલ્હી ગયો. ત્યાં ઈરાનીઓને મુગલોએ માર્યા, તેથી નાદિરે દિલ્હીના ભોંકોની કતલ કરાવી, દિલ્હી લૂટી, પુષ્કળ દ્રવ્ય લઈ, પાદશાહને ગાદીએ બેસાડી. પાછો ધરાન ગયો, ૧૭૩૬. એને ૧૭૪૭માં એની પ્રભુએ મારી નાખ્યો.

શિવાજી, — એ ૧૬૨૭માં જન્મ્યો હતો. એના બાપનું નામ શાહજી હતું, તે મલીકઅંબરના અને પઠવાડેથી ખીજપુરના રાજાના લશ્કરનો સરદાર હતો. એને સખતાં વાંચતાં કંઈ આવડતું નહોતું, પણ લડાઈના કામમાં ખૂબો ચતુર હતો. એણે ૧૯ વરસની ઉંમરે તેર્નિઆના કિલ્લો લીધો. અને તેમાંથી એને પુષ્કળ દ્રવ્ય મળ્યું તે વડે એણે રાચગઢનો કિલ્લો ખાંધ્યો. ૧૬૫૯માં ખીજપુર સરકારે એની સામા અફઝૂલખાનને મોકલ્યો. પણ શિવાજીએ તેને અંબર મારી મારી નાખ્યો, અને તેનું ભસ્મકર કાપી નાંખ્યું. એણે ૧૬૬૨માં દક્ષિણના સૂબા શાયિસ્તખાન ઉપર અડાઈ કરી, તેના બેપર બા કીધો. પણ તેબચી ગયો, અને તેની બે આંગળીએ કપાઈ ગઈ. ૧૬૬૪માં એણે સુરત લૂટ્યું, અને ત્રીસ કરોડની મતા લઈ ગયો. એજ વરસમાં એણે રાજાની પદવી ધારણ કરી પોતાના નામના સિક્કા પાડવા લાગ્યો. એણે ૮૫ વ્હાણુનો કાફલો ખાંધ્યો, અને મકકે જનારા જત્રાણુ ભોંકોનાં વ્હાણુ લૂટવા લાગ્યો. આથી ઔરંગઝેબે ખીજપુરને એની સામા રાજા જયસિંગ અને દીલીરખાનને મોકલ્યા. તેઓએ એને હરાવી એના વીસ કિલ્લા લઈ લીધા. એ નુકસાનના ખલામાં શિવાજીને ખીજપુરના રાજાના કેટલાક ભાગની ચોથ અને સરદેશખુખી સેવાનો હક મળ્યો. પછી એણે ઔરંગઝેબની તરફથી જસિંગ સાથે જઈ ખીજપુરના રાજા સાથે લડાઈ કરી, તેથી ખુશી થઈ પાદશાહે એને

દિલ્લી બોલાવ્યો. પણ ત્યાં એને કેદ રાખવા જોતું કરવામાં આવ્યું તેથી તે બહાસી રાયગઢ પાછો આવ્યો. ૧૬૭૦માં એણે પાણ્ડુ મુરત લૂટ્યું, અને ચાર વરસ પછી પોતાનો રાજ્યાભિષેક કરાવ્યો. ૧૬૭૬માં એણે કર્ણાટક ઉપર ચઢાણ કરી જીતી. વેલોર, વગેરે શહેરો લીધાં. એ ૧૬૮૦માં મરણ પામ્યો. એ બહાદુર લડવૈઓ, અનુર સરદાર, અને હુશિઆર રાજકારબારી પુરૂષ હતા.

ચંદાસાહેબ.—એ કર્ણાટકના નવાબ રોસ્તઅલીનો જમાજ હતો. એ ફ્રેંચ પક્ષનો હતો. ત્રિચિનાપલીના હિંદુ રાગના મરણ પછી એણે તેની વિધવા રાણી નેડે દગો કરી તે શહેર લઈ લીધું, ૧૭૩૬, અને તંજાવરના મરેઠી રાજ પાસેથી ટેરિકલ ખંદર લઈ ફ્રેંચોને આપ્યું. હવે મરેઠાઓએ ત્રિચિનાપલીને ઘેરા બાંધ્યો, અને ચંદાસાહેબને કેદ કરી સતારે લાખ ગયા, ૧૭૪૧. હવે નિઝામ-ઉલ્-ડકના પૌત્ર મુન્દુરજંગને નામિરજંગ સાથે લડ્યું પડ્યું. તેથી તે સતારે મરેઠાઓની મદદ લેવા આવ્યો. અહીં-આં એને ચંદાસાહેબ સાથે દોગતી થઈ. જન્મે એ મળી દુખેને કાગળ લખ્યો. તેણે મરેઠાઓને સાત લાખ રૂપીઆ આપી ચંદાસાહેબને કેદમાંથી છોડાવ્યો. પછી ત્રણોએ મળી અન્વરહાનને આંધુર આગળ હરાવ્યો. ૧૭૪૬-૫૦, અને ચંદાસાહેબ કર્ણાટકનો નવાબ થયો. ૧૭૫૧માં ચંદાસાહેબે ફ્રેંચોની મદદથી ત્રિચિનાપલીને ઘેરા બાંધ્યો. અને તે શહેર તાળે મવાની તૈયારીમાં હતું એવામાં કસાઈવે ચંદાસાહેબની રાજધાની આક્રમિતે ઘેરા બાંધી તે શહેર લીધું. પછી કસાઈવ અને લોરેન્સ ત્રિચીનોપલી કે જેમાં મહમદઅલી ઘેરાયેલો હતો; અને નેને ચંદાસાહેબે ઘેરા બાંધ્યો હતો, તે ઝીંઝવવાને ત્યાં ગયા; ત્યાં ભારે લડાઈઓ થઈ, તેમાં ચંદાસાહેબ માર્યો ગયો, ૧૭૫૨.

દૂપ્પે.—એ દ્રૌપદ ઇસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનીનો મુખ્ય વહેપારી હતો. સને ૧૭૩૧માં દ્રૌપદે એ એને ચંદ્રનગરનો ગવર્નર બનાવ્યો, અને દસ વરસ પછી એને પોન્ડિચરીનો એને હિંદુસ્તાનમાં દ્રૌપદ રાજ્યોનો ગવર્નર ન્હનરલ બનાવ્યો. એણે અંગ્રેજોને હિંદુસ્તાનમાંથી કઢાડવાનો વિચાર કર્યો. એણે લાંબોડોનેધને મદ્રાસને ઘેરા બાલવા મોકલ્યો. તેણે તે શહેર લીધું તો ખરું, પણ લાંબા બંધ અંગ્રેજોને પાછું આપ્યું. આ વાત દૂપ્પેએ મંજૂર ન રાખી અને મદ્રાસ બંધ અંગ્રેજ કંદીઓને પોન્ડિચરી મોકલી દીધા. શરત પ્રમાણે અન્વરદીનને મદ્રાસ ન મળ્યું તેથી તેણે એની સામા પોતાના ઊકરાને લશ્કર આપી મોકલ્યો, પણ તે હારી ગયો ૧૭૪૬. દૂપ્પેએ હવે ફોર્ટ સેન્ટ ડેવિડ ઉપર હુમલો કર્યો, પણ અંગ્રેજોની મદદે વહાણોનો એક કાફલો આવ્યો તેથી એનું ખીલકુલ ફાળ્યું નહીં. ૧૭૪૮માં અંગ્રેજોએ પોન્ડિચરીને ઘેરા બાંધ્યો, પણ દૂપ્પેની ચતુરાઈ આગળ તેઓ ફાળ્યા નહીં. એને ચંદાસાહેબ સાથે દોસ્તી હતી, તેથી એણે મરદાઓને સાત લાખ રૂપીઆ આપી તેને કેદમાંથી છોડાવ્યો; અને એણે, ચંદાસાહેબ અને મુલકદરજે મળી અન્વરદીનને અંબુર આગળ હરાવ્યો, ૧૭૪૯-૫૦ ખીજે વરસે નાસિરજંગ માર્યો ગયો. ત્યાં દૂપ્પેએ એક જયસ્તંભ ઉભો કર્યો, અને એક શહેર બાંધ્યું તેનું નામ દૂપ્પે-ફતેહ-આબાદ પાડ્યું, અને ૧૭૫૪માં દ્રૌપદ સરકારે એને પાંચે મોલાવી લીધો. એ ૧૭૬૪માં મરણ પામ્યો.

લાંબોડોનેધ.—એ દ્રૌપદ સરદાર ૧૭૪૬માં દૂપ્પેની મદદે હિંદુસ્તાન આવ્યો. એને દૂપ્પેએ મદ્રાસને ઘેરા બાલવા મોકલ્યો; તે શહેર એણે લીધું, પણ લાંબા બંધ દૂપ્પેની મરજી ઉપરાંત તે અંગ્રેજને પાછું આપી વંદી પોતાના વહાણ મોરિશ્યસ હંદારી

ખા. એ ક્રાન્સ ગયો ત્યારે એને ફ્રેંચ સરકાર કેદ કરીધા. એ ૧૭૫૩માં મરણ પામ્યો.

યુસી. - એ બહાદુર ફ્રેંચ સરદાર ૧૭૧૮માં જન્મ્યો હતો. એ જ્યારે હિંદુસ્તાન આવ્યો ત્યારે એણે દુપ્પેના હાથ નીચે કામ કરીધું. ૧૭૫૦. એણે સલાબનગરને દક્ષણનો સૂબેદાર બનાવી રક્ષણમાં ફ્રેંચ સત્તા સ્થાપી. અને પછાટેથી દોલતાયાદ ગઢ લીધો. એ પૂર્ણ સત્તામાં આવ્યો એટલે ફ્રેંચ સરકારે એને બદલે લાલીને મોકલ્યો. ૧૭૫૯માં એણે અને લાલીએ અંગ્રેજોના શેહેર નાન્દિવાલને ઘેરા લાલ્યો; અહીંયાં લડાઈ થઈ તેમાં ફૂટે બન્નેને હરાવ્યા, યુસી કેદ પડ્યો. ૧૭૬૦. એ ૧૭૮૩માં મરણ પામ્યો.

લાલી. - એ એક પ્રખ્યાત ફ્રેંચ સરદાર હતા. એ ૧૭૫૭માં હિંદુસ્તાન આવ્યો. એણે ફોર્ટ સેન્ટ રેબિડને ઘેરા લાલી તે ગઢ લીધો. ફ્રેંચ સરકારે દોલતાયાદમાંથી યુસીને કહાડી એને ફ્રેંચ રાજ્યનો ગવર્નર જનરલ બનાવ્યો તેથી તે રાજ્યને ધણું નુકસાન થયું. ૧૭૫૯માં એણે મદ્રાસને ઘેરા લાલ્યો. પણ અંગ્રેજોની મદદે એક બહાણનો કાફલો આવ્યો. તેથી એને તે ઘેરા છોડાવવો પડ્યો. ૧૭૬૯માં એણે મદ્રાસને ઘેરા લાલ્યો પણ અંગ્રેજોની મદદે એક બહાણનો કાફલો આવ્યો. તેથી એને તે ઘેરા છોડાવવો પડ્યો. ૧૭૫૯ના હાસેમ્બરમાં એણે અને યુસીએ બેન્દિ-બોક્ષને ઘેરા લાલ્યો; અહીંયાં લડાઈ થઈ તેમાં સર આમર ફૂટે બન્નેને હરાવ્યા. ૧૭૬૦. અને યુસી કેદ પડ્યો. ૧૭૬૧માં અંગ્રેજોએ પોન્ડિચરી લીધું. અને લાલીને કેદ કરી મદ્રાસ મોકલી દીધો. છુટ્યા પછી એને ફ્રેંચ સરકારે ૧૭૬૬ ગદેન મોકલ્યા.

રોબર્ટ ક્લાર્ક. - આ પ્રાંત અંગ્રેજ સરદાર ૧૭૨૫માં જન્મ્યો હતો. ૧૭૪૪માં એ કંપનીના મહેતા તરીકે હિંદુસ્તાન

આવ્યો. પણ તે નોકરી એને પસંદ ના પડવાથી ભરૂચમાં દાખલ થયો. એણે પોતાની પહેલી જહાડુરી પોન્ડિચરીને ઘેરો ધાલ્યો તે વખતે જાતાવી, અને ૧૭૪૮માં દેવિદાસ મઠ લીધો. જ્યારે ૧૭૫૧માં ચંદાસાહેબે અને તેના મળતીયા ફ્રેંચોએ અંગ્રેજના મિત્ર મહામદઅલીને ત્રિચીન પક્ષીમાં ઘેર્યો, ત્યારે કલાઈવે ચંદાસાહેબની રાજ ધાની આફ્ટ ઉપર હુમલો કરી તે શહેર લીધું. ચંદા સાહેબે પોતાના છોકરા રાજ સાહેબને મોકલ્યો, પણ તેનું કંઈ ફાવ્યું નહીં. ૧૭૫૭માં કલાઈવે ખારીના યુદ્ધમાં સુરાજકોટલાને હરાવ્યો. એણે મુગલ બાદશાહ શાહઆલમ ખીજાને બે વાર પટના આગળ હરાવ્યો. અને તેની પાસે જંગળા, જહાર, અને આરિકસાની દીવની મેળતી. ૧૭૬૫. રાજમાં ધણું અગવળના સુધારા કરી એ ૧૭૬૭માં ઈંગ્લંડ ગયો ત્યાં એ ૧૭૭૪માં આપઘાત કરી મરણ પામ્યો. એ લગાઈમાં ઘણો જહાડુર હતો.

મેજર લારેન્સ—એ એક અંગ્રેજ સરદાર હતો. સને ૧૭૪૮માં ફ્રેંચોએ કલ્કત્તા ઉપર હુમલો કર્યો ત્યારે એણે તેનું જહાડુરીથી રક્ષણ કર્યું. એણે બે વરસ સુધી ફ્રેંચોને ત્રિચીનો પક્ષી આગળ હરાવ્યો. અને ૧૭૫૨માં બાહર આગળ તેઓને હરાવ્યા.

સર આયર કટ—એ આયર્લેન્ડમાં ૧૭૨૬માં જન્મ્યો હતો. ૧૭૫૭માં એ હિંદુસ્તાન આવ્યો. અને ત્રણ વરસ પછી ફ્રેંચ સરદાર લાસીને પાન્ડિચરના યુદ્ધમાં હરાવ્યો. સને ૧૭૬૧માં એણે પોન્ડિચરીને ઘેરો ધાલ્યો તે શહેર લીધું એ ૧૭૭૦માં ત્રિપાલત ગયો, અને ૧૭૮૧માં પાછો આવ્યો એણે હૈદરને પોટી નોવો, પોલિથેર, અને શાલિંગડના યુદ્ધમાં હરાવ્યો. એ ૧૭૮૩માં મદ્રાસમાં મરણ પામ્યો.

મીર જાફર.—એ સુરાજકોટલાના સરકારનો સરદાર હતો. એણે

કલાઇવ બગેરે સાથે મળી સુરાજીઉદ્દેશાને પદબ્રજ કરવા મસલાત કી-
ધી, અને તેને ૧૭૫૭માં પ્લાસી આગળ હરાવી પોતે નવાબ થયા.
બીજે શાહ આલમ શુજાઉદ્દેશા સાથે મળી એને ગાદી ઉપરથી ઊઠાડ-
વાનો વિચાર કરી સરકાર સાથે ગયો; પણ પટના આગળ અંગ્રેજની
મદદથી મીર જાફરે તેઓને હરાવ્યા. એ એરસામાં એને અંગ્રે-
જથી સ્વતંત્ર થવાનું મન ગયું; તેમાં એણે બલંદાઓની મદદ લી-
ધી, પણ ચિન્સુરા અગળ યુદ્ધ થયું તેમાં કર્નલ ફ્રાંકલિન તેઓ
હારી ગયા. ૧૭૫૯-૬૦. હવે કલાર્ધવની જગોએ વાનિસટાર્ટ આ-
વ્યો, તેણે એની પાસેથી અંગ્રેજનું લેણું માગ્યું, પણ તે એ-
નાથી અપાયું નહીં, તેથી એને ગાદી ઉપરથી ઊઠાડી એના જ
માઠ મીર કાસિમને નવાબ કીધો. પછી અંગ્રેજને મીર કાસિમ-
સાથે લાંબો પડ્યો, ત્યારે એને પાછો નવાબ બનાવ્યો. એ ૧૭૬૫મ-
મરણ પામ્યો.

મીર કાસિમ. - એ મીર જાફરનો જમાઇ હતો. જયારે
જાફર અંગ્રેજના સામે ગયો ત્યારે તેઓએ એને બંધવાનો ન-
વાબ બનાવ્યો. ૧૭૬૦. એ ખદલ એણે અંગ્રેજને ખર્દવાન મીદ-
નાપુર અને ચીતાગાંગ આપ્યાં. એને પદબ્રજ કરવા બીજે શાહ-
આલમ શુજાઉદ્દેશાની મદદ લઈ આવ્યો. પણ તેને પટના આગળ
કર્નલ ક્રાલિયરે હરાવ્યો. ૧૭૬૧, તેથી તેણે મીરકાસિમને નવાબ કબુ-
લ કીધો. પછી એણે જેમ કંપનીના માન ઉપર દાણની મારી
કીધી હતી તેમ પોતાની રૈયતના માલ ઉપર પણ કીધું તેથી કં-
પની ગુરસે ઘઈ એને ગાદી ઉપરથી ઊઠાડી એના સસા. મીર જાફ-
રને પાછી ગાદી આપી. આથી મીર કાસિમ અંગ્રેજના સામે
ગયો. પણ ચેરીઆ આગળ હારી ગયો, ૧૭૬૩. ત્યાર પછી
શુજાઉદ્દેશા, અને બીજે શાહ આલમ સરકાર લઈ આવ્યા. બકસર

આમળ યુદ્ધ થયું. તેમાં મેજર મન્રોએ એ ત્રણોને હરાવ્યા. ૧૭૬૪-
સુરાજીત હોવા.—એ બંગાળા બહાર અને એ.િસાનો ન
વાળ હતો, એને અંગ્રેજ સાથે કુદું વે. હતું. એણે કાસિમ બ.
નરમાં તેઓની કોઠી ભૂટી અને કલકત્તા ઉપર હુમલો કીધો-
એના મણુસોએ ૧૪૬ અંગ્રેજોને એક જ્હાની ઢોટડીમાં પૂર્વા,
તેમાંથી ૧૨૩ યુગળાઈ મૂઆ, એના સામી એના ચરદર મીર
નકર, કલાધવ, અને બીજાઓએ મળી એક મસલત રચી, એ-
ને પ્લાસીના યુદ્ધમાં હરાવ્યો, ૧૭૫૭. તરલજ પછી એને મીર
નકરના છાકરા મીરાને મારી નાંખ્યો. એ વિષયો ને કૂર હતો.

હૈદર અલી.—એ એક પંજાબી ક્ષીરનો પૌત્ર હતો. એ
મહેસુરના રાજાની નોકરીમાં દાખલ થયો, અને તેણે એને ડિંગીલ
પ્રાંતની શેજદારી આપી. ત્યાં એણે લૂટકાટ કરી, પુઝળા દ્રવ્ય જે-
ળવ્યું. સને ૧૭૬૧માં એણે રાજાને અને પ્રધાન નંદરાજને પદ
બ્રહ્મ કીધા. અને પોતે સૂલતાન થયો. ૧૭૬૩માં એણે એડનોર
ઉપર ચહડાઈ કરી તે શહેર લીધું. ૧૭૬૬માં એણે મલખાર ઉ-
પર ચહડાઈ કરી કેલીકટ લીધું. હૈદરનો આ ઉદય માધવરાવ પેશ્વા,
નિવત્તમ અને અંગ્રેજથી ખમાયો નહીં તેથી તેઓએ એના ઉપર
ચહડાઈ કરી, પણ હૈદરે પેશ્વાને લાંચ આપી તે પક્ષમાંથી તેને
જોડ્યો, અને નિઝામને લાંચ આપી પોતાના પક્ષમાં લીધો. પ-
છી એણે અંગ્રેજો સાથે અંગામ અને ત્રિનોમલી આગળ મુદ્દ
કીધો, ૧૭૬૭, પણ બંનેમાં કર્નલ સ્મિથે એને હરાવ્યો. સને
૧૭૬૯માં એણે અંગ્રેજ સાથે મદ્રાસ આગળ કરાર કીધો. ત્રણ
વરસ પછી ત્રિંબકમામાએ એને ચરકુલી આગળ હરાવ્યો.
૧૭૮૦માં અંગ્રેજ સામા એ પાછો ઉડ્યો, અને પેલીલોર આગળ
કર્નલ બેલીને હરાવી તેને કેદ પકડ્યો, પણ સર આયરકૂટ એને

પોર્ટોનોવો, પોલીસોર, અને શોલિંગઢનાં યુદ્ધોમાં હતા. ૧૭૮૧. ૧૭૮૨માં ૮૦ વરસની ઉમરે એ મરણ પામ્યો. એ કૂર હતો, પણ ભરકરી કામમાં ચતુર અને દૃઢ મનનો હતો.

ટીપુ- એ હૈદરનો છોકરો હતો. અને ૧૭૮૨માં મૈસુરની માદીએ ખેડો. એજ વરસમાં એણે કર્નલ બ્રાયવેન્ટને કોલેરન નદીના કિનારા આગળ હરાવ્યો, એણે મરેહા અને નિબમની સામાં થઈ કેનેરા કુર્ગ. અને મલબાર પ્રાંતો જીત્યા. ૧૭૮૬માં એણે અંગ્રેજના મળતિમા ત્રાવણકોરના રાજા ઉપર ચડાઈ કરી, તેથી તે- એએ એને ૧૭૮૧માં અરિકેરાના યુદ્ધમાં હરાવ્યો. પછી ખીજે વરસે લોડ કોર્નવોલસે શ્રીરંગપટ્ટણને ઘેરો બાલ્યો. અંગ્રજનું જો- ર વધારે જોષ ટીપુએ સલાહ કરી. ૧૭૮૬માં એણે અંગ્રેજોની સામાં લડવા કાબૂલના જમાનશાહ, અને ફ્રાન્સના નેપોલ્યન બો- નાપાર્ટ સાથે ખટખટ ચલાવી. આ વાતની ખબર લોર્ડ વેલ્સલેને પડી એટલે તેણે એ ભરકર એની સામાં મોકલ્યાં. જનરલ રટયુ- અર્ટ સદાશિર આગળ, અને જનરલ હેરિસે માથેલી આગળ એને હરાવ્યો. અને બન્ને ભરકરે મળી શ્રીરંગપટ્ટણને ઘેરો બાલી તે લીધું. ટીપુ લડતાં રણમાં પડ્યો. ૧૭૯૯. એ કૂર હતો. પણ લડવામાં ઘણોજ શરો હતો. એને મૈસુરનો “વાઘ” કહેતા.

લોર્ડ લેઈક- એ એક પ્રખ્યાત અંગ્રેજ સરદાર હતો. એણે કે- લતગવ સિંધીઆને દિલ્હી, આગ્રા, અને લાસ્વારીના યુદ્ધોમાં હરાવ્યો, અને ખીજા શાહઆલમને મરેહી સત્તામાંથી હોડવી આગ્રા લીધું. ૧૮૦૩. સને ૧૮૦૪માં એણે જસવંતરાવ હોલકરને ફરકા- માદ આગળ હરાવી દીગ ગઢ લીધો. ૧૮૦૫ની શરૂઆતમાં એણે ભરતપુરને ઘેરો બાલ્યો; તે કિલ્લો એનાથી લેવાયો નહીં પણ ત્યાંના રાજાને હોલકરના પક્ષમાંથી કહાડી તેના પાંચથી વીસ લાખ રૂપિયા

લીધા. એ ૧૮૦૯માં મરણ પામ્યો.

નાનાદ્રુનવિસ—એ ઘણો દુશિઆર મરેદા કારભારી હતો. જ્યારે પાંચમાં પેશ્વા નારાયણરાવનું જૂન થયું. ત્યારે એણે રાધો-
બાની સાથે યદ્ય તેની વિધવાનો પક્ષ લીધો. અને તેનો હોકાંગ
૪૦ દીવસનો થયો એટલે તેને પેશ્વાની ગાદીએ બેસાડ્યો. હવે
રાધોબાએ પેશ્વઈ લેવાને મુખર્ઈ સરકાર સાથે સુરતના કરાર કીધા,
ત્યારે એણે બંગાળા સરકાર સાથે પુરંધર આગળ કરાર કીધા.
૧૭૭૬, આથી મુખર્ઈ સરકાર અને બંગાળા સરકાર વચ્ચે તકરા-
ર ચાલી, તેથી નાનાએ ફ્રેંચની મદદ માગી; એ બેન્ડ મુખર્ઈ અ-
ને બંગાળા સરકારે એકમત થઈ રાધોબાનો પક્ષ લીધો, પણ ખી-
લકુલ ફાતી નહીં તેથી નાના સાથે સાલખાઈ આગળ કરાર કીધા,
૧૭૮૨, અને નારાયણરાવના છોકરાને અંગ્રેજ પેશ્વા કબૂલ કીધો.
જ્યારે રાધોબાનો છોકરો ખીજો બાહુરાવ પેશ્વા થયો, ત્યારે તેણે
એને કેડ કીધો, અને શિર્ગિરાવ ધાટગેને પ્રધાન આવ્યે, પ-
ણ તેના જીલમથી કંટાળી પેશ્વાએ નાનાને પાછો પ્રધાન બનાવ્યો
પણ તે તરતજ મરણ પામ્યો. ૧૮૦૦. એ ઘણોજ ચતુર પુરુષ હતો.

મહાદાજી સિંધીઆ--એ ૧૭૬૧માં ગાદીએ બેઠો; એ
નાનાદ્રુનવીસનો હરીફ હતો. એણે રાધોબા અને અંગ્રેજ તરફથી
૧૭૭૯માં નાનાદ્રુનવિસ સાથે વારગામના કરાર કર્યા. તે અંગ્રેજો-
એ પાળ્યા નહીં. તેથી જ્યારે અંગ્રેજોએ ડભોઈ અને અમદાવાદ
લીધાં, ત્યારે સિંધીઆ તેઓના સાંભો થયો, અને પેશ્વાના વકીલ
તરીકે અંગ્રેજ સાથે ૧૭૮૨માં સાલખાઈના કરાર કીધા, તેમાં એ-
ને ભરૂચ મળ્યું. એ કરાર એને સ્વતંત્ર મેરેડી રાજ્ય સ્થાપવાને
ધણા લાભકારક થઈ પડ્યા. એણે ગોહદના રાજા પાસે ગ્વાલિયર
લીધું, અને દિંદીમાં પૂર્ણ સત્તા મેળવી પેશ્વાની વતી વંશપરંપરા

કારભાર ચલાવવાની સનદ મેળવી. પછી એણે જેપુર, ભખપુર વગેરેના રાજાના અને ઘણા નવાણાના તાબે કીધા. એ એટલો બળવાન થઇ પડ્યો કે એણે પેશ્વાઈ છીનવી લીધી હોત, પણ એકાએક એ ૧૭૮૪માં મરણ પામ્યો.

દોલતરાવ સિંધીયા.—એ મરેઠી સરદાર ૧૭૯૪માં ગ્વાલીઅરની ગાદીએ બેઠો. સને ૧૮૦૧માં જસવંતરાવ હોદ્કરે એને ઉજ્જન આગળ હરાવ્યો. પણ તરતજ એણે ઇંદોર આગળ હોદ્કરને હરાવ્યો. બીજા બાજુરાબે અંગ્રેજ બેઠે ૧૮૦૨માં વસે આગળ કરાર કાઢ્યા તેથી નારાજ થઈને એણે અંગ્રેજ સાથે લડાઇ કરી. એ અને રઘુજી ભોંરસે એકઠા થઈ અસાઈ આગળ અંગ્રેજ સાથે લડ્યા. પણ તેઓને જનરલ વેક્સલેએ હરાવ્યા. હવે સોડ સેઇકે દિલ્હી. આગ્રા અને લાસ્વારી આગળ સિંધીયાના લશ્કરને હરાવ્યું. આ ઉપરથી સિંધીયાએ પોતાનું લશ્કર રઘુજીના લશ્કર સાથે ભેળી દીધું. બંને અંગ્રેજ સાથે આગામ આમળ લડ્યા, પણ જનરલ વેક્સલેએ પાછા તેઓને હરાવ્યા. ૧૮૦૩. છેક નાસિપારા થઈને સિંધીયાએ અંગ્રેજ સાથે સરજી અંગેગામ આગળ કરાર કર્યા, ૧૮૦૩. એ ૧૮૨૭માં મરણ પામ્યો.

જસવંતરાવ હોદ્કર.—એ ૧૭૯૫માં ઇંદોરની ગાદીએ બેઠો. એ જળારી લૂટકાટ ચલાવવા લાગ્યો, અને દોલતરાવ સિંધીયાનો કટો હરીફ થઇ પડ્યો. એણે ૧૮૦૧માં સિંધીયાને ઉજ્જન આગળ હરાવ્યો, પણ સિંધીયાએ એ હારનું વેર રાખી એને ઇંદોર આગળ હરાવ્યો. જોજ વરસમાં એ પૂને ગયો. અને ત્યાં સિંધીયા અને પેશ્વાને હરાવી પૂના લૂટ્યું, અને બાજુરાવને જહસાડ્યો. ૧૮૦૪માં એને જનરલ ફેઝર અને ફર્નલ મેન્સને ડીગ આગળ, અને સોડ સેઇકે ફરફાળાદ આમળ હરાવ્યો;

પંજી એ સીખ લોકોની મદદ લેવાને પંજાબ ગયો, પણ ત્યાં એનું કાવું નહીં તેથી, એ પાછો આવ્યો, અને અંગ્રેજ સાથે સલાહ કરી. એ ૧૮૧૧માં મરણ પામ્યો.

રણજીતસિંઘ - એ સીખ સરદાર ૧૭૮૦માં જન્મ્યો હતો. એને અફઘાન રાજા જમાનશાહે લાહોરનો ગવર્નર બનાવ્યો હતો. એનું લક્ષ હંમેશાં પોતાના લશ્કરને વધારી ક્વાયત આપવા તરફ હતું. ૧૮૦૯માં એણે પતિઆળા અને ઝીંદના સરદારો ઉપર હુમલો કરીધો. તેથી તેઓએ અંગ્રેજની મદદ માગી. આથી અંગ્રેજો તેની સાથે દોસ્તી કરીધી; એણે શાહ શુજાને અફઘાનીસ્તાનની ગાદી પાછી આપવામાં અંગ્રેજને મદદ કરીધી. એ ૧૮૩૯માં મરણ પામ્યો. એને પંજાબનો “સિંહ” કહેતા.

અંગ્રેજને મળેલા મુખ્ય પ્રાંતો.- મદ્રાસ, ૧૬૪૦; બુંગલ ૧૬૬૮; કલકત્તા, ૧૬૯૬; ચોવીસ પરગણાં, ૧૭૫૭; મછલીપટ્ટણ, ૧૭૫૮; બર્દવાન, બિદનાપુર અને ચિતાગાંગ, ૧૭૬૦; બંગાળાખ્દાર, ઝોરીરસા ચિંગ્લીપટ, અને કોનેલોંગ, ૧૭૬૫; ઉત્તર સરકાર, ૧૭૬૬; સાદિ, ૧૭૭૫; ગન્તૂર, ૧૭૮૮; મલબાર, ડિંડીગલ, અને સાલેમ, ૧૭૯૨; તંજાવર અને સુરત, ૧૭૯૯; ફરકાબાદ અને કર્ણાટક, ૧૮૦૧; અહમદનગર, ખ્દારાનપુર, આશિરગઢ, પાવાગઢ, હરચ, ચાંપાનેર, દિલ્હી, આગ્રા, કટક, બુદેલખંડ, ગાવીલગઢ, ખાલાસોર, ૧૮૦૩; અમદાવાદ, ૧૮૧૭; ખાનદેશ, અજમેર, પૂના. ઉત્તર કોંકણ, દક્ષિણ મરદેશ, અને નર્મદાના પ્રાંતો, ૧૮૧૮; મલાક્કા, ૧૮૨૫; રંગૂન, માર્દાખાન, આરાકાન, રામરી, ગે, ટેવોય, મગિવ, ટિનાસરિમ, આસામ, ૧૮૨૬; (એ પ્રાંતો ડલહોસીએ ૧૮૫૨માં ભેળ્યા). કુર્ગ, ૧૮૩૪; હોંકોંગ, ૧૮૪૨; સિન્ધ, ૧૮૪૩; સતારા, પંજાબ, ૧૮૪૯; પેશુ, ૧૮૫૨; નાગપૂર અને વરાડ, ૧૮૫૩; જહાંસી, ૧૮૫૪; અયોધ્યા, ૧૮૫૬;

ભરતખંડમાં થયેલાં મુખ્ય યુદ્ધો.

પાણિપત (૧)	૧૧૯૧	પૃથ્વિરાજએ શાહખુદીન ધોરીને હરાવ્યો.
સ્થાનેશ્વર. ...	૧૧૯૩	શાહખુદીન ધોરીએ પૃથ્વિરાજને હરાવ્યો.
પાણિપત (૨).	૧૫૨૬	બાબરે હમ્પ્રાદીમ લોદીને હરાવ્યો.
સિક્રિ.	૧૫૨૭	બાબરે મેવાડના રાજા સંગને હરાવ્યો.
કનોજ	૧૫૪૦	સીરખાંએ હુમાયુને હરાવ્યો.
પાણિપત (૩)	૧૫૫૬	ખલ્લુગમખાને હીમુને હરાવ્યો.
કાશી.	૧૬૫૪	દારાએ શૂનને હરાવ્યો.
આગ્રા	૧૬૫૭	ઔરંગઝેબે દારાને હરાવ્યો. [એ].
હજીવત	૧૬૫૭	ઔરંગઝેબએ મુરાદજીશવતસિંગને હરાવ્યો.
કર્નલ.	૧૭૩૮	નાદિરશાહે મમ્મદશાહને હરાવ્યો. [હરાવ્યો.
અંબૂર (૧) ...	૧૭૪૦	રઘુજી ભોંસ્લેએ મોરારિરાવે દોસ્તઅલીને
અંબૂર (૨) ...	૧૭૫૦	હુલ્લેએ અન્વરુદ્દીનને હરાવ્યો.
આંતી.	૧૭૫૧	કલાઈવે રાજા સાહેબને હરાવ્યો.
કાવરેપાક ...	૧૭૫૨	કલાઈવે રાજા સાહેબ તથા ફ્રેંચને હરાવ્યા.
ખાહૂર	૧૭૫૨	મેજર લોરન્સે ફ્રેંચને હરાવ્યા.
ખાસી.	૧૭૫૭	કલાઈવે સુરાજગિઠૌલાને હરાવ્યો.
ચિંસરા.	૧૭૫૯	કર્નલ ફોર્ડે વલંદાને હરાવ્યા.
વાંદિવાશ. ...	૧૭૬૦	કૂટે ફ્રેંચ સરદાર લાલ્લી તથા ખુસીને હરાવ્યા.
હિંદીર. ...	૧૭૬૦	માલાજી બાજીરાવે સલાબતજંગ અને
		નિઝામને હરાવ્યા.
પટના (૧)....	૧૭૬૦	કર્નલ કાલીઅડે બીજા શાહઆલમને હરાવ્યો.
પાણિપત (૪)	૧૭૬૧	અફઘાન રાજા અહમ્મદશાહ અબ્દુલ્લી
		દુરાનીએ મરેઠા સરદાર બિશ્વાસરાવ અને

		સદાશિવ બાહિને હરાવ્યા.
પટના (૨) ...	૧૭૬૧	કર્નલ કારનાકે મીર કાસિમ, શૂનઉદ્દૌલા, અને ખીજા શાહ આબમને હરાવ્યા.
ઘેરીઆ.	૧૭૬૩	અંગ્રેજી મીર કાસિમને હરાવ્યો.
બકસર	૧૭૬૪	અંગ્રેજ સરદાર મન્દ્રોએ મીર કાસિમ, શૂનઉદ્દૌલા અને ખીજા શાહ આબમને હરાવ્યો.
કાશ્મી ...	૧૭૬૪	કર્નલ શૂનઉદ્દૌલા તથા મરેઠાને હરાવ્યા.
અંબૂર (૩) ...	૧૭૬૭	કર્નલ સ્મિથ હૈદરને હરાવ્યો.
અંગામ.	૧૭૬૬	કર્નલ સ્મિથે હૈદર તથા નિઝામને હરાવ્યા.
ત્રીનોમાલિ ...	૧૭૬૭	કર્નલ સ્મિથે હૈદર તથા નિઝામને હરાવ્યા.
ચેરકુલી. ...	૧૭૭૨	ત્રિઅંક મામાએ હૈદરને હરાવ્યો.
આરાસ.	૧૭૭૫	કર્નલ કીટીંગે મરેઠાને હરાવ્યા.
પોલીસાર. (૧)	૧૭૮૦	હૈદરે કર્નલ બેલીને હરાવ્યો અને પકડ્યો.
ચોટીનોબો ...	૧૭૮૧	સર અ.યર કૂટે હૈદરને હરાવ્યો.
પોલીસાર (૨)	૧૭૮૧	સર આંગ્ર કૂટે હૈદરને હરાવ્યો.
શોલિંગઢ ...	૧૭૮૧	સર અ.યર કૂટે હૈદરને હરાવ્યો.
કોલેકન ...	૧૭૮૨	ટીપુએ કર્નલ બ્રાયવેઈટને હરાવ્યો.
અરિકેરા ...	૧૭૮૧	લેડ કોર્નવોલિસે ટીપુએ હરાવ્યો.
કુદ્દલા ...	૧૭૮૫	મરેઠાએ નિઝામને હરાવ્યો.
રાદાસિર ...	૧૭૮૯	જેનરલ સ્ટયુઅર્ટ ટીપુને હરાવ્યો.
માન્વેલી ...	૧૭૮૯	જેનરલ હેરિસે ટીપુને હરાવ્યો. સિલ્હામાંપકડ્યો.
શીરંગપટ્ટણુ...	૧૭૯૯	હેરિસ અને સ્ટયુઅર્ટ ટીપુને હરાવ્યો. ટીપુ
બીજનત. ...	૧૮૦૧	જસવંતરાવ હોલકરે ખીજા બાહુરાવને તથા હોલકરને હરાવ્યો.
ઈંદોર ...	૧૮૦૧	હોલકર તથા સિંધીયાએ જ. હોલકરને હરાવ્યો.

પૂના.....	૧૮૦૧	જ. હોલકરે બાહુરાવ તથા સિંધીયાને હરાવ્યો.
અસાઈ... ..	૧૮૦૩	જેનરલ વેન્સેએ દોલતરાવ સિંધીયા તથા રઘુભ ભોસ્લેને હરાવ્યા.
દિલ્હિ.....	૧૮૦૩	જેનરલ લેઈકે દો સિંધીયાને હરાવ્યો.
લાસ્વારી ...	૧૮૦૩	જેનરલ લેઈકે દો. સિંધીયાને હરાવ્યો.
આગ્રા... ..	૧૮૦૩	જેનરલ લેઈકે દો. સિંધીયાને હરાવ્યો.
આગામ. ...	૧૮૦૩	જે. વેન્સેએ સિંધીયા તથા ભોસ્લેને હરાવ્યા.
દીંગ.	૧૮૦૪	જેનરલ ફેઝર તથા કર્નલ મોન્સને જસવંત રાવ હોલકરને હરાવ્યો.
ફરકકાબાદ ...	૧૮૦૪	લોર્ડ લેઈકે હોલકરને હરાવ્યો.
આલમોરા ...	૧૮૧૬	} જેનરલ આક્ટરલોનીએ ગુરખા સરદાર અમીરસિંગને હરાવ્યો.
મકવાનપુર ...	૧૮૧૬	
ખડકી.....	૧૮૧૭	એફિન્સ્ટન સા. ખીજા બાહુરાવને હરાવ્યો.
સીતાબાદદી....	૧૮૧૭	મિ. જોન્સે આપા સાહેબને હરાવ્યો.
નાગપુર.. ...	૧૮૧૭	જેનરલ ડોવેટને આપા સાહેબને હરાવ્યો.
માહીદપુર	૧૮૧૭	હિસ્લોપ અને માલકમે મહારાવ હોલકરને હરાવ્યો.
કોરગામ	૧૮૧૮	કપટન રોન્ટને ખીજા બાહુરાવને હરાવ્યો.
આબટી.....	૧૮૧૮	રિમથ સાહેબે ખીજા બાહુરાવના પ્રધાન બાપુ ગોખલેને હરાવ્યો.
પગામ.....	૧૮૨૬	સર આર્ચિબોલ્ડ કામ્પ્સે બ્રહ્મીઓને હરાવ્યા.
પર્વાન	૧૮૩૬	રોબર્ટ સેલે દોસ્તમહમ્મદને હરાવ્યો.
કંદહાર.	૧૮૪૨	જેનરલ નોટે અફઘાનોને હરાવ્યા.
મીઆની. ...	૧૮૪૩	} સર આર્લ્સ નેપીયરે સિંધના અમીરને હરાવ્યા.
દેહાબાદ. ...	૧૮૪૩	

મહારાજપુર....	૧૮૪૩	લોડે ગફે સિંધીયાને હરાવ્યો.
પનીઆર.....	૧૮૪૩	જેનરલ ગ્રેએ સિંધીયાને હરાવ્યો.
મૂડકી.....	૧૮૪૫	લોડે ગફે સીખ સરદાર લાલસિંગને હરાવ્યો.
ફિરોજશાહ ...	૧૮૪૫	સર હેન્રી હાર્ડિંગ લોડે ગફે, અને સરજેન લીટલરે સીખ સરદાર લાલસિંગને હરાવ્યો. [ગને હરાવ્યો.
અથવા		
ફિરોજશેહેર ...		
અન્નિવાલ.....	૧૮૪૬	મર હેરી ગિમ્મે સીખ સરદાર રણજીતસિં.
સોઆઉન ...	૧૮૪૬	ગિમ્મે અને લોડે ગફે સીખ સરદાર તેજસિંગ અને શામસિંગને હરાવ્યા.
કાનેરી	૧૮૪૮	{ કનલકોર્ટલાંટ અને એડવર્ડએ સીખ
સદ્સામ.....	૧૮૪૮	{ સરદાર લાલા મૂળરાજને હરાવ્યો.
રામનગર.....	૧૮૪૮	{ લોડે ગફે સીખ સરદાર શેરસિંગ, અતર
વિશ્વનવાલા ...	૧૮૪૯	{ સિંગ વગેરેને હાર્યા.
ગુજરાત	૧૮૪૯	લોડે ગફે સીખ સરદાર. શેરસિંગને હરાવ્યો.
રંચુન, પ્રેમ...	૧૮૫૨	ગત્તેમાં અંગ્રેજે બ્રહ્મીઓને હરાવ્યા.

મુખ્ય વિગ્રહોનાં કારણો તથા તે માંહેલાં યુદ્ધ.

મહૈસૂર વિગ્રહ, -(પહેલો), ૧૭૬૬-૬૯. હૈદર મહૈસૂરના હિંદુ રાજાને પદબાંધ કરી પોતે સુલતાન થયો, અને ધીમેધીમે સત્તા વધારતો ગયો તેથી મરેઠા, નિઝામ અને અંગ્રેજ તેની સાગા થયા; એમાં ગંગામ અને ત્રીનોમાલીનાં યુદ્ધ થયાં; મદ્રાસના કરારથી અંત. (ખીજે) ૧૭૮૦-૮૪ --અંગ્રેજે હૈદરના રક્ષણતળેનું માલીખંદર લીધું તેથી હૈદરે લડાઈ શરૂ કરી; પોલીસોર (૧) પોર્ટો નોબો, પોલીસોર (૨), શોલિંગટ અને કોલેરેનનાં યુદ્ધો. મંગલૂરના કરાર (ત્રીજે) ૧૭૯૦-૯૨ ટીપુએ અંગ્રેજના મળતીયા ત્રાવ.

જીકારના રાજા જાપર હૂમલો કીધો તેથી કાર્નવેલીસે લડાઈ કરી.-
અરિકારાનું યુદ્ધ અને શ્રીરંગપટ્ટણનો ઘેરો અને ત્યાં કરાર (ચોથો),
૧૭૬૯ ટીપુએ નિઝામ, મરઠા અને અફઘાન સરદાર જમાનશાહે
મળી અંગ્રેજોને હિંદુસ્તાનમાંથી કાઢવાનું ફ્રેંચના શેનશાહ નેપોલ્યન
બોનાપાર્ટને લખ્યું; એ વાત વેલ્સેએ જાણી એટલે તેણે જ-
ડાઈ કરી; સદાસિર અને માલ્વેલીનાં યુદ્ધો, અને શ્રીરંગપટ્ટણ
નો ઘેરો; ટીપુનું મરણ.

મરઠા વિગ્રહ, ખડ્ડો, (૧૭૭૫-૮૨) નારાયણરાવ પેશ્વાને
મારી નાખી રાઘોબાએ પેશ્વા કેહેવડાવ્યું, પણ તેની સામા નાનાકડન
વીસ વગેરે ઉઠ્યા; રાઘોબાએ મુંબઈ સરકાર સાથે સુરતના કરાર
કીધા, અને નાના વગેરેએ બંગાળા સરકાર સાથે પુરધર આગળ
કીધા. આથી અંગ્રેજોને માંહોમાંહે તકરાર ચાલી તેથી નાનાકડન-
વીસે ફ્રેંચની મદદ માગી તેથી મુંબઈ અને બંગાળા સરકાર
માંહોમાંહે મળી જઈ નાના વગેરે સાથે લડાઈ કીધી. આરાસનું
યુદ્ધ; સાલબાઈના કરાર (બીજો) ૧૮૦૩. રઘુજીમાંસે અને દોલ-
તરાવ સિંધીયાની વસઈના કરારની નાપસંદગી, અને વેલ્સેએ
તેઓને તેઓના દેશમાં જવાનું કહ્યું તે ન માનતાં લડાઈ શરૂ કીધી;
અસાઈ, દિલ્હી, આગ્રા, લાસ્વારી અને આર્ગામનાં યુદ્ધો; દેવગામ
અને સઈઅંતે ગામના કરાર. (ત્રીજો) ૧૮૦૪-૫ જશવંત-
રાવ હોલકરે અજમેર છૂટ્યા માડયું અને અંગ્રેજની સરદારી હે-
ઠળના રજપુતોને સપડાવ્યા તેથી વેલ્સેએ લડાઈ કરી; ડીગ
અને ફરફાળ દનાં યુદ્ધો, અને ડીગ અને ભરતપુરનો ઘેરો. (ચોથો)
ખાજુરાવની સમ્મતિથી ત્રીબક્ત હેંગ્લેએ અંગ્રેજની બંહેધરીથી
પેશ્વાના દરબારમાં ગાયકવાડના મોકલેલા ગંગાધર શાસ્ત્રીને પંઢર
પુર આગળ મારી નાખ્યો. ત્રીબક્તને અંગ્રેજો ચાણુના કિલ્લા

માં કેદ કરીધો તેથી તે નારો અને લશ્કર એકઠું કરવા લાગ્યાં. અને બાહરાને તેને જાતી મદદ આપી રેસીકરી ઉપર હુમલો કરીધો; ખડકી, કોરગામ અને આપટન યુદ્ધો પેશ્વેદનો અંત.

નાગપુરના રાજા સાથે.—આપા સાંપળ એથા ગરેદા વિ-
અહમાં બાહરાવ સાથે સામેસ લંગા. અને ૧૮૧૭માં અંગ્રજની
નાગપુરના રક્ષણને માટે રાખેલી ફોર્સ ઉપર હુમલો કરીધો તેથી
લડાઈ થઈ; મિતાબાદી અને નાગપુરનાં યુદ્ધ.

નીપાલ અથવા ગુરખા વિગ્રહ,— નેપાળના રાજાએ
બ્રિટિશ રક્ષણ તળેના ભૂટવાજના જમીનદારને કેદ કરીધો અને
૧૮૧૮માં અમલદારોને મારી નાંખ્યા, તેથી લડાઈ થઈ; આ-
લ્મોરા અને મકવાનપુરવનાં યુદ્ધ.

બ્રહ્મદેશ સાથે વિગ્રહ, (પહોલો), ૧૮૨૩--૨૬ બહી રાજા-
એ અંગ્રેજને કહ્યું કે ચીતાગાંગ, મૂર્શિદાબાદ અને દાકાએ અમારા
અમલના આરકાનના રાજ્યના તાબામાં છે તેથી તે અમને સ્વા-
ધીન કરો. તેની સાથે ૧૮૨૩માં બ્રિટિશ રૈયતના રક્ષણને માટે
શાહપુરી ખેટમાં રાખેલી ૧૩ માણસની પલટણો 'ખલીઓએ કા-
હાડી મુકી અને કાચાર ઉપર હુમલો કરીધો તેથી લડાઈ શરૂ થઈ.
અંગ્રેજે 'ગૂતલીધું', પગામનું યુદ્ધ અને મેન્દાબૂના કરાર. (બીજો)
૧૮૫૨-૫૩, અવાના રાજાએ બ્રિટિશ રૈયત ઉપર જીલમ ગુ-
નર્થો તેથી લડાઈ થઈ. એમાં અંગ્રેજે પેગુ લીધું.

અફઘાન વિગ્રહ,—૧૮૩૯--૪૨ અફઘાન રાજા શાહશજા
ને રશ્યાના મજબૂતીવા દોસ્ત મહમ્મદે પદભટ્ટ કરીધો; અને રશ-
નો અટકાવ કરવાને અંગ્રેજે શાહસુજાનો પક્ષ લઈ દોસ્તમહમ્મદ
સાથે લડાઈ કરી. એમાં પર્વાનનું યુદ્ધ થયું, ૧૮૩૯.

ભરતપંડના ગવર્નર-જેનરલો. સને ૧૭૭૩થી ૧૮૮૬ સુધી.

ક્રેટલામો	નામ	કાળથી કયાનુધી વરસ.
૧મો	વોરન હેન્ટિંગસ.....	૧૭૭૪ ૧૭૮૫ ૧૧
૨મો	લોર્ડ કાર્નવાલિસ.....	૧૭૮૬ ૧૭૯૩ ૭
૩મો	સર જોન ગ્રોર હર્ફે લોર્ડ ટેર્નમથ.....	૧૭૯૩ ૧૭૯૮ ૫
૪થો	લોર્ડ વેલેન્સે (મોર્ગિનમટન).....	૧૭૯૮ ૧૮૦૫ ૭
૫મો	લોર્ડ કાર્નવાલિસ (પીઝવાર).....	
	સર જ્યોર્જ બાલો.....	૧૮૦૫ ૧૮૦૭ ૨
૬મો	લોર્ડ મિન્ટો	૧૮૦૭ ૧૮૧૩ ૬
૭મો	લોર્ડ હેન્ટિંગસ હર્ફે લોર્ડ ગાયરા...	૧૮૧૪ ૧૮૨૩ ૯
૮મો	લોર્ડ આમહર્ટ.....	૧૮૨૩ ૧૮૨૮ ૫
૯મો	લોર્ડ વિલ્યમ બેન્ટિન્ક.....	૧૮૨૮ ૧૮૩૫ ૭
૧૦મો	લોર્ડ આક્રમંડ.....	૧૮૩૬ ૧૮૪૨ ૬
૧૧મો	લોર્ડ એલેક્ષાન્ડર.....	૧૮૪૨ ૧૮૪૪ ૨
૧૨મો	લોર્ડ હાડિંગ.....	૧૮૪૪ ૧૮૪૮ ૪
૧૩મો	લોર્ડ રલ્ફોર્ડી.....	૧૮૪૮ ૧૮૫૬ ૮
૧૪મો	લોર્ડ ટ્રેનિંગ.....	૧૮૫૬ ૧૮૬૧ ૫
૧૫મો	લોર્ડ એક્લન.....	૧૮૬૨ ૧૮૬૩ ૨
૧૬મો	લોર્ડ જોન લોરેન્સ.....	૧૮૬૪ ૧૮૬૮ ૪
૧૭મો	લોર્ડ મેયો.....	૧૮૬૯ ૧૮૭૨ ૩
૧૮મો	લોર્ડ નાર્થ પૂક.....	૧૮૭૨ ૧૮૭૬ ૪
૧૯મો	લોર્ડ લિટન.....	૧૮૭૬ ૧૮૮૦ ૪
૨૦મો	લોર્ડ રિપન.....	૧૮૮૦ ૧૮૮૪ ૫
૨૧મો	લોર્ડ ડરિંગ.....	૧૮૮૪

હિંદુસ્તાનમાં બનેલી વરસવાર

મુખ્ય બિના.

- ૧૨૧-૫૧૮ (ઈ. પૂ.) હરાયસ હિસ્તાસ્પિસની પંજબ ઉપર સ્વારી
 ૩૨૭ (ઈ. પૂ.) મહાત્ શિકંદરની હિંદુસ્તાન ઉપર સ્વારી.
 ૯૭૭-૯૯૬ (ઈ. સ.) સઅકતગીન- [સ્વારી કીધી.
 ૯૯૬-૧૦૩૦ મહમ્મૂદ ગીઝની એણે હિંદુસ્તાન ઉપર બાર
 ૧૧૯૧-૫૬૬ પતનું યુદ્ધ અને મહમ્મૂદ ઘોરીની હાર.
 ૧૧૯૩-૧૨૦૫ મહમ્મૂદ ઘોરી.
 ૧૧૯૩-સ્થાનેશ્વરનું યુદ્ધ અને પૃથ્વિરાજની હાર.
 ૧૨૭૯ બંગાળમાં ટયસે બંડ બિઠવ્યું.
 ૧૩૦૦ મસેક કાઝુનની દક્ષિણમાં જીત.
 ૧૩૯૮ તૈમૂરે દિલ્લી ઉપર ચઢાઈ કીધી.
 ૧૫૨૬-બાબરે ઈબ્રાહિમ લોદીને પાણિપત આગળ હરાવ્યો.
 ૧૫૨૬-૧૫૩૦ ખુદોલ મુગલ બાદશાહ બાબર.
 ૧૫૨૭-બાબરે મહારાણાસંગને શિક્કી આગળ હરાવ્યો.
 ૧૫૨૮-બાબરે મેદીની રાય ઉપર ચઢાઈ કરી ચંદેરી લીધું.
 ૧૫૨૯-બાબરે ખહાર અને બંગાળા પ્રાંતો જીત્યા.
 ૧૫૩૦-૧૫૫૬ બીજે મુગલ બાદશાહ હુમાયું.
 ૧૫૩૪-૩૫ હુમાયુંએ ગુજરાતના ખઢાદુરશ હ સાથે લડાઈ કરી.
 ૧૫૩૯ શેરશૂરે હુમાયુંને હરાવ્યો. (બીજવાર ૧૫૪૦).
 ૧૫૪૦-કનોજનું યુદ્ધ. શીરખાંએ હુમાયુંને હરાવ્યો.
 ૧૫૪૦-૫૬ હુમાયું નાકો અને પાછો આવ્યો તે દરમિયાન ૧૬૨૨
 ૧૫૫૬-૧૬૦૫ અકબર ત્રીજે મુગલબાદશાહ.
 ૧૫૫૬-ખહેરામખાને હેમુને પાણિપત આગળ હરાવ્યો.

- ૧૫૬૦--અકબરે રાજ્યની કુલ સત્તા પોતાના હાથમાં લીધી.
 ૧૫૬૩--અકબરે અજમેર લીધું. ખીજે વરસે ગ્વાલિયર લીધું.
 ૧૫૬૭--૭૨ અકબરે જેપુર, જોધપુર, ચિતોડ વગેરેના રાજાને હત્યા.
 ૧૫૭૨--૭૩ અકબરે મુઝફ્ફરશાહને હરાવી ગુજરાત હત્યું.
 ૧૫૭૪--૧૬૦૦ અકબરે બંગાળા, બહાર, અને ઓરિસ્સા હત્યા.
 ૧૫૮૬ માં કાશ્મીર. ૧૫૯૨માં સિંધ, ૧૫૯૪માં કંદહાર, ૧૬૦૦માં
 અહમદનગર અકબરે લીધાં ૧૬૦૦માં ખ્રિ. ઈ. કંપની થઈ.
 ૧૬૦૭--૧૬૨૬ ચાચો મુગલ બાદશાહ જહાંગીર અથવા સીલીમ.
 ૧૬૧૩--અંગ્રેજો સુરત. ખંભાત, ગોધા અને અમદાવાદમાં વહે-
 પારની કોઠી ધાલી.
 ૧૬૧૫--સર ટોમસ રો નામે અંગ્રેજ વખતે હિંદુસ્તાન આવી
 જહાંગીર પાસે ઇશ્ટ ઇંડીયા કંપનીના વહેપારને વધારે
 ૧૬૨૧--શાહજહાંએ દક્ષીણમાં બંડ ઉઠાવ્યું. [ધુટ અગાવી.
 ૧૬૨૬--મહોબતખાંએ જહાંગીરને કેદ પકડ્યો.
 ૧૬૨૭--૫૮ શાહજહાં પાંચમો મુગલ બાદશાહ.
 ૧૬૨૮--૩૦ ખાનજહાં લોદીનું બંડ.
 ૧૬૩૭--શાહજહાંએ અહમદનગર ખાલસા કીધું.
 ૧૬૫૭--ઔરંગઝેબે દારાને હરાવ્યો અને શાહજહાંને કેદ કીધો.
 ૧૬૫૭--ઔરંગઝેબે દારાને હરાવ્યો અને શાહજહાંને કેદ કીધો.
 ૧૬૫૮--૧૭૦૭ ઔરંગઝેબ છઠ્ઠો મુગલ બાદશાહ.
 ૧૬૫૯--શિવાજીએ અફઝૂલખાનને ખંજર મારી મારી નાખ્યો.
 ૧૬૬૨--શિવાજીએ દક્ષિણના સૂબેદાર શાયિસ્તખાનને માન્થાની
 કોશિસ કીધી. [૧૭૭૦માં
 ૧૬૬૪ જાનેવારી ૫ મીએ શિવાજીએ સુરત છૂટ્યું. ખીજવાર
 ૧૬૭૪ શિવાજીએ પોતાનો રાજ્યાભિષેક કરાવ્યો.

- ૧૬૭૬ શિવાજીએ હોટક ઉપર ચઢાઇ કરી છંછ, વેભોર લીધાં.
 ૧૬૮૦ શિવાજીનું કરણ. શંભાજી ગાદીએ બેઠો.
 ૧૬૮૬ ચોરંગજે મળીજાપુર લીધું. ૧૬૮૭માં ગોલકોંગ લીધું.
 ૧૬૮૯ શંભાજીનું મે રણ. સત્તારામ ગાદીએ બેઠો.
 ૧૭૦૦-૮. શિયાં મળીજે સત્તારાની ગાદીએ બેઠો.
 ૧૭૦૮-૪૮ શાહુજી સત્તારાની ગાદીએ બેઠો.
 ૧૭૧૪-૨૦ બાલાજીરાજાનિશ્ચિનાય ૧૬૦ પેશ્વા હોદ્દરની ઉત્પત્તિ.
 ૧૭૨૦-૪૦ બાજીરાવ ૧૬૦ બીજે પેશ્વા. ગાયકવાડ, સિધીયા, અને
 ૧૭૨૪ નિઝામ સ્વતંત્ર થયો. અયોધ્યા સ્વતંત્ર થયું.
 ૧૭૩૮ નાદિરશાહની દિલ્હી ઉપર ચઢાઇ. કર્નાલનું યુદ્ધ.
 ૧૭૩૯ ચિમનાજી આપાએ સાલસેટ-સાપ્ટી તથા વસઈ લીધાં.
 ૧૭૪૦ અંબુર આગળ દેશનાયકી મરેઠાથી હાર્યો.
 ૧૭૪૦-૬૧ ત્રીજે પેશ્વા બાલાજી બાજીરાવ.
 ૧૭૬૧ મરેઠા ચંદાસાહેબને કેદ કરી સતારે લઇ ગયા.
 ૧૭૪૬ લાખોગૌહનેએ મદ્રાસ લીધું. પણ અંગ્રેજને તે પાછું આપ્યું.
 ૧૭૪૮ અંગ્રેજીએ પેન્ડીચેરી ધેરું પણ ફાવ્યા નહીં. તંબાવર
 માં દેવીકોટા વગેરે અંગ્રેજને મળ્યાં. નિઝામ ઉલ્મુલ્કનું
 મરાણ. ફ્રેંચ સરદાર ડૂપ્લેએ ચંદા સાહેબને છોડાવ્યો. કા-
 બૂતના અહમદશાહ અબદલીની સરહિદ આગળ હાર,
 તથા હિંદુસ્તાન ઉપર બીજી સ્વારી.
 ૧૭૫૦ અંબુર આગળ ડૂપ્લેએ ચંદાસાહેબ અને મુજફ્ફરનગની
 મદદથી અન્વરહીનને હરાવ્યો; અન્વરહીન અને તેને
 છોકરો માર્યા ગયા. [હરાવ્યો.
 ૧૭૫૧ કતારીવે આર્કટ લીધું અને આનિ આગળ રાજા સાહેબને
 ૧૭૫૨ કાતેપાકનું યુદ્ધ. ત્રિચિનાપલીના પેશા, અને અંગ્રેજને

જય. ચંદાસાહેબનું મરણ. બાહુરનું યુદ્ધ. કલાઈવે કોવેલોંગ
અને ચીંગલપટ લીધાં. કલાઈવે વિલાયત ગયો.

૧૭૫૬ કલકત્તામાં ૧૪૬ અંગ્રેજોને ગોધ્ય તેમાં ૨૩ જીવતા રહ્યા.

૧૭૫૭ બાલાહ બાહરાવની કર્ણાટક ઉપર સ્વારી. કલાઈવે બ
ગાળા. બહાર, અને ઓરિસ્સાના નવાબ સુરાજ્જ ઉદૈલાને
પ્લાસીના યુદ્ધમાં હરાવ્યો.

૧૭૫૯-ચિન્સુરાના યુદ્ધમાં કર્નલ ક્રોડે વલંદાને હરાવ્યા.

૧૭૬૦-અંગ્રેજી મીર જાફરને પદબ્રજ કરી મીર કાસિમને નવાબ
ખનાવ્યો. અંગ્રેજોને બંદવાન, ચિતાગાંગ અને મીદનાપુર
મળ્યાં. વન્દિવાશ, હાબીર અને પટનાનાં યુદ્ધ.

૧૭૬૧-પાણીપતનું મેથું યુદ્ધ અને ગરેહની હાર. પટનાનું બી.
જીનું યુદ્ધ. બાલાહ બાહરાવનું મરણ. માધવરાવ પેથાનું પેથા.

૧૭૬૩-મીર કાસિમ સાથે યુદ્ધ. ઘેરીયાનું યુદ્ધ. પટનામાં કતલ.

૧૭૬૪-બક્સરનું યુદ્ધ. કાંપી આગળ સૂનકઉદૈલા તથા મરેઠની હાર.

૧૭૬૫-અંગ્રેજોને બંગાળા, બહાર, અને ઓરિસ્સાની દીવાની મળી.

૧૭૬૬-૬૯ પહેલો રહેસુર વિગ્રહ (અંગ્રેજ અને હૈદર વચ્ચે).

૧૭૬૭-અંબૂર, ચંગામ અને ત્રીનોમાલીનાં યુદ્ધમાં હૈદરની હાર.

૧૭૬૯-મદ્રાસના કરાર, (અંગ્રેજ અને હૈદર વચ્ચે.) [લીધો.

૧૭૭૨-ચેરકુલીનું યુદ્ધ. માધવરાવ પેથાનું મરણ. હૈદરે ડુંગ પ્રાંત

૧૭૭૨-૭૩ નારાયણરાવ પાંચમે પેથા. ૧૭૭૩નારાયણરાવનું મૃત.

૧૭૭૩-રેગ્યુલેટિંગ આક્ટ.

૧૭૭૪-રોહીલા સ.થે લગાઈ. સૂનકઉદૈલાની ફતેહ.

૧૭૭૪-૯૫ માધવરાવ નારાયણ છડો પેથા.

૧૭૭૫-૮૨ પહેલો મરેઠા વિગ્રહ.

૧૭૭૫-સુરતના કરાર. નંદકુમારને ફાંસી દીધી. આરાસનું યુદ્ધ.

- ૧૭૭૬-પુરંધરના કરાર, પૂના સરકાર તથા બંગાળા સરકાર વચ્ચે.
 ૧૭૭૯-વારગામના કરાર, અંગ્રેજ માહી લીધું.
 ૧૭૮૨-સાલબાઈના કરાર, અંગ્રેજ અને પૂના સરકાર વચ્ચે.
 ૧૭૮૦-૮૪ બીજા મહેસુર વિગ્રહ. [બખેડો].
 ૧૭૮૦-પોલિસોરનું પહેલું યુદ્ધ. હૈદરે આફ઼ટ લીધું. બનારસમાં
 ૧૭૮૧-પોર્ટોનોવો. પોલીસોર (૨.) અને સોલિંગદનાં યુદ્ધ.
 ૧૭૮૨-હૈદરે કદ્દોર લીધું. કોંગરન આગળ યુદ્ધ. હૈદરનું મૃત્યુ.
 ટીપુ મહેસુરની ગાદીએ બેઠો.
 ૧૭૮૩-ફેકસનું બિલ. ઈંગ્લેન્ડમાં અંગ્રીરની સભાએ નામંજૂર કરીધું.
 ૧૭૮૪-ટીપુએ મંગ્યૂર લીધું. મંગ્યૂરના કરાર. પિટનું બિલ.
 ૧૭૮૮-ટીપુએ મલબાર પ્રાંત લીધો.
 ૧૭૮૯-ટીપુએ ત્રાવણકોર ઉપર હુમલો કરીધો.
 ૧૭૯૦-૯૨ ત્રીજો મહેસુર વિગ્રહ.
 ૧૭૯૧-અરિકેગનું યુદ્ધ; લોર્ડ કોર્નવોલિસે ટીપુને હરાવ્યો.
 ૧૭૯૨-શ્રીરંગપદ્મનો ઘેરો તથા કરાર.
 ૧૭૯૫-કુદ્દતાનું યુદ્ધ. માધવરાવ નારાયણ પેશ્વાએ આપઘાત કરીધો.
 ૧૭૯૫-૧૮૧૮ બીજો બાહરાવ, સાતમો પેશ્વા.
 ૧૭૯૫-નાના ફૂલનિસને કેદ કરીધો અને પાછળથી છોડ્યો.
 ૧૭૯૯-ચોથો મહેસુર વિગ્રહ, સદાસિર અને માધવેલીના યુદ્ધ.
 શ્રીરંગપદ્મનો ઘેરો. ટીપુનું મરણ.
 ૧૮૦૦-નાનાફૂલીસનું મરણ. મરેઠી રાજ્યની પડતી.
 ૧૮૦૧ ઉબ્બરન, ઇંદોર અને પૂનાના યુદ્ધો. કર્ણાટક બેટી લીધું.
 ૧૮૦૨ વસૈના કરાર. (બીજા બાહરાવ અને અંગ્રેજ વચ્ચે).
 ૧૮૦૩ બાહરાવને ગાદી પાછી મળી. બીજો મરેઠા વિગ્રહ, અંગ્રેજો
 અહમમદનગર લીધું. અસાઈ, દિલ્હી, આગ્રા, લાહોર

રી અને આર્ગામનાં યુદ્ધો. દેવગામ અને સરજીયાંને
ગામના કરાર. [વચ્ચે.]

૧૮૦૪-૫ ત્રીજો મરેઠા વિગ્રહ (જશવંતરાવ હોલકર અને અંગ્રેજ

૧૮૦૪ ડીંગ અને ફરકાખાદનાં યુદ્ધ. જશવંતરાવ હોલકરની હાર

૧૮૦૫ ભોઈ લેઈકે ભરતપુરને ઘેરા ધાવ્યો. પણ ફાળ્યો રહ્યો.

૧૮૦૬ વેમોરમાં બંડ; કર્નેલ ગિલેસ્પીએ તે સમાધી દીધું.

૧૮૦૮ અંગ્રેજે ત્રાવણકોર લીધું પણ ૧૮૧૩માં પાછું આપ્યું.

૧૮૦૯ અંગ્રેજે રણજીતસિંગ તથા સિંધ, ઈરાન. અને કાબૂલ-
ના રાજ સાથે કરાર કરી હિંદુસ્તાનના ઉત્તર ભાગમાં
રાજ્યનો પાયો પાકો કર્યો. (૧૨ આ સંમતકાંડ મારફત.)

૧૮૧૫-૧૬ નેપાળ અથવા ગુરખા વિગ્રહ.

૧૮૧૬ આદમોરા તથા મકવાનપુરનાં યુદ્ધ. ગુરખાઓની હાર.

૧૮૧૭ ખડકી, સીતાબઝી, નાગપુર, અને મોહીદપુરનાં યુદ્ધો.

૧૮૧૮ કોરગામ, આપ્ટીનાં યુદ્ધો. પંજવાઈનો અંત. મદેશ્વરના કરાર.

૧૮૨૩—૨૬ બ્રહ્મદેશ સાથે વિગ્રહ.

૧૮૨૬ પગામનું યુદ્ધ, ચેન્દાપુના કગર. બરાખપુરમાં બંડ.

૧૮૨૬ અંગ્રેજ સરદાર કોમ્પરમીઅરે ભરતપુરને ઘેરી સરકવું.

૧૮૨૯ સતીનો આલ બંધ પાડ્યો; ડગ લોકોનો નાશ કર્યો.

૧૮૩૨ મહેસુરની રાજ્યવ્યવસ્થા.

૧૮૩૪ કંપનીને નવી સનદ મળી. ૧૮૩૪માં કુર્ગખાન્ત જીતી લીધો

૧૮૩૮ અંગ્રેજ, રણજીતસિંગ અને શાહસૂજ બચ્ચે કરાર.

૧૮૩૯ શાહસૂજને કંદહારની ગાદી મળી. રણજીતસિંગનું મરણ.

અંગ્રેજે ગીજની જીત્યું. કાબુલ લીધું. પર્વાનનું યુદ્ધ.

૧૮૪૧ કાબુલમાં ફિતૂર-મેકનોટન સાહેબનું મૃત્યુ.

૧૮૪૦-૪૨ ચિન જોડે વિગ્રહ. ૧૮૪૨ નાનિકનના કરાર

૧૮૪૨ ને. ષોષકની કાળુશ ઉપર ચહાઈ. અંગ્રેજનું અફગાની
રતન છેડીને આવવું.

૧૮૪૨-૪૩ સિંધ જોડે વિગ્રહ.

૧૮૪૩ મીઝાની અને દેક્રાનાદનાં યુદ્ધ. સિંધ ખિટિ શાગમ સા
સાથે ભેળી દીધું. ગ્વાલિયર સાથે વિગ્રહ. મહારાજપુર
તથા પનિઆરનાં યુદ્ધ. ૧૮૪૫-૪૬ પંજાબ સાથે વિગ્રહ.

૧૮૪૫ મહડી તથા ફિરાઝશાહનાં યુદ્ધ.

૧૮૪૬ અસિવાલ તથા સોબ્રેઓનાં યુદ્ધ. સાહારના કરાર.

૧૮૪૮ ૪૯ પંજાબ સાથે બીજો વિગ્રહ.

૧૮૪૮ વેન્સ એન્યુ તથા ઝાંડરસનાં ખુન. મુશ્તાનનો ઘેરો.
ફિરી, સદુસામ, અને રામનગરનાં યુદ્ધ. સતારા ખિ.
ટિશ રાજ્યમાં ભેળી દીધું. [રાજ્યમાં ભેળી દીધું]

૧૮૪૯ ચિઝ્યનવાલા અને ગુજરાતનાં યુદ્ધ. પંજાબ અંગ્રેજ

૧૮૫૨-૫૩ બ્રહ્મી લોકો સાથે બીજો વિગ્રહ.

૧૮૫૩ રંગુન માર્શ્યાન. બસીન. ગ્રામ, પેગુ. નાગપુર તથા ખાં-
શી ખિટિશ રાજ્યમાં ભેળી દીધાં. અંગ્રેજો નિઝામ પાસે
વરાડ પ્રાંત દેવાને પેટે લીધો. કપનીને નવો પટો મળ્યો.

૧૮૫૬ અયોધ્યા પ્રાંત ખિટિશ રાજ્ય સાથે ભેળી દીધો.

હિંદુસ્તાનનાં બાર મહોલોં દેશી રાજ્યો.

(૧) બેદર ખાદનો નિઝામ.	(૭) બેદરપુરનો મહારાજ.
(૨) ગ્વાલિયરનો મહારાજ સિંધિ	(૮) મદ્રાસનો મહારાજ. હોલ્કર.
(૩) વડોદરાનો ગાયકવાડ [યા	(૯) પતિયાળાનો મહારાજો મરાઠા
(૪) બેદરનો મહારાજ.	(૧૦) ઉદેપુરનો મહારાજ.
(૫) ત્રાવણકોરનો મહારાજ.	(૧૧) ભરતપુરનો મહારાજ.
(૬) કાસીરનો મહારાજ.	(૧૨) ભોપાળની બેગમ.

મૂચના.

--૨૨૬--

આ ચોપડી નીચે લખેલે ઠેકાણેથી મળશે:--
મુરત, નાગરકુળીયું, લલિતારાંકર લાલરાંકર પાસેથી.
મુરત પડોળનોપોળ, નાથાભાઈ નરેતમદાસ પાસેથી.
મુરત, નાણાવટ, વિઠ્ઠલવાડી કસનદાસ નારણદાસ બુકસેલર
પાસેથી.

